O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

A.Qodiriy nomli Jizzax Davlat Pedagogika instituti

HUSNIXAT VA UNI O`QITISh METODIKASI
(ma'ruzalar matni)

Jizzax-2007

Ushbu ma'ruzalar matni husnixat o`qitish metodikasining tamoyillari, yozuv turlari, yozuvning jamiyat taraqqiyotiga ahamiyati, hattotlik san'atining rivojlanish tarixi, yozuvda o`rgatish jarayoni va uning xususiyati, shuningdek, yozuvga o`rgatishning samarali usullari xususida fikr bayon qilingan. Ma'ruza universitetlar, pedinstitutlar, akademik litsey va pedagogika kollejlarining talabalariga mo`ljallangan.

Pedagogika fakulteti
BTU kafedrasi

Katta o`qituvchisi X.Shukurovaning
«Husnixat o`qitish metodikasi» fanidan yozgan
ma'ruza matnlari to`plami

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O`zbek tili imlosini tasdiqlash haqida. Toshkent, 1995 yil.
2. Sh.Maxmatmurodov, Sh Achilova
3. G`ulomov X Toshkent «O`qituvchi» 1997, 2-10 betlar.
4. G`afforova T., G`ulomova X.G. 1-sinfda savod darslari. «O`qituvchi» 1996 y, 16-22, 12—14, 29-32 betlar.
5. Birinchi sinfda o`qitish. «O`qituvchi» 1975 y 56-60 betlar.
6. «Umumiy o`rta ta'limning davlat standarti va o`quv dasturi» (Boshlang`ich ta'lim). «Ta'lim taraqqiyoti axborotnomasi» 1999, 7-maxsus son. Toshkent «Sharq», 105-115 betlar.
7. Shoabduraxmonov Sh. va boshqalar Hozirgi o`zbek adabiy tili. Toshkent «O`zbekiston», 1980 y., 78-85 betlar.
8. Tursunov U. va boshqalar. Toshkent «O`zbekiston», 1992 y. ., 44-46 betlar.
9. Sodiqov A va boshqalar. Tilshunoslikka kirish. Toshkent, 1981, 72-87 betlar
10. Entsiklopediya tojik. Iborat az 8 jildi 7. Dushanbe, 1987. sah. 613-619.
11. O`zbek sovet entsiklopediyasi. 14-jildlik. 12-jild. Toshkent.
12. O`zbekiston milliy entsiklopediyasi. 1-tom. Toshkent 2000.
13. Is'hoqov M. Unutilgan podsholiklardan xatlar. Toshkent: «Fan», 1992.
14. Abdullaev U Hamrohim. Toshkent. O`qituvchi 1996, 6-22 betlar.
15. 1921 yil yanvarida bo`lgan birinchi o`lka o`zbek tili va imlo qurultoyining chiqarg`on qarorlari. Toshkent Turkdavnashr. 1922, 22-bet.
16. «Maorif va o`qituvchi» jurnali. 1925, 9-10 son, 121-bet. 1926, 3-son, 31-bet. 5-son, 41-53 betlar.
17. G`ulomov M Humnixat (2-sinf uchun uslubiy qo`llanma). Toshkent O`qituvchi. 1997 y.
18. Abdullaev Y. Sovg`a. Toshkent «O`qituvchi», 1996.
19. Maddaev N O`zbek adabiyoti tarixi. Toshkent., 1981 y.
20. 1-2 sinf Husnixat darsligi. Toshkent 2000 y.
21. 3-4 sinf Husnixat darsligi. Toshkent, 1997 y.

Mavzu: «Husnixat va uni o`qitish metodikasi» fanining maqsad va vazifalari.

Reja:

1. Husnixatga o`rgatishning maqsad va vazifalari.
2. Yozuv jarayonini tashkil qilish uslublari.
3. Husnixat o`qitish uslubiyati fani va boshqa fanlar.

Tayanch iboralar: Yozuv, savodxonlik, og`zaki nutq, yozma nutq, yozuv jarayonini ongli o`qish va yozish, yozuv daftarlari, matnlar sifati, topshiriqlar xususiyati, aqliy faoliyat, tez va bexato yozish, harf shakllari, harflarni bog`lash, so`z qatorlari, daftar chiziqlari, kichik va bosh harf, imloviy xatolar, xatolarning oldini olish yo`llari, yozuv tezligi, o`xshash harflar, bir va ikki chiziqli daftar, didaktik qoidalar (yoshga xos xususiyatlar, tushunarlilik, onglilik), tovush, xattaxta, avtoruchka, to`g`ri o`tirish qoidalari, yozuv qiyaligi, barmoq va qo`l muskullari, asab muskullari, genetik usul.

Boshlang`ich sinf o`quvchilarida chiroyli yozuvni o`rgatish savodxonlikning poydevori hisoblanadi. Boshlang`ich sinfda o`qitishdan maqsad o`quvchilarning og`zaki va yozma nutqini ravon qilish hamda ularni go`zallikka intiluvchi, uni yurakdan his qila oladigan go`zallikni yaratishga intiladigan kishilar qilib voyaga etkazishni nazarda tutadi.

Husnixatga o`rgatish asosiy maqsad kichik yoshdagi o`quvchilarga yozishdek murakkab jarayonni o`rgatish orqali, ularning chiroyli yozuv malakalarini rivojlantirishdan iboratdir. O`quv fani sifatida husnixatning oldiga bir qator vazifalar qo`yiladi.

Bu vazifalar ko`p qirrali bo`lib o`quvchilarni aqliy rivojlanishga, ularning atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirishga, ahloqiy va estetik didlarini tarbiyalashga, ongli o`qish va yozish malakalarini hamda yozuv daftar bilan ishlash ko`nikmalarini shaklantirishdan iboratdir.

Vi vazifalarning barchasi o`zaro bog`liq holda amalga oshiriladi. Ularni hal qilish zaruriy yozuv malakalarini egallashda berilgan o`quvchilar saviyasiga mos nazariy va amaliy material uyg`unlashtirib o`zlashtirish ustida ishlashni maqsadga muvofiq uyg`unlashtirish, shuningdek matnlar sifatini, topshiriqlar

xususiyatini va bolalar aqliy faoliyatining o`ziga xos tomonlarini belgilaydigan qator uslubiy shart-sharoitlarga bog`liq.

Bola kamolotining shakllanishi ko`p jihatdan chiroyli yozuviga bog`liq. Chiroyli yozuv orqali bolalar boshqa fanlarni muvaffaqiyatli o`zlashtirish imkoniyatiga ega bo`ladilar.

Inson faoliyatida yozuv muhim o`rin tutadi, chunki u har kuni turli tuman qog`ozlar va xujjatlardan foydalanadi. Bularning hammasi chiroyli va bexato yozishni talab etadi. Chiroyli yozuvga o`rgatish uchun bolalarning maktabga qadam qo`yilganidan kunidan boshlab izchil mashqlar olib borish zarur.

Husnixat malakasini shakllantirish uchun birinchi navbatda harfning shaklini to`g`ri tasavvur etishga, bir xil qiyalikda yozishga, so`zlarda harflarni to`g`ri joylashtirishga o`rgatadi. Daftar chiziqlari birin-ketin almashuvi davomida harflarning qiyaligini va ular orasidagi masofani to`g`ri saqlash, kichik va bosh harflarning nisbatini to`g`ri chamalab yozishga o`rgatish juda muhimdir. Husnixat darslarida ma'lum guruhga oid harflarni yozishga o`rgatish o`quvchilarda uchraydigan ayrim tipik xatolarning oldini olish va tuzxatish ustida ham ish olib borish lozim. Yozuv tezligi oshishi bilan ayrim bir-biriga o`xshash harflarning shaklini buzib yozish hollari uchrashiga esa, ularni qayta mashq qildirish kerak. Chiroyli yozuvga o`rgatishda daftardan to`g`ri foydalanishga alohida e'tibor berish zarur. Ikki chiziqli daftardan bir chiziqli daftarga o`tishda o`quvchilar oldiga qator vazifalar qo`yiladi. Chiroyli yozuvga o`rgatish umumiy didaktik qoidalar bilan birga yozuv malakasini shaklantiruvchi o`ziga xos qoidalarni ham o`z ichiga oladi.

Umumiy didaktik qoidalar takroriylik, ko`rgazmalilik, yozish va o`ziga xos xususiyatlarni hisobga olish, tushunarlilik, onglilik husnixat metodikasining maqsad va vazifalarini amalga oshirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Yozuvda husnixatga o`rgatishning vazifasi harfni, so`z, gap va matnni, to`g`ri va chiroyli yozishni takomillashtirishdir. Yozuvni o`rganish jarayonida o`quvchi tovushning belgisi bo`lgan harfni, so`z va gapni kitobdan va xattaxtadan to`g`ri xusnixat qoidalariga rioya qilib ko`chirib yozish, yozganlarini tekshira olishi va yo`l qo`ygan kamchilik va xatolarini o`qituvchi rahbarligida yoki o`zi tuzata olishi kerak.

Har bir o`quvchi u yoki bu harfni tushurib yozishi, harflarning bir-biriga bog`lanishini, kichik va bosh harfning bir-biriga nisbatini,

balandligini, qiyaligini, avtoruchkani ushlash va to`g`ri o`tirish qoidalarini yaxshi bilishi lozim. Chiroyli yozuvni o`rganish davrida olingan bilim va malakalar o`quvchilar uchun doimiy qoida bo`lib qolishi zarur. Chiroyli yozuv malakalarini o`stirishda eng birinchi qoida bu ozodalik talablari va yozuvning qiyaligini to`g`ri saqlashga o`rgatilib, so`ngra harf va harf elementlari orasidagi masofani chamalab yozish qoidalari singdirilib boriladi. Bu qoidalar keyinchalik takomillashtiriladi. Har bir yozuv mashqi aniq maqsad asosida oson, tushunarli olib borilishi kerak. Buning uchun chiroyli yozuvga o`rgatishning turli usullaridan foydalanish lozim. Bolalar yozuv malakalarini hosil qilishda ularning yosh va o`ziga xos xususiyatlari: barmoq va qo`l muskullarini harakat tezligi, markaziy nerv sistemasi tomonidan nerv muskullarining boshqarilishini hisobga olishi lozim. Chiroyli yozuv darslarida harflarning shakli ustida mashq o`tkazganda oddiydan murakkabga tomon boriladi, chunki alifbodagi barcha harflar yozilish shakliga ko`ra guruhlarga ajratiladi. Birinchi guruhda yozilish shakli oson, keyin guruhlarda yozilish shakli murakkab bo`lgan harflar kiritiladi. Bunday usulda darsni tashkil etish husnixat o`qitish metodikasida genetik usul deb ataladi.

Ы=итувчи биринчи навбатда щар бир ы=увчига партада ты\ри ытириш =оидаларини эринмай тушунтириши ва маш= =илдириши даркор . кейинчалик ы=увчи ручкани =андай ушлаши, дафтар тутиш щолати щамда щарфларни ёзаётганлигини: секин ёки тез ёзишини кузатиб бориши лозим. Щуснихат малакасини шакллантиришни фа=ат бошлан\ич синфларда эмас, балки ю=ори синфларда такомиллаштириб бориши зарур.

Щуснихат ы=итиш методикаси фани бир =атор бош=а фанлар билан чамбарчас бо\ли=. Эстетика, физиология, гигиена, тилшунослик каби фанлар билан ало=ада былади.. Эстетика фанлари билан бо\ли=лик жищати шундаки, энг аввало ы=увчиларда гызалликка былган =изи=ишини оширади. Чиройли ёзиш щам гызалликнинг бир кыринишидир. Шар= мутафаккирларидан бири бундай деган эканлар: «Чиройли ёзган чиройли фикрлай олади». Дарща=и=ат ы=увчи келган кунидан бошлаб чиройли ёзув малакалари ща=ида таниша бошлайди. Бундан таш=ари ы=увчини чиройли ёзувга ыргатиш жараёнида

боланинг щар томонлама: нерв системаси, =ыл щаракатлари ва мускуллари, кыриш органлари, эшитиш органлари, умурт=а по\онаси ривожланган былиши керак. Ы=увчи шундагина щуснихат малакаларини ызлаштира олади. Агар ы=увчининг биз ю=орида тилга олган органларидан бири яхши тара==ий этмаган былса, у ы=увчида чиройли ёзув малакалари ты\ри йылга =ыйилмайди. Шундай щолатнинг келиб чи=иши келажакда ыз таъсирини кырсатади. Ы=увчи партада ытириб ёзиш жараёнида, энг аввало ёзув =уролларини ты\ри жойлаштириши зарур. Бунинг учун биринчи навбатда ы=увчи партада ты\ри ытириши керак. Чунки ы=увчи партада ты\ри ытира олмаса, эгри ытирса умурт=а по\онаси ноты\ри ысади ва боланинг жисмоний ысишига салбий таъсир =илади ва щаттоки бир умр бола ногирон былиб =олиш щолатигача бориб етади. Бунинг учун ы=увчи боланинг партада ытириш, туриш, дафтарни ушлаш ва ёзиш =оидаларини кыпро= таъкидлаб туриши зарур.

Щуснихат ы=итиш методикаси фани бевосита тилшунослик фани билан щам бо\ли=. Щар бир ёзиладиган щарф, аввало, назарий ырганилган ва асосланган. Ушбу щарфлар асосида маш\улот ытказилади.

Мавзуни мустащкамлаш учун саволлар.

1. Щуснихат ва уни ы=итиш методикаси фанининг ма=сади нимадан иборат?
2. Щуснихатга ыргатишнинг асосий вазифаларини шарщлаб беринг.
3. Чиройли ёзув инсон щаётида =андай ырин тутади? Буни мисоллар ор=али тушунтиринг.
4. Щуснихат ва уни ы=итиш методикаси фани =айси фанлар билан бевосита щамкорликда иш олиб боради?
5. Онгли ва бехато ёзиш деганда нимани тушунасиз? Бехато ва чиройли ёзиш ыртасида =андай ыхшаш ва фар=ли жищатлар мавжуд?
6. Щуснихат малакасини шакллантириш учун =андай =оидаларга амал =илиш зарур?
7. Ёзуга ыргатишнинг умумий дидактик =оидаларини айтиб беринг.

2-mavzu: YOZUVNING PAYDO BO`LISh TARIXI VA UNING TARAQQIYOT BOSQIChLARI.

Reja:

1. Yozuvning paydo bo`lishi.
2. Til va yozuvning o`zaro munosabati.
3. Yozuv turlari.
4. Fonografik yozuv. Alfavit.

Tayanch iboralar: Kitob, frazeografiya, frazeogramma, fraza, logografik yozuv, logos, misr yozuvi, shumer yozuvi, arab yozuvi, oromiy yozuvi, morfemografiya, morfemogramma, logogramma, morfema, sillabografiya, bo`g`in yozuvi, sillabogramma, mayya yozuvi, koreya yozuvi, bo`g`in yozuvi, fonema, undosh, unli, krit yozuvi, habash yozuvi, yapon yozuvi, krill yozuvi, fonos konsonant yozuvi, vokal yozuvi, finik mixsimon yozuv, eroglitik yozuv, piktografiya, til evolyutsiyasi, alfavit, turkiy yozuv.

Adabiyotlar:

Shoabduraxmonov Sh. va boshqalar Hozirgi o`zbek adabiy tili. Toshkent «O`zbekiston», 1980 y., 78-85 betlar.

Sodiqov A va boshqalar. Tilshunoslikka kirish. Toshkent, 1981, 72-87 betlar

Entsiklopediya tojik. Iborat az 8 jildi 7. Dushanbe, 1987. sah. 613-619.

O`zbek sovet entsiklopediyasi. 14-jildlik. 12-jild. Toshkent.

Is'hoqov M. Unutilgan podsholiklardan xatlar. Toshkent: «Fan», 1992.

1921 yil yanvarida bo`lgan birinchi o`lka o`zbek tili va imlo qurultoyining chiqarg`on qarorlari. Toshkent Turkdavnashr. 1922, 22-bet.

G`ulomov M Humnixat (2-sinf uchun uslubiy qo`llanma). Toshkent O`qituvchi. 1997 y.

Abdullaev Y. Sovg`a. Toshkent «O`qituvchi», 1996.

Maddaev N O`zbek adabiyoti tarixi. Toshkent., 1981 y.

Bugungi hayotimizni kitobsiz tasavvur qila olmaymiz. Inson o`zining uzoq yillik tarixi davomida kitobdan yaxshiroq do`st va mehribon ustozni uchratmadi. U insonga kamolot yo`lini ko`rsatadi va hamma vaqt og`irini engil qilib keldi. Lekin shuni ham unutmaslik lozimki, agar yozuv bo`lmaganida inson kitobday bebaho do`stga ega bo`lmagan bo`lur edi. Yozuv qachon paydo bo`lgan? Uqanday davrlarni boshidan kechirib, hozirgi mavqeiga erishgan? Bu savollarga javob topish uchun insoniyat tarixiga nazar tashlash, uning aqliy yuksalish bosqichlarini birma-bir ko`zdan kechirmoq lozim. Albatta inson avval gapirishni o`rgandi, so`ngra unga o`z tajribalarini kelgusi avlodga etkazish istagi shakllandi va u qo`liga qalam (avval bu vazifani oddiy tosh bajargan) oldi. Yozuv kishilarning o`zaro aloqa qilishida, fikr admashishida muhim vositadir. Yozuvning paydo bo`lishi aloqaning mahsus vositasi sifatida xizmat qilishi katta ahamiyatga ega bo`ldi. Yozuv tufayli kishilik tajribasi avloddan-avlodga etkazilmoqda. Faqat yozuv borligi uchungina biz tilning tarixiy taraqqiyotini kuzatish imkoniyatiga ega bo`lamiz, oldingi avlodlarimiz tilini o`rganib, uni hozirgi til bilan qiyoslaymiz. Yozuvning miloddan oldingi birinchi ming yilliklarida paydo bo`lganligi ilm ahliga sir emas. Lekin shunga qaramay ba'zi tillarning yozuvi hozirgacha yo`q. Masalan: Amerika qit'asidagi mahalliy aholining ayrimlari o`z yozuviga ega emas. Yozuvni o`rganishning boshlang`ich davrlarida xotirada saqlab qolish vositasi sifatida tabiat predmetlaridan foydalanilgan. Masalan: Slavyan qabilalarida mehmonlarni non va tuz bilan kutib olish, do`stlik va hurmat belgisi hisoblangan. Shunday holatni o`zimizning afsonalarimizda ham uchratish mumkin. Masalan ba'zi afsonalarda asosiy qahramon yovuz kuchlar ta'qibiga uchrab qochadi va ulardan qutulish uchun turli xil predmetlardan foydalanadi. Masalan: qayroqtosh, oyna va taroq.

Agar asar qahramoni orasiga oynani tashlasa katta dengiz paydo bo`ladi, agar taroqni tashlasa kishi o`tmas o`rmon hosil bo`ladi, agar toshni tashlasa baland cho`qqili tog` paydo bo`ladi. Yovuz kishilar bu to`siqlardan o`ta olmaydilar.

Neolit davriga kelib, odamlar ba'zi hodisa va voqealarni uzoq masofaga etkazish niyatini jonli va jonsiz narsalarning rasmini chizish orqali amalga oshirganlar. Bunday yozuv frazeografiya deb nom olgan.

Frazeografiya degani- fraza gap, grafiya yozaman ya'ni, gap yozaman degan ma'nosini bildiradi.

Frazeogramma yozuvi 2 turga bo`linadi:

A) Aks (tasvir)yozuvi

V) Qadimgi shartli alomatlar.

Aks yozuvini piktografiya (piktus-tasvir, grafiya-yozaman) deb ataganlar. Yozuvning bu turi mukammal bo`lmadi. Birinchidan raslar orasidagi munosabatlarni, ularning tartibini ko`rsata olmaydi va bu bir maktubni bir necha xil o`qishga, talqin qilishga olib keladi, ikkinchidan bu yozuvda mavhum tushunchalarni aks ettirish imkoni yo`q edi. Qadimgi shartli alomatlar sirasiga avlod va qabila nishonlari avlod, qabila va shaxs mulkiy alomatlari (tamg`a, dog`) ustalar muhri va boshqalar kiradi. Bu nishon va alomatlar uy hayvonlari, qurol aslaha, sopoldan yasalgan idishlar va hatto asirlar (qullar)ga qo`yiladi. Bu qadimgim shartli belgi va alomatlarni hozir ham ba'zi tarqqiyotdan orqada qolgan halqlar (Mas: Amerika hindulari, afrika, avstraliya halqlari) ishlatishadi. Taraqqiyot bilan barobar qadam tashlayotgan halqlar ham bu belgi va alomatlarga murojaat qilishadi. Masalan: Pogonlar, oliy maktab, gerb va bayroqdagi, nishon xaritalaridagi belgilar shunga kiradi. Yozuv ijtimoiy talablar asosida jamiyatning muayyan taraqqiyoti davrida paydo bo`lgan va uning rivojlanishi bilan bog`liq ravishda mukammallasha borgan. Yozuv bilan til o`zaro uzviy aloqadordir. Shuning uchun ham til bilan yozuv o`rtasida umumiy tomonlar mavjud. Yozuv ko`p hollarda tilning o`rnini bosadi. Ba'zi hollarda esa tilda bo`lmagan imkoniyatlar yozuv orqali yuzaga chiqadi. Masalan yozuv tufayli kishilar uzoq masofadan turib bir-birlari bilan aloqada bo`lishlari mumkin. Biroq yozuvning tilga nisbatan o`ziga xos kamchiliklar ham mavjud.

A. Tilning to`liq aksi emas, balki yozuvdagi shartli va sun'iy aks beriladi.

B. Yozuvning xizmat doirasi chegaralangan.

D. Yozuv orqali ish ko`rilganda vaqtdan yutkaziladi.

G. Tegishli sharoit bo`lmaganda o`zining ahamiyatini yo`qotadi.

Yozuv tilga nisbatan kam o`zgaradi. Ikkinchi tomondan ijtimoiy-siyosiy jamiyat talabiga muvofiq butunlay o`zgarishi ham mumkin. Til jamiyat bilan bir vaqtda yuzaga kelgan, u jamiyatning jamiyat bo`lishida asosiy rol o`ynagan. Tilsiz jamiyat bo`lishi mumkin emas. Yozuvsiz jamiyat mavjud bo`lgan. Yozuvning asosiy xususiyatldaridan biri uning grafik belgi bo`lib xizmat qila olishidir. Nutq ham, yozuv ham bir maqsadga xizmat qiladi. Ya'ni odamlar

orasidagi aloqalarini yaxshilashda majaniy adabiy tajribalarini keyingi avlodlarga etkazishdir. Nutq ham til va yozuv kabi 2 xil ko`rinishga ega.

Og`zaki nutq.

Yozma nutq.

Og`zaki nutq tilning tabiiy ko`rinishidir.

Yozma nutq-tabiiy nutqning yozuvdagi ifodasidir. Yozma nutqda kishilar o`z fikrlarini turli shartli belgilar tizimi vositasida ifodalaydi.

Jamiyat taraqqiyotida frazeologiya yozuvi asta-sekin mukammalashib bordi va natijada logografiya yozuvi paydo bo`ldi. Ba'zi olimlar bu yozuv turini ideogramma ham deyishadi, chunki bunday yozuvdagi simvollar faqat bizni o`rab turgan muhitdagi narsa predmetlarni aks ettiribgina qolmay, tildagi so`zlarni ham aks ettiradi. Tildagi har bir so`z o`z simvoliga ega bo`ladi.

Logografiya (logos-so`z, grafiya-yozaman) yozuvdagi har bir alomat (logogrammalar) bir bir so`zni bildirar edi. Bu yozuvda alomatlar iniqdori so`zlar miqdorida, aniqrog`i mustaqil fe'l (xabar)ning semantik vohidlariga tengdir.

Logografik yozuvning piktografik yozuvdan afzalligi quyidagilardan iborat:

A) Logografik yozuv xabar qilishni lozim bo`lgan mazmunni ancha mufassal aks ettira oladi.

B) Piktografik yozuvda so`z tartibi va so`z shakllari noaniqroq, logografik yozuvda esa aniq bo`ladi.

V) Piktografik yozuv sub'ektivlikka, ihtiyoriylikka yo`l qo`yadi.

Logografik yozuvning birinchi mukammallashgan shakli ieroglifik yozuvdir.

«Ieroglifik» so`zi yunoncha so`zdan olingan bo`lib, «muqaddas yozuv» degn ma'noni anglatadi.

Bu yozuvdan dastavval Arabistonda keng foydalanilgan. Keyinchalik Xitoy davlati ham shu yozuvga o`tadi va bu yozuvdan hozirgi kunda ham foydalanib kelinmoqda.

I-II asrlarda Stoy Shenm Xi ieroglifiklrining kitobini tuzib, bunda 10,5 ming ieroglifni kiritadi. Xitoy tilining to`liq lug`atlarida 40 ming ierogliflar qayd qilingan edi.

Yozuvning ommalashuvi uchun uni, albatta, osonlashtirish, soddalash va qulaylashtirish zarur edi. Masalan «ko`z yoshi» so`zini yozib ko`rsatish uchun «ko`z» va «suv»ning kombinatsiyasi ko`rsatilgan. Lekin bunday soddalashtirish unumsiz edi.

Yozuv tarixining uchinchi bosqichida orfemografiya yozuvlari kiradi. Bora-bora logogrammalar so`z asosi (morfemalar)ni bildiradigan bo`ldi. (mas: kelishik qo`shimchalari) va natijada morfemografiya yozuvlari keng tarqaldi.

To`rtinchi tur yozuvlar, bu sillabografiya (bo`g`in0 yozuvlaridir. Bunda har bir alomat bir bo`g`inni ifodalaydi. Bu yozuv turi milodgacha bo`lgan 2-1 ming yilliklarda paydo bo`lgan. Bu yozuv uch guruhga bo`ladilar; Birinchi guruhda- mayya, mexiya va koreya yozuvlari kiradi. Bularda alomatlar har xil bo`g`ilar alohida unlilar, undosh va unli ovozlarni ifodalaydi. Ikkinchi guruhda krit, kipr, habash va yapon yozuvlari masubdir. Uchinchi guruhda xind xatlari kiradi.

Yozuv taraqqiyotining beshinchi bosqichida ovoz-fonemani bildiruvchi yozuvlar kiradi. Bularni umumlashtirib fonografiya (fonos-ovoz, grafiya-yozaman) deb nomladilar. Bu yozuvlarning har bir alomati bir ovoz yoki fonemani bildiradi (finik, yunon, lotin, rus va arab yozuvlari shular jumlasidandir).

Fonografiya yozuvlari ikki qism bo`ladilar:
A) konsonant yozuvlari;
B) vokal yozuvlari.

Konsonant yozuvlarida finik , ugarit, ibron, orom, arab va boshqa yozuvlar mansub bo`lib, ularda har bir asosiy alomat (harf) faqat undosh ovozlarni ifodalaydi. Vokal yozuvlarida har bir asosiy alomat (harf) unli va undosh ovozni bildiradi.

Hozirgi vaqtda jahon aholisining tahminan to`rtdan uch qismi harf-tovush yozuvidan foydalanadi. Lotin yozuvi asosida aholining 30%, slavyan-kirill yozuvidan 10%, arab yozuvidan 10%, hind yozuvidan 20%, aholi, foydalanadi.

Markaziy Osiyoda yashagan halqlar eng qadimdan boshlab o`z yozuv madaniyatiga ega bo`lgan. Ular harf-tovush yozuvining eng qadimgi shakllari bo`lmish so`g`d va xorazmiy yozuvlaridan foydalanadilar. Bu yozuvlar esa oromiy yozuvlar asosida yuzaga kelgan.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek harf-tovush (fonografik) yozuvi alfavitni vijudga keltirdi. Shundan kelib chiqib, tarixiy qabul qilingan tartibda berilgan harflar yig`indisiga alfavit deb nom berganlar.

Yozuv tarixiga nazar tashlasak ko`ramizki, alfavit yaratish uchun juda ko`p izlanganlar. Shu soha tadqiqotchilarining ta'kidlashlaricha-harf-tovush yozuvning kelib chiqishi Misr, Gretsiya va Finikiyaning uzoq o`tmishiga borib taqaladi. Hozircha harf-tovush yozuvining kashfiyotchilari bizga ma'lum emas. Ammo ular mashhur frantsuz olimi A. Meyening so`zi bilan aytganda «buyuk lingvistlar» bo`lganlar.

Alfavit asosida alifbo so`zidan ya'ni alif- va bo (arab tilidan) harflaridan olingan. Alfavit biror tilning yozuvga qabul qiligan va ma'lum an'anaviy tartib berilgan yozuv belgilari majmui. Alfavit miloddan avvalgi 2000 yil ohirlarida qadimgi Ugarit va Finikiy yozuvi tovush tizimidan kelib chiqqan. Undan ilgari Misr yozuvlari sanoq tizimi bo`lgan deb tahmin qilinadi. Turkiy halqlarning rum va turkiy yozuvlari bo`lgan.

Ammo, bu o`ziga xos turkiy yozuvlar alfaviti haqida ma'lumot uchramaydi. Hozirgi harfiy va bo`g`in alfaviti finikiy, oromiy, yunon alfavitidan kelib chiqqan.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. Yozuv nima? U qachon paydo bo`lgan?
2. Yozuv qanday imkoniyatlarga ega?
3. Yozuvning dastlabki shakli qanday holatlarda qayd qilingan?
4. Frazeogramma nima?
5. Qadimgi shartli alomatlar haqida gapirib bering.
6. Yozuvning tilga nisbatan qanday kamchiliklari mavjud?
7. Logografik yozuvning piktografik yozuvdan farqli tomonlari?
8. Hozirgi vaqtda qadimgi yozuvlardan ham foydalanamizmi?
9. Bo`g`in yozuvi dastlab qaerda paydo bo`lgan?
10. Lotin yozuvi qachondan boshlab keng amaliyotga tadbiq etilgan?
11. «Muqaddas yozuv» deb qanday aytishadi?
12. sillabografik yozuvning xususiyatlarini sharhlab bering.
13. Alfavit nima? U qanday tuzilishga ega?

3-mavzu: QADIMIY HALQLAR VA ULARNING YOZUVLARI.

Reja:

1. Fonografik yozuvning taraqqiyot yo`li.
2. Jahon halqlarining asosiy yozuvlari.
3. Sug`d yozuvi va uning yodgorliklari.

Tayanch iboralari: Finikiy yozuv, bo`g`in va undosh yozuvi, oromiy yozuv, Bar-Xadod va Zokir katibalari, nabatiy va palmir yozuvi, Jamshid tarixi, so`g`d yozuvi, ligaturalar, «sutra yozuvi», siniq sug`d yozuvi, uyg`uriy yozuv, numizmatik materiallar, Mug` tog`i, sug`d hujjatlari, Mug`d tog`i sug`d hujjatlari, Mug`d tog`i sug`d arxivi, paleografik tadqiqotlar, yunon yozuvi, Avesto yozuvi avesto kitobi, pahlaviy yozuvi, lotin yozuvi.

Adabiyotlar: 8,9,10,11,12,14,15.

Finikiy yozuv. Ushbu yozuvdan finikiylar, karfagenitlar, qadimiy yahudiylar tomonidan Finikiya, Suriya, falastin va qisman Misr, Kipr, Kiliniya (Kichik Osiyodagi viloyat), Karfagen kabi qadimiy davlatlar foydalanganlar. Finikiy yozuvdagi dahldor katibalar miloddan oldingi 2-4 ming yilliklarga taalluqlidir. Taxmin qilishlaricha yozuvning paydo bo`lish sarchashmasi haligacha aniq emas. Taxmin qilishlaricha finikiy yozuv qadimiy Qan'onning bo`g`in va undosh yozuvi asosida vijudga kelgan. Finikiy yozuvda 22 ta undosh harf mavjud edi. Keyinchalik qariyb hamma harfli va ovozli xatlar sistemasi, jumladan yozuvlarning ikki bo`g`ini-yunon va oromiy yozuvlar ham finikiy yozuvidan ibtido oldi.

Oromiy yozuv. Ushbu yozuv undosh tovushlardan iborat bo`lib, 22 ta harfi bor edi. Miloddan oldingi birinchi ming yillikning avvallarida finikiy yozuv zaminida vijudga keldi. Oromiy yozuvning qadimiy osori Bar-Xadod (Shimoliy Suriya) va Zokir (Xamodan) katibalaridir. Keyinchalik oromiy yozuvni boshqa somiy halqlar, yahudiylar, oshiriylar, bobiliylar qabul qildilar. Miloddan oldingi 3-2

asrlarda ushbu yozuv bir necha shoxaga-yahudiy yozuvning murabba xili, palmir va nabatiy yozuvlariga bo`lindi.

Mazkur yozuv Baynannahrda mixsimon bobil va akkad yozuvlari o`rnini egalladi.

Haxomanishiylar davlati (imperiyasi) davrida ham oromiy yozuv mixsimon qadimiy fors yozuvi bilan baravar qo`llangan. Jamshid tarixidan 500 taga yaqin oromiy katibalar yozilgan loy taxtachalar topilgan. O`rta eroniy yozuvlarning aksariyati-pahlaviy, forsiy, so`g`diy, monaviy, xorazmiy yozuvlari xatdan paydo bo`lgan.

So`g`d yozuvi. Bu yozuv oromiy yozuv asosida eramizdan avvalgi birinchi ming yillikda qadimiy So`g`d zaminida yaratilgan. U 23 alomatni o`z ichiga olar edi. So`g`d yozuviga mansub birinchi yozma yodgorlik eramizdan oldingi I-asrga taalluqlidir.

So`g`d yozuvining alomatlarini birinchi bor frantsuz olimi R. Goto transliteratsiya qilgan edi.

So`g`d yozuviga avvalgi bir-biriga ulardan harflar (ligaturalar) juda kam bo`lgan. Har bir harf o`zining alohida yozma shakliga ega bo`lib, ularni bemalol bir-biridan farq qilish mumkin edi.

VI-asrning boshlarida «sutra yozuvi» nomukammal finik so`g`d yozuvi taraqqiy etdi va X-asrda keng qo`llanildi. Bu yozuv bilan budda dinining yozma yodgorliklari yozilgan. Mukammal finik so`g`d yozuvida sakkizinchi asrni o`rtalarida vijudga keldi. Bu yozuv bilan Mig` tog`i, Afrosiyob va Panjakent katibalari yozilgan. Siniq so`g`d yozuvida ulardan harflar ko`proq ishlatilgan va alomatlarni bir-biridan farqlash ancha qiyin bo`lgan.

Mutaaxxir siniq so`g`d yozuvi (bu yozuvni «uyg`uriy so`g`d» yo «uyg`uriy» ham deganlar) IX-IXasrlarda taraqqiy etgan. Uyg`uriy yozuvida harflarni bir-biridan farq qilish uchun didaktik alomatlar (harflarning ustiyu ostida nuqta va alomatlar) qo`llanilgan. Didaktik alomatlarni ishlatish kotibalar ihtiyorida edi.

Bu umumso`g`d yozuvlaridan tashqari yana ikki xil so`g`d yozuvi taraqqiy etgan edi. Bularning bittasi buxoriy va ikkinchisiga istaravshaniy nomini berish mumkin.

Miloddan avvagi II-IIIasrlarda shakllangan so`g`d yozuvi o`lkamiz madaniyati tarixida muhim rol o`ynaganligini isbotlovchi dalillar juda ko`p topilgan. Dalillarning guvohlik berishlaricha bu yozuv ijtimoiy vamadaniy hayotning hamma sohalarida keng qo`llanilgan. Shu murakkab jarayonda so`g`d yozuvining tashqi shakli

takomillasha borgan, muayyan orfografik normalar vijudga kela boshlagan.

Bu qadimiy so`g`d yozuvi orqali eramizning boshlaridan to X-XI asrlarga qadar yozilgan ko`plab noyob yodgorliklar bizgacha etib kelgan. Bu yodgorliklar orasida ko`plab numuzmatik materiallar (tanga yozuvlari) metall, sopol, yog`och, charm, qog`oz va boshqa buyumlarga bitilgan matnlar, shaxsiy maktublar, diniy, ahloqiy-falsafiy matnlarning parchalari, xo`jalik huquqiy va diplomatik xujjatlar mavjud.

Shunday noyob yodgorliklarning katta guruhi Panjakent yaqinidagi Mig` tog`i tepasidagi qadimgi qasr harobalaridan topilgan so`g`d xujjatlaridir.

Mazkur yodgorliklar majmuasi «Mig` tog`i so`g`d arxivi» deb nomlangan va o`z ichiga  VII asr oxiri VIII asr boshlariga oid 60ga yaqin noyob xujjatlarni qamrab oladi. Bu xujjatlar so`g`d podsholigiga tobe Panj hokimligi saroyi hamda turli viloyat hokimlari va amaldor a'yonlarga tegishli hujjatlar yig`indisidan iborat. Arab istilosi kunlarida, xususan.

722-yilda Panj hokimi, bir muddat So`g`d podshosi taxtiga da'vogar sifatida ish ko`rgan Devashtich boshliq guruh Mig` tog`i joylashgan mudofaa qasriga chekingan. Shu sababli saroy hujjatlari qasrga keltirilgan. Traix kitobi sahifalaridan ayonki 722-yili arablar qasrni bosib olib, vayron qildilar.

Mig` qasri xarobalarida qolib ketgan so`g`d arxivi oradan 1210 yil o`tgach, 1932-1933 yillarda topilgan. Bu hujjatlar shu vaqt davomida ancha o`rganildi, barcha matnlarning izohli nashrlari e'lon qilinmoqda va ularning til xususiyatlari o`rganilmoqda.

Qadimgi so`g`d yozuvi bo`yicha paleografik tadqiqotlar bajarilmoqda. Bir turkum so`g`d hujjatlarining o`zbek tiliga tarjima va izohlari 1992-yil Mirsodiq Ishoqov tomonidan nashr etildi.

Yunon yozuvi: Bu yozuvdan qadimgi yunonliklar miloddan avvalgi X-VIII asrlarda foydalanganlar. Ayni damda u hozirgi yunon tilida ham ba'zi bir tag`yirotlar bilan foydalaniladi. Finikiy rostdan chapga qarab yozadilar. Yunonliklar ham avval shu usulni qo`lladilar. Keyinchalik bir qatorni o`ngdan chapga, ikkinchi qatorni chapdan o`ngga qarab yozishni joriy qildilar. Yunon alifbosi 24 harfdan iborat bo`lib, Jahonning ko`pgina tillari alifbosi o`z asosini yunon alifbosidan oldi.

Avesto yozuvi: (Zand yozuvi ham deyiladi) III-IV asrlarda pahlaviy yozuvi asoisda ixtiro qilingan va Avesto kitobini yozish uchun qo`llangan. Unda 48 ta harf va 3 ligatura (birlashgan harflar) mavjud edi. Ushbu yozuv Avetoni bexato va to`g`ri o`qish uchun ixtiro etilgan. Avesto yozuvi sosoniylar zamonida «din-dabira», ya'ni diniy matnlarni sabt etish uchun yaratilgan yozuv nomi bilan yuritilgan.

Pahlaviy yozuv: III asrda oromiy yozuv asosida yaratilgan. Pahlaviy tilining qadimiy kitoblari shu yozuvda bitilgan. Ushbu yozuv 22 alomatdan iborat edi. Keyinchalik tez yozish (kursiv) usuli qo`llanilgach alomatlar miqdori 14-15 ta bo`ldi. Pahlaviy yozuvida faqat uzun unlilar o`z alomatiga ega edi. Ushbu yozuv o`ngdan chapga qarab yozilar edi.

Lotin yozuvi: Eramizdan avvalgi 403 yildan boshlab Afinada klassik grek alfaviti qo`llanila boshlandi. Ushbu alfavitda hammasi bo`lib, 24 ta harf bo`lib, undan 7 tasi unli, qolganlari undosh tovushlarni ifoda etgan. G`arbiy grek yozuvi asosida lotin yozuvi paydo bo`lgan bo`lsa, sharqiy grek yozuvi asosida kirillitsa, gruziya va anman alfavitlari yaratilgan.

Ko`p o`tmay lotin yozuvi G`arbiy Evropada keng tarqala boshlandi. XIV asrga kelib qog`oz yaratildi va kitob nashri yo`lga qo`yildi. Bu omil ham lotin yozuvining keng tarqalishiga sabab bo`ldi.

Hozirgi zamon yozuvlaridan 70 tasi (bundan 30 tasi Evropa, 20 tasi Osiyo, 20 tasi Afrikada yashovchi halqlarga taalluqli) lotin yozuviga asoslangan.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. Fonografik yozuvning taraqqiyot bosqichlari haqida gapirib bering.
2. Jahonda qanday yozuvlar keng tarqalgan? Buning sababi nimada deb o`ylaysiz?
3. So`g`d yozuvi haqida bilasiz?
4. Mug` tog`i so`g`d arxivi haqida gapirib bering.
5. Qaysi halqlar yozuvi lotin yozuvi asosida ixtiro qilingan?
6. Lotin yozuvining keng tarqalishi sababini nimada deb o`ylaysiz?
7. O`zbekistonliklar qanday yozuvlardan foydalanishgan?

4-mavzu: O`RTA OSIYODA XATTOTLIK SAN'ATI.

Reja:

1. Xattotlik san'ati tarixiga nazar.
2. Arab yozuvi va hattotlik san'ati.
3. Xushnavislik va uning qonuniyatlari.

Tayanch iboralar: Kalligrafiya, xat, yozuv, xattotlik, qalam, qilqalam, kitob, chiroyli va to`g`ri yozish san'ati, kitob ko`chirish kasbi, kitobat, arab yozuvi, matbaachilik, nusha ko`chirish, xattotlik tamoyillari, oltilik sillasi (suls, nasx, muhaqqat, rayxon, tavqe', rido) xushnavislik, uchburchak, kvadrat va beshburchak, Sultonali Mashhadiy, «Odob ul-mashq» nazariy va qalamiy usul, kufiy xati, xati sitta, munshaot, to`g`ri xati, nasta'liq xati, xattotlar sultoni.

Adabiyotlar: 8, 10, 11, 12, 13, 15, 20.

Xattotlik (kalligrafiya)- chiroyli va to`g`ri yozish san'ati kitob ko`chirish kasbdir. Bu san'at O`rta Osiyoda qadimdan rivoj topgan. Xattotlik tarixi yozuv taraqqiyoti va kitobatidan asosiy silohi qalam (nayqalam) bilan chambarchas bog`liqdir. Yozuv va qalam paydo bo`lgandan keyin maxsus kishilar xattotlik bilan shug`ullana boshlaganlar. Ayniqsa, arab yozuvi tarqagandan keyin xattotlik keng rivoj topgan.

Matbaachilik vijudga kelganiga qadar kitob tayyorlash, ularning nushani ko`paytirish ishi bilan xattot shug`ullanganlar. Saroylarda, ayrim amaldorlar huzurida xattotlar jamoalari tashkil etilgan. Masalan, Mirzo Boysung`ur o`z saroyida 40 xattotdan iborat guruhni to`plagan edi. Shunday xattotlardan biri Sultonali Mashhadiy bo`lib, u 1432-yilda tug`ilib, 1520-yilda vafot etgan. U «qiblatul kuttob» (kitoblar qiblasi) va «sultonul-xattotayn» (xattotlar sultoni) kabi fahriy laqablar bilan

mashhur bo`lgan. Unga shoirlik zavqi ham begona bo`lmagan. Quyidagi parcha uning qalamiga mansubdir:

Az javony ba xatbudy maylam
Ishki xat rondi az mija saylam.
Bar sari kuy kadam zadame,
To tavonistam kalam zadame.
Ruz to shom mashk mekardam,
Na gami xob budy na xurdam (3)

Mazmuni:

Yoshlikdan xatga maylim bor edi; uni ishqi ko`zimdan uyquni qochirar edi. Bekordan-bekor ko`p yurmasdan qo`limga qalam olardim. Ertalabdan kechgacha mashq qilar edim, shuning uchun menga na yotish va na eyishning g`ami bor edi.

Sultonali Mashhadiy 1461-yil Nizomiyning «Mahzunul-asror» masnaviysi, 1464-yil Hofizning devoni, 1465-1466 yillar esa alisher Navoiyning g`azaliyot devonini kitobat qilib, shuhrat topdi.

Sultonali Mashhadiyning faoliyati borasida Hazrat Navoiy «Majolisun-nafois»da, Qozi Ahmad va Som Mirzolar o`zlarining tazkiralarida ma'lumot berib o`tganlar.

Yaxshi va chiroyli yozishdan maqsad faqat oson o`qish emas, balki o`quvchiga estetik zavq bag`ishlash, yozuvni maleh va bade' qilishdir. Ta'kidlaganimizdek, xattotlik san'ati yaqin Sharq halqlari o`rtasida arab yozuvi asosida keng tarqaldi, Arab yozuvining oltilik sillasi-sulh, nahs, muhaqqat, rayhon, tavqe' va riqo' yozuvlari arab xattotlik san'atiga asos soldi. Xattotlik usuli yozuv turiga rioya etar edilar. Xattotlik nazariyasi X-XI asr mashhur xattotlari Abu Ali Muhammad (Ibni Musla) va All Ibni Hilol (Ibni Bavvob) asos solganlar. Ular an'anasini Yoqut an'anasini Yoqut Mustasimiy nazariy jihatdan rivojlantirdi. Xattotlik san'ati ta'kidlaganimizdek muayyan qonun va talablarga asoslangan va bu talablar matematik aniqlikni talab qilar edi oltilik sistemasiga asoslangan xattotlik san'ati me'yor sifatida doira shaklini tanlar edi. Bu doira ichida tomonlari barobar uchburchak, kvadrat va beshburchak chizib, undan harflar andozasi muayyan qilingan. Har bir harf uchun romb shaklidagi yuqoridan pastga qarab qo`yilgan nuqtalar ishlatilar edi. Yozuv turlariga qarab nuqtalar miqdori o`zgartirilgan. Masalan, muhaqqaq yozuvi uchun sakkiz nuqta, suls yozuvi uchun etti va tavqe' yozuvi uchun olti nuqta muqarrar qilingan edi.

Arab harflari yozilishiga ko`ra doira ichidagi uchburchak, kvadrat va beshburchak shakllaridan foydalangan. Dol, qof, mim va vov harflarini yozishda uchburchakdan foydalansalar, jim harfining boshi va shunga o`xshash harflarni yozishda beshburchak andoza sifatida xizmat qilgan, ba'zan bu murakkab sistema o`rniga oddiy usul-nuqtalar hisobi qo`llagan. Masalan, suls yozuvida alif harfi o`rniga muhaqqaq yozuvida sakkiz nuqtaga, tavqe' yozuvida olti nuqtaga, «be» harfi esa suls yozuvida olti nuqtaga, muhaqqaqda etti, tavqe'da besh nuqtaga, muhaqqaqda etti, tavqe'da besh nuqtaga, «jim» va «ayn» harflarning xatdan pastgi qismi suls yozuviga 10,5 muhaqqaq va tavqe' yozuvlarida to`qqiz nuqta hajmida belgilangan va yozilgan.

Xattotlik san'atini rivojlantirishda Ibn Muqla, Ibni Tavvb va Yoqut Musta'simiy bilan bir qatorda XV asrning mashhur xushnavisi Sultonali Mashhadiyning ham xizmatlari kattadir. Uning «Odob ul-mashq» risolasida birinchi bor chiroyli yozuvga o`rgatishning ikki usuli-nazariy va qalamiy usullari bayon etilgan. Nazariy usul o`tgan ustozlar yozuvini o`rganish va mushohada etishni taqozo etsa, qalamiy usul-chiroyli nushaga qarab payvasta mashq qilishni talab etadi.

Hushnavislar aksaran ikki tarzda jalliy va xalfiy tarzda yozadilar. Odatan xalfiy mashqi kunduzgi, jalliy mashqi kechasi amalga oshirilar edi. Chunki xalfiy xati kichik yozilsa, jaliy yozuvi katta-katta yozilar edi. Ko`pgina kitoblarning hoshiyalarida xalfiy xatida kitobat qilingan yozuvlarni ko`ramiz. O`rta asrlarda har bir hushnavis hech bo`lmaganda uch xil yozuvda-suls, nasx, nasta'liq yozuvlarida mashq qilib bilar edi. Aksariyat oltilik va nasta'liq yozuvida juda yaxshi va chiroyli yozar edi. Hushnavislarning asosiy qurollari siyoh, rangli jo`shalar, oq va rangli qog`oz, nayqalam edi. Suktonali Mashhadiyning «Risolai xat», Mirall Hiraviyning «Midod ul-xutut» Mirimodi Qazviyning «Odob ul-mashq», Majnun ibn Kamoliddin Mahmudi Rafiqiyning «Risolai xati mazmun», Shafeoniyning «Risolai xat» Fathulloh Ahmad Ibn Muhammadning «Risola dar usul va qavoidi xututi sitta» kabi risolalarida siyohni tayyorlash texnologiyasi, nayqalam qog`ozning sifatini bilish usullari, umuman yozish qurollari borasida qimmatli ma'lumotlar berilgan.

Hushnavislikka ma'lum va joriy bo`lgan qoidalar o`n ikkilik qoidasi deb nomlanar va nishon edi.

VII asrda arab yozuvining keng tarqalgan uslublaridan biri kufiy xati ixtiro qilguncha (ixtirochisi Ya'rab ibn Kahton) O`rta Osiyoda turli yozuv usullari mavjud bo`lgan. Masalan, makkiy, madaniy, basariy va

boshqalar. Bu xatlardan oldinroq ma'qaliy (tik chiziqli) yozuvi mavjud edi. Kufiy yozuvi ko`pincha madaniy yodgorliklarning naqshlarida saqlanib qolgan. Halifa Muqtadir zamonida yashagan olim Ibn Muqta' (864-934)ni xatti sitta (okti Xil yozuv: suls, naxs, muhaqqaq, rayhoniy, tavqe', riqo') ixtirochisi deb tan olganlar.

Vaqt o`tishi bilan kufiy yozuvining turli variantlari ixtiro qilingan. Qur'oni Karimning ilk namunalari shu yozuvda yozilgan. Zamonlar o`tishi bilan xattotlar bu yozuvni ham binolarning bezaklarida ishlatilgan. Muhaqqaq yozuvi Kufiyning bir oz o`zgartirilgan shaklidir. Rayhoniy uslubi muhaqqaq yozuviga o`xshagan, lekin harf shaklan rayxon barglariga o`xshagani uchun shu nomga loyiq topilgan. Nasx yozuvi kufiy va muhaqqaq xatlaridan ko`ra Qur'on ko`chirishda ma'qulroq topilgan. Tavqe' yozuvi esa asosan buyruq va farmonlar yozishda qo`llangan. Riqo' yozuvi tavqe'ga ancha yaqin, lekin undan nozikroq. Asosan mashg`ulot (maktub yozish)da ishlatilgani va qog`ozlarga nafis qilib yozilgani uchun rido deb atalgan. Mazkur yozuvlardan tashqari tumor, g`ubor, shajariy, tug`ro va boshqa xat turlari ham bo`lgan. Tug`ro imzo qo`yishda ishlatilgan.

XV asr boshlaridan kitob ko`chirilishda (fors-tojik va eski o`zbek tillarida) nasta'liq xati rasm bo`ldi. Hazrat Alisher Navoiy ta'biricha, xattotlar sultoni bo`lgan Sultonali Mashhadiy nasta'liq xatini ajoyib san'at darajasiga ko`targan ekan.

Mazmunini mustahkamlash uchun savollar.

1. Xattot so`zi qanday anglatadi?
2. Xattotlik kasbmi yoki san'at?
3. Kitob ko`chirish kasbi haqida nimalarni bilasiz?
4. Xattotlik san'atning arab yozuviga qanday aloqasi bor?
5. Nega Mirzo Boysung`ur o`z saroyida 40 ta xattotni to`plagan edi?
6. Qanday mashhur xushnavislarni bilasiz?
7. Xushnavislar qanday nazariy va amaliy qoidalarga amal qilganlar?
8. Xattotlik san'atiga oid qanday kitoblar yaratilgan?
9. Hazrat Alisher Navoiy kimni «xattotlar sultoni» deb aytgan edilar? U haqida nimalarni bilasiz?
10. Hozirgi vaqtda ham xattotlar bormi?

5-mavzu: LOTIN YOZUVIGA ASOSLANGAN O`ZBEK ALIFBOSI TARIXI.

Reja:

1. Jahon madaniyati taraqqiyotida lotin imlosining o`rni.
2. Milliy uyg`onish davri va alifboni isloh qilish.
3. Lotin yozuviga asoslangan o`zbek alifbosining yaratilishi.
4. Mustaqillik davrida yangi o`zbek imlosi.

Tayanch iboralar: Lotin yozuvi, o`zbek alifbosi, arab alifbosi, isloh qilish, «milliy uyg`onish davri», «Turkcha qoida», «Imlo», «Yangi imlochilar», «Turkshunoslar», «Chig`atoy guruhi», «Eski imlochilar», «O`rta imlochilar», «Sharqda inqilob», «Yangi imlo qoidalari», harf birikmasi, nutq tovushlari.

Adabiyotlar: 8, 9, 10, 12, 14, 17, 18.

Turkiy halqlarning qadim-qadimdan o`z yozuvlari bo`lgan va hozir ham bor.

Jahondagi 220 xil yozuvning tarqalish hududi va ulardan foydalanuvchilar soni har xil. Keng tarqalgan yozuvlardan biri o`lik lotin tilining yozuvi, ya'ni lotin yozuvi bo`lib, bizning davrimizda jahon halqlarining 30 foizidan ziyodi o`z fikrini ana shu yozuv asosida yaratilgan alifboda bayon qiladi.

Yangi mustaqil Respublikamizning har tomonlama kamol topishi va jahon kommunikatsiya tizimiga kirishini jadallashtiruvchi qulay sharoit yaratishga xizmat qiladi. O`zbekiston Respublikasida lotin yozuvi asosidagi yangi alifboga o`tish fikri 1921 yildan paydo bo`lgan. Bunda Mahmud Hodiev – Botu kabi ziyolilar tashabbuskor bo`lganlar va ilmiy jamoatchilik muhokamasiga qo`yganlar.

Bizning hududimizda arab alifbosi VIII- asrning 20 yillaridan XX- asrning 30 yillarigacha qo`llanilgan. «Milliy uyg`onish» davrida arab imlosi va alifbosiga ayrim islohlar kiritish boshlangan. Ammo bu masalani rasmiy hal qilish 1917 yilgi to`ntarishdan so`ng bo`lgan. Arab

alifbosini isloh qilish jarayonida bu alifbodan voz kechib, lotin alifbosiga o`tish masalasi ham o`rtaga qo`yilgan.

1917-yil oktyabr To`ntarilishidan so`ng mahalliy tillar, ularning alifbosi va imlosiga rasmiy ravishda e'tibor berilaboshlangan. Ayniqsa, 1919-yil 26-dekabrda Rusiya Respublikasida savodsizlikni tugatish to`g`risida Dekret chiqqanidan so`ng Qo`shma Sho`rolarining Turkiston Muxtor Jumhuriyatida ham alifbo va imlo masalalarini hal qilmay turib, ko`pchilik halqni savodxon qilib bo`lmas edi.

Turkiston jumhuriyati Halq Maorifi Komissarligi o`zbek maorifchilarining 1918-yil avgustda bo`lib o`tgan birinchi qurultoyida arabcha harflarni isloh qilish yuzasidan quyidagi qaror kelib harflarning ikki xil shaklida, ya'ni alohida yozilish shakli hamda so`z boshida yozilish shakligina bo`lishi lozim.

1921-yilgi til va imlo qurultoyi. Turkiston Halq Maorif Komissarligining tashabbusi bilan 1921-yilning yanvar oyi boshida Toshkentda o`zbek tili va imlosi yuzasidan Turkiston Muxtor Jumhuriyati qurultoyi o`tkaziladi. Bu anjumanda harf va imlo masalasi yuzasidan ma'ruza qilgan Fitrat o`z so`zini: «Maorifimizni eski imlo va yozuv masalasi bilan kengaytmak va savodsizlikni isloh etmak lozimdir»,-degan chaqiriq bilan yakunlagan.

Turkiston maorifchilarining yig`inida ma'ruza ham qilgan. Ilmiy jamoatchilik bu urinishga o`z munosabatini bildirmagan.

Shuni qayd qilish kerakki, 1921-yil yanvarigacha «Yangi imlochilar» bilan («Chig`atoy guruhi» qatnashchilari). «Eski imlochilar», «O`rta imlochilar» o`rtasida ilmiy bahs-kurash bo`lgan edi, 1921 yilgi qurultoydan so`ng «Lotinchilar», ya'ni lotin yozuvi asosidagi o`zbek alifbosini yaratuvchilar (Mahmud Hodiev Botu rahbarligida) paydo bo`ldilar, bular ham kurashga qo`shildilar. 1923-yil 3-9 oktyabrda O`rta Osiyo o`zbeklari yozuvi va imlosi isloh qilish yuzasidan Buxoro shahrida alifbo-imlo konferentsiyasi bo`lib o`tadi.

1924-yilning 11-aprelida Turkiston Maorif Komissarligida bo`lgan majlisda Moskvadan Komissarlikka Yuborilgan yangi tuzilgan lotin alifbosi loyihasi mutaxassislar bilan muhokama qilinadi.

Demak arab alifbosidan lotin alifbosiga o`tishda O`zbekistonda ham, Markazda ham tayyorgarlik ishlari olib borilgan.

Ozarbayjon hukumati va tilshunoslari sobiq ittifoqdagi turkshunoslarning birinchi qurultoyi 1926-yil 26-fevraldan Boku shahrida o`tkazish tashabbusi bilan chiqdilar.

Bu qurultoyga tayyorgarlik ko`rish maqsadi bilan O`zbekiston Halq Maorif Komissarligining Ilmiy markaziy xuzuridagi o`zbeklarni o`rganish qo`mitasi 1925-yil 29-30 noyabr kunlari samarqandda til mutaxassislari hamda o`zbekshunoslarning kengashi o`tkaziladi.

(Ma'ruzachilarning familiyasini qavs ichida ko`rsatdik). Til va istiloh (G`ozi Olim Yunusov, E.D. Polivanov), imlo va harf (E.D. Polivanov), Alisher Navoiy yubileyi to`g`risida (Vahid Mahmudov), Boku qurultoyida vakil ko`rsatish.

Bu kengashda imlo va alifbo to`g`risida quyidagi qaror qilingan6 «bugun ishlatilmoqda bo`lgan imloni etishmasliklariga qaramasdan aytish mumkinki» ko`p imlolardan mukammaldir. Bu imlo etishmasliklarini bir imlo kengashi yig`ish bilan to`ldirish mumkindir. Shuning uchunda boshqalardan bir lotin harf va imlosi masalasi ko`rsatish ortiqchadir. Bu qarorni sharhlashga zaruriyat yo`qdir.

1926-yilning 26-fevralidan Bokuda sobiq ittifoqdagi turkshunoslarning birinchi qurultoyi ish boshladi. Bu qurultoyda 150 mutahassis ishtirok etishgan. O`zbekistondagi Rahim Inomov (Maorif komissari), nazir To`raqulov (Ma'ruza qilgan), Ashirali Zohiriy, Shokirjon Rahimiy, Bekjon Rahmon rasmiy vakil sifatida qatnashganlar. Markazdan prof. L.V.Shcherbak va Yakovlev ishtirok etganlar. Turkiyadan mehmon tarzida Kupruluzoda Mehmed Fuod hamda Alibek Husaynzoda qatnashgan. Boku qurultoyida bir necha ilmiy masalalar qatorida harf va imlo masalasiga keng o`rin berilgan. Arab alifbosidan lotin yozuvi asosidagi yangi alifboga o`tish masalasi keng muhokama qilingan. O`zbekistondan qatnashgan vakillar o`rtaga qo`yilgan masalani yakdillik bilan ma'qullaganlar. Turkiyadagi Istambul dorilfunini mudarrisi Kupruluzoda Mehmed Fiod arab yozuvidan voz kechib, lotin lotin yozuviga o`tishga jiddiy e'tiroz bildirgan. 1926-yilda o`zi ishlaydigan dorilfununning to`plamida «harf masalasi» nomli maqolasida «latin harflerinin alinmasini karsi chikmisti».

Qurultoyda Xorazmlik Bekjon Rahmon o`g`li so`zga chiqib, bunday degan edi:

«O`zbekiston Ozarbayjon xukumatini yangi turk alifbosini amaliy suratda vujudga chiqarish ishida ko`rgan muvaffaqiyatlari bilan qizg`in ravishda salomlaydilar va o`sha bilan barobar, O`zbekiston davlati ichida yangi turk alifbosini amalga qo`yishga chora va tadbirlar ko`rishga so`z beradilar».

Bu qurultoyda sho`rolar hududidagi turkiy halqlar o`z yozuvlari uchun lotin alifbosini asos qilib olishlari to`g`risida tavsiya qabul qilingan.

O`zbekiston Boku qurultoyidan keyin yangi alifboga o`tish yuzasidan qizg`in boshlangan. O`zbekiston markaziy Ijroya Qo`mitasining 1926 yil iyun oyida o`tgan 4-sessiyasida o`zbek imlosini lotinlashtirish masalasi ko`rilib, texnika jihatidan ko`p qulay bo`lgan lotin harflarini o`zbekchaga qabul qilish bilan o`zbek halqining milliy va madaniy jihatdan yuksalishini e'tiborga oldi va va lotin harflari asosidagi yangi alifboni qabul qilishni lozim topib, quyidagi choralarni chiqardi.

Markaziy Ijroqom sessiyasi bu masalani hayotga joriy qilish yuzasidan choralar ko`rishni Markaziy Ijroqomning hayati rayosatiga buyuradi.

Bu masalani ko`rib, ishlab chiqib, uni amalga oshirish uchun Markaziy Ijroqom huzurida «Yangi o`zbek alifbo qo`mitasi» tuzadilar va bu qo`mitaga quyidagi o`rtoqlar belgilanadilar: Oxunboboev o`g`li (rais), a'zo qilib 43 nafar kishi, chunonchi Rahim In'omov (o`rinbosar), Mo`min Ho`jaev (o`rinbosar), Akmal Ikromov, Fayzulla Ho`jaev, Abdulla Qodiriy, Fitrat

(Abu Abdurahimov), Elbek (Mashriq Yunusov), Ashirali Zohidiy, Bekjon Rahmon, Orif Olimjon (kotib) va boshqalar.

Keng jamoatchilikning fikri alifbe masalasiga jalb qilinadi. Lotin yozuvish asosida yangi o`zbek alifbosi loyihasi bir necha marta tuziladi va muhokama qilinadi.

1926 yil 19-21 mayda lotin yozuviga asoslangan o`zbek alifbosining birinchi turi Samarqandda ilmiy anjumanda mutaxassislar bilan muhokama qilinadi. Bu anjumanni respublika Halq Maorif Komissarligi uyushtirilgan edi. Muhokama qatnashchilari yangi alifboda unlilar soni 12 ta bo`lishi to`g`risida qaror qiladilar. Bu loyihani Halq Maorif Komissarligi ma'qullaydi.

1926 yil 19-21 mayda o`zbek tilida birinchi marta moslab tuzilgan lotin yozuvi asosida yo`g`onlik va ingichkalik hamda uzun va qisqalik hisobga olinib, unli tovushlarni ifodalash uchun 12 belgi (harf) olishi tavsiya qilingan edi.

1926 yil 27-29 avgustda yangi o`zbek alifbo qo`mitasi va Ilmiy Markaz mutahassislarining ishtirokida alifbo kontseptsiyasini chaqiradi. Bu kontseptsiyada may oyida ma'qullangan alifbo loyihasi bekor qilinib,

yangi tuzilgan alifbo muhokama qilinadi. Bu alifboda unlilar to`qqizta, undoshlar 23 ta harf bilan ifodalanishiga qaror qilinadi. Muhokama qilingan alifbo loyihasi ma'qullanadi. Unlilar soni 9 ta belgilangan.

Bu kengashda alifboga tuzatishlar kiritish va imlo qoidalari tuzish toshirilgan. Bu ishlar sentyabr oyida o`tgan yig`ilishda hal qilingan. Shu bilan tarixda birinchi marta lotin yozuviga asoslangan o`zbek alifbosini tuzish masalasi asosan hal qilingan. Shu yili o`z davri saviyasida «imlo qoidalari» hozirlangan. Chunonchi, «imloda 2 usul qo`llaniladi: savtiy (fonetik) ham safriy (morfologik). Bizning tilimizda bir qancha bir qancha shevalar bo`lganidan ta'lim-tarbiya ishlarida engillik uchun har ikki usuldan ham foydalanishda qaror berdik.

So`zning tomiri (o`zak nazarda tutilgan) etishtirilganda yoziladi, qo`shimchalar sarfiy usul bilan yoziladi. Bular haqida izohot va misollar quyida yozilgandir. Bu qoidalarda ilmiy umumlashmalar juda oz bo`lib, fe'llarning zamonlari va ularning tuslanishi va imlosi berilgan; Men boraman, sen borasan....

1928 yil yanvarda Toshkent shahrida sobiq Butunittifoq Yangi alifbo Markaziy Qo`mitasining II-plenumi bo`ldi. (Qo`mita 1927-yil 11-mayda tashkil qilinagan edi. Rais: Samad Og`amali o`g`li). Bunda O`zbekiston, Tatariston, Qirg`iziston, Abxaziya, yoqutiston respublikalarida yangi alifbo yuzasidan qilinayotgan ishlar yuzasidan xisobotlar tinglandi. O`zbekiston Halq Maorifi Komissari Mannon Ramz «o`zbekistonda lotinlashtirish ishlari va kelgusi vazifalar» mavzusida ma'ruzalar qildi.

Bu plenumda yangi alifboga o`tish yuzasidan tegishli ko`rsatmalar beriladi. Samad Og`amali o`g`li: «O`zbek yangi alifbosi o`zbek torig`iga yangi yo`l ochg`uvsidir», -deydi.

1928-yil 11-martda O`zbekiston Yangi alifbo markaziy qo`mitasining 1-plenumi bo`ldi. Bunda yangi alifboni hayotga to`la rejasi ko`rib chiqiladi, shu yili dekabr oyida 2-plenum bo`lib o`tgan.

Maktablarda yangi alifboga o`tish 1927-1928 o`quv yilidan boshlanib, 1929-1930 o`quv yilida tugallangan, davlat idoralarida 1928-1930 yilda o`tilgan. Lotin alifbosini hayotga joriy qilish jarayonida unga ayrim to`ldirish va tuzatishlar kiritib borilgan. Chunonchi, 1926 yil avgust oyida ma'qullangan alifboda bosh harflar umuman berilmagan edi. (Ehtimol, bu ish arab alifbosini an'anasi asosida ro`y bergan bo`lsa kerak). Alifbodagi bu kamchilik tuzatilib, 1929 yil 15-mayda Samarqand shahrida adabiy til, imlo va atamalar

yuzasidan o`tkazilgan konferentsiyasida ham kqrilgan va qarorlar qabul qilingan.

1934-yilgi konferentsiyada «yo`g`onlik va ingichkalik» tamoyilidan voz kechilgan. Bu bilan o`zbek imlosi tarixida yangi bosqich-davr boshlangan, ammo mazkur ilmiy anjumanda ham o`zbek tilida o lovchi mahalliy shevallar bor deb, adabiy tildagi o va a fonemalari uchun bir harf, ya'ni a qoldirilgan, natijada bola so`zi bala, lola-lala, non-nan shaklida yozila boshlagan. Mazkur konferentsiya so`z ma'nosini o`zgaradigan hollaridagina harflar yozilgan, qoidalashtirilgan edi. Bunday harflar so`zlarning talaffuzida qiyinchiliklar tug`dirgan, savodxonlikka ta'sir ko`rsatgan, ta'lim-tarbiya ishida qo`shimcha qiyinchiliklar tug`dirgan.

Shuningdek, birdan ortiq bo`g`in so`zlarning birinchi bo`g`inida qisqa talaffuz qilinadigan i tovushini qiziq, qizil, bilan, biroq kabi so`zlarda yozmaslik haqida qaror qabul qilingan.

Shunday qilib, O`zbekistonda arab yozuvidan lotin harflariga asoslangan o`zbek alifbosiga o`tish ishi katta tayyorgarlik bilan 1930-yilning I-yarmiga to`liq amalga oshirilgan. (Bu ishga o`z davrida e'tiroz bildirgan shaxslar ham bo`lgan).

Barcha shahar va qishloqlarda yangi alifboni o`rganish yuzasidan 50 soatga mo`ljallangan kurslar tashkil qilingan. Halqni savodga o`rgatish maqsadida maxsus jurnal- O`zbek yangi alifbe markaziy qo`mitasining fikr tarqatuvchisi «Alanga» jurnali va «Qizil tamg`a» gazetasi nashr qilingan. Mutaxassislardan Naim Said, Shokir Sulaymon, Abdurahim yo`ldoshevlar tomonidan savodsizlikni bitirishga oid darslik varaqalar nashr qilingan. Mashhur kinorejessyor Nabi G`aniev «Lotinlashtirish» filmini yaratgan. Bu kabi ishlar savodsizlikni tugatishda katta ahamiyat kasb etgan.

1920-yillarda O`zbekistonda ham yangi alifboga o`tishi «Sharqda inqilob». Deb baholangan edi.

O`zbekiston Oliy Soveti sessiyasi 1940-yil 8-mayda amaldagi o`zbek yozuvi o`rnida kirill alifbosi asosidagi yangi alifboga o`tish to`g`risida qonun qabul qiladi.

O`zbekiston Respublikasi mustaqilligi e'lon qilingandan so`ng (1991-yil 31-avgus) lotin yozuvi asosidagi o`zbek alifbosi masalasi o`rtaga qo`yiladi.

Rasmiy yozuvda qaysi alifbodan foydalanish bo`yicha erkin fikr bildirish gazeta va jurnallarda, turli yig`inlarda bir yarim yil davom etdi. Muhokamada ishchidan tortib akademikkacha, dehqondan tortib adibgacha hamma-hamma o`z fikr-mulohazalarini erkin bildirdi.

Bu masala O`zbekiston Oliy Kengashi sessiyasida ham muhokama qilinib, lotin yozuviga asoslangan o`zbek alifbosini tuzish yuzasidan guruh tuzildi.

O`zbekiston Oliy Kengashining 1993-yilda o`tgan XII-chaqiriq XII-sessiyasida noib P.Qodirovning lotin yozuviga asoslangan o`zbek alifbosini tuzish yuzasidan olib borilayotgan ishlar to`g`risida axborotni tingladi.

Shu yil 16-avgustda Toshkent shahrida o`zbek yozuvi istiqboliga bag`ishlangan respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi bo`ldi. Bunda P.Qodirov, A. Hojiev, I. Qo`chqortoev, N. Mahmudovlarning ma'ruzalari tinglandi, ma'ruzalar yuzasidan O.yoqubov, Jamol Kamol, Abdulla Oripov, Sobir Kamol (Qoraqalpog`iston), Izzat Sultonov, H. Ne'matov, Y. Abdullaev, S. Otamirzaeva va boshqalarning fikr mulohazalari eshitildi. Kontseptsiya yakunida lotin yozuvi asosidagi o`zbek alifbosi asosan ma'qullanib, 4 moddadan iborat qabul qilindi.

1. O`zbekiston Respublikasi Oliy kengashining 1993-yil 2-3 sentyabrdagi XII-sessiyasida yangi alifbo masalasi muhokama qilinib, lotin yozuviga asoslangan o`zbek alifbosiga o`tish to`g`risida qonun qabul qilindi. «lotin yozuviga asoslangan o`zbek alifbosini joriy etish to`g`risida O`zbekiston Respublikasi qonunini amalga kiritish tartibi haqida»gi qarori berildi.
2. Mazkur qarorga binoan, yangi o`zbek alifbosini joriy etish bo`yicha respublika davlat komissiyasi tashkil qilindi; yangi alifbo asosidagi o`zbek tilining asosiy imlo qoidalarini ishlab chiquvchi ishchi guruh tuzildi va 1993-yilning dekabr oyidan ish boshladi.
3. «O`zbek tilining asosiy imlo qoidalari»ni hozirlash jarayonida alifbodagi ayrim harflarning shakli yuzasidan fikr-mulohazalar paydo bo`ldi. Bundan tashqari, yozuv jarayonida texnika vositalaridan kengroq foydalanish, harflar shaklini jahondagi taraqqiy qilgan davlatlar alifbodagi yaqinlashtirish-muammolari ham o`rtaga qo`yildi.
4. Bu muhim masalalarga ijobiy yondoshish uchun alifbodagi harflarning shaklini isloh qilish zarur bo`ldi.

5. O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisida (1995-yil 6-may) mazkur masalalar yuzasidan axborot eshitildi, Qonun chiqdi. O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi «Lotin yozuviga asoslangan o`zbek alifbosini joriy etish to`g`risida»gi Oliy Kengash aroriga o`zgartirishlar kiritish to`g`risida qaror qabul qildi.
6. Bu xujjatlarda o`zbek alifbosi 26 ta harf 3 ta harflar birikmasidan iborat ekanligi, ayrim harflarning shakliga isloh kiritilganligi ko`rsatilgan; umumiy ta'lim maktablarida yangi alifbo asosida ishlash 1995-yil sentyabrdan emas, 1996-yil sentyabridan boshlanishi, yangi alifboga to`lig` o`tilishi. 2005-yilda tugallanishi qayd qilingan.
7. O`zbek tilidagi 3 xil nutq tovushi (sh, ch, ng) harflar birikmasi bilan quyidagicha ifodalanadi:

- sh harf birikmasi sholi, o`qish kabi so`zlarda sh tovushi (sholi, o`qish);

- ch harf birikmasi cho`l, ishonch kabi so`zlarda ch tovushini (cho`l, ishonch);

- ng harf birikmasi ong, tenglik kabi so`zlardagi til orqa ovozdor burun tovushini ifodalash uchun yoziladi (ong, tenglik). Bu tovush alifboda 1940-yil 8-mayda harf birikmasi –ng bilan ifodalanishi qabul qilingan edi.

Demak, harf birikmasi bilan ifodalangan nutq tovushlari o`zbek tilida ikki harfni yonma-yon keltirish bilan ko`rsatiladi.

«O`zbek tilining asosiy imlo qoidalari» loyihasining birinchi turi respublika ziyolilarining Toshkentda 1994-yil 16-apreldagi yig`inida muhokama qilindi. (Lotin yozuviga asoslangan o`zbek alifbosini joriy etish bo`yicha respublika davlat komissiyasining raisi o`rinbosari, o`zbekiston Halq ta'limi vaziri J. G`. Yo`ldoshev raisligida o`tdi).

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 1995-yil 24-avgustdagi 339-son qarori bilan «O`zbek tilining asosiy imlo qoidalari»ni tasdiqladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. Butunjahon madaniyati taraqqiyotida yozuv qanday o`rin tutadi?

2. «Milliy uyg`onish» davri haqida nimalarni bilasiz?
3. Arab alifbosini isloh qilish harakati qachon boshlangan? Nega arab alifbosidan yuz o`girildi?
4. O`zbek yozuvini yaratishda ziyolilarning xizmati nimada deb o`ylaysiz?
5. 1921-yilgi til va imlo qurultoyi haqida gapirib bering.
6. Lotin yozuviga asoslangan o`zbek alifbosini yaratish yo`lida qanday harakatlar qilingan?
7. Boku Qurultoyi (1926-yil 26-fevral) haqida gapirib bering.
8. Samarqand ilmiy anjumanining (1926-yil 19-21 may) ahamiyati nimada edi?
9. O`zbekistonda yangi alifbo markaziy qo`mitasining birinchi plenumi (1928-yil 11-mart) haqida nimalarni bilasiz?
10. O`zbekiston Oliy Soveti sessiyasi 1940-yil 8-mayda alifbo to`g`risida qanday qonun qabul qildi?
11. O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining yangi alifbo to`g`risidagi (1993 yil 2-3 sentyabr)qonunini sharxlab bering.
12. Harf birikmasi nima?
13. «O`zbek tilining asosiy imlo qoidalari» (1995-yil 24-avgust) bilan tanishmisiz?

6-Mavzu: Yozuvga o`rgatishning amaliy asoslari.

Reja:

3. Yozuvga o`rgatishning texnik va ta'limiy shartlari.
4. Yozuvga o`rgatish jarayonida ko`rgazmalilik.
5. Yozuv qurollaridan unumli foydalanish.

Tayanch iboralar: Grafik bilim, orfografik ko`nikma, ko`rgazmali vosita, ko`rgazmali harakat, yozuv tezligi, yozuv sifati, yozuv ko`nikmasi, harflar tahlili, hoshiya chizig`i, texnik shartlar, ta'limiy shartlar, partaga to`g`ri o`tirish, vertikal va gorizontal chiziqlar, o`xshash unsurlik harflar, harf elementlari, rangli qalam va oddiy qalam, harf qiyaligi.

Adabiyotlar: 2, 3, 4, 5, 19, 20, 21.

Yozuvga o`rgatish murakkab jarayon bo`lib, u o`quvchining xarakteriga, kayfiy genik imkoniyatiga bog`liq bo`lgan psixolingvistik jarayon sanaladi. Maktabga endigina kelgan bolalarni yozuvga o`rgatish nihoyatda qiyin kechadi. Shuningdek, bolalarni yozuvga o`rgatish bevosita o`rgatish jarayoni bilan olib boriladi.

Yozuvga o`rgatish jismoniy va aqliy mehnat talab etadigan og`ir jarayon hisoblanadi. Yozuvga o`rgatish jarayoni o`qituvchilar zimmasiga qator mas'uliyatlar yuklaydi o`qituvchi bu jarayonda o`qituvchilarning grafik va orfografik ko`nikmalarini ya'shi rivojlanishga harakat qilmog`i lozim. Grafik malakalari yaxshi rivojlanmagan o`quvchilar yozuv jarayonida tovushni harfga aylantirish, harflaydilar. Grafik malakalarsiz to`g`ri yozuvlar bo`lishi mumkin emas. Bola qanchalik chiroyi yozsa, undagi narsalarni o`zlashtirishga qiziqish ortadi, o`z ishiga sinchkovlik va diqqat bilan qaraydi, yozuvni kuzatib boradi. Yozuvni dastlabki vaqtlarda grafik jihatdangina kuzatsa, keyinchalik orfografik jihatdan ham kuzata boshlaydi.

Yozuv jarayonida yozuvni ifoda qilishning turli usullardan foydalanish mumkin. Masalan; hoshiya chizdirish, doskaga chizdirish, havoda mashq qildirish kabilar.

O`quvchilarni yozuvga o`rgatishning muvaffaqiyatli natijasi bir qancha vositalarga bog`liq bo`lib, ularni shartli ravishda 2 turga ajratish mumkin:

1. Texnik shartlar
2. Ta'limiy shartlar

Texnik shartlarga qo`yiladigan kiradi;

- Sinf jihozlarning ketma-ketligi.
- Sinf xonasining talab darajasida yoritilishi.
- Partada o`quvchining to`g`ri o`tirishi.
- Ruchkani to`g`ri ushlashi.
- Daftarni 65% qiyalikda ushlash. (2-rasm).
- Daftar chiziqlarining aniq va ko`z tashlanib turishi.
- Ushbu shartlar bir-biriga o`zaro bog`liq holda to`g`ri yo`lga qo`yilsa, chiroyli yozuvga o`rgatishning texnikaviy shartlari bajariladi.

Ta'limiy shartlar-o`quvchilarning faoliyati bilan bog`liq bo`lgan shartlar majmuasidir;

1-sinfga qabul qilingan o`quvchilar o`qishning dastlabki xaftalarida o`qish va yozishga bo`lgan qiziqishi kuchli bo`ladi. O`qituvchi o`quvchilarning mana shu qiziqishlarini so`ndirib qo`ymasdan maqsadga to`g`ri yo`naltira bilishi zarur. Buning uchun bolalarning fiziologik va psixologik xususiyatlarini o`rganish talab etiladi. 1-sinf o`quvchisi harfni yozayotganda shu harfning qaysi elementlardan tuzilganligini, bu elementlar qaerdan qaergacha davoms etishini, ularning chiziqlar orasida joylanishini, harfning o`lchamini o`ylaydi. Boshlang`ich sinflarda yozuvga o`rgatishning eng qulay yo`li bu harflarni guruhlarga ajratishdir. Bu guruhlashni sharflarning o`xshash usullariga ko`ra tasnif qilish mumkin;

O`xshash usulli kichik harflar;
1-guruh: i, u, n, m, t, l, y
2-guruh: h, j, k, z,f
3-guruh: o, o`, q, a, g, g`, p, d
4-guruh: e,b,x
5-guruh: r, v, s, sh,ch

O`xshash unsurli bosh harflar-guruhi.

1-guruh: U, L, J, I, D
2-guruh: M, H, K, N, A
3-guruh: O, O`, Q, X, Ch
4-guruh: E, S, Z, Sh
5-guruh: V, G, G`, Y
6-guruh: T, F, R, B, P

Ma'lumki, o`quvchilarning yozish sur'ati bir xil bo`lmaydi. Lekin shunga qaramasdan butun o`quvchilarning yozish tezligini barobarlash chora-tadbirlarini belgilash, bir darsda yoziladigan material miqdorini aniqlab olish mumkin. O`quvchilar barmoq muskullarining erkin harakatlanishi rivojlanuvchi mashqlarni doimiy ravishda o`tkazib turish ham yozuvga o`rgatishning bir usuliy shartidir. Ko`rgazmalilik 2 xil bo`ladi.

Ko`rgazmali tasvir.
Ko`rgazmali harakat.

Ko`rgazmali tasvir-bu o`qituvchi tomonidan birorta harfning yozma shakli ifodalangan bo`lsa, shu shakl kichik hajmda, har bir o`quvchilarning partasiga beriladi. O`quvchilarning o`zlari harfning yozma shaklini ko`rib, daftarlariga yozadilar. Ammo bunday ko`rgazmalarni tayyorlashda ortiqcha bezaklarga o`rin bermaslik lozim. Bu ularning diqqatini chalg`itishi mumkin.

Ko`rgazmali harakat o`qituvchi tomonidan amalga oshiriladi, bunda o`qituvchi har bir harfning yozilish shaklini doskada ko`rsatib, izohlaydi. Ko`rgazmali harakatning to`g`ri bo`lishi uchun avvalo o`qituvchilarning o`zlari chiroyli yozuv qoidalarini, ya'ni har bir harfni yozishning nazariy qoidalarigina emas, balki amaliy yozilishini ham o`zlashtirgan bo`lishi lozim.

Savod o`rgatish davrida husnixat mashg`ulotlari katta va ahamiyat egallaydi. Savod o`rgatish uchun ajratilgan 140 soatdan tashqari umumta'lim o`rta maktablarning birinchi sinfda husnixat ta'limi uchun21 soat ajratilgan. Bularning 4 soati alifbogacha bo`lgan (tayyorgarlik) davrida, to`g`ri keladi. 2-sinfda 23 soat ajratilgan. Alfavitning harflari yozish harakati alomatlariga ko`ra ba'zan bir-birlarini takrorlaydi.

Masalan, o, o`, e, u, v, g,g`,q.

«Alifbe»ning ba'zi saxifalarida o`xshash unsurli harflarga doir rasmlar, yoki tasvirlar keltiriladiki, biron jihatdan u yoki bu harflar silsilasiga o`xshaydi. Agar ba'zi sabablarga ko`ra bu talabalar kitobda rioya etilmagan bo`lsa, o`qituvchi mustaqil ravishda ushbu ishni amalga oshiradi. Ta'kidlab o`tish lozimki, ushbu rasmlar alohida shakldа emas, balki umumiy tasvirlardan ajratib olinadi va o`quvchilar o`qituvchilari yordamida uni rangli qalamlar bilan chizadilar. O`xshatishlar jarayonida harflar o`quvchilarning xotirasiga naqshlanadi.

Ta'kidlaganimizdek, alifbegacha bo`lgan davrda husnixat ta'limi uchun 4 soat ajratilgan. Bu soatlar quyidagi talablar va qoidalarni o`quvchilarga tushuntirish va mashq qildirish uchun sarflanadi;

- partada to`g`ri o`tirishni o`rgatish;
- barmoqlar mashqi;
-yozuv qurollari-oddiy qalam, rangli qalamlar, ruchka, rasm daftari, husnixat daftari haqida ma'lumot berish;
- qalamni to`g`ri ushlash;
- to`g`ri, egri, chandakli, yarim doira, doira shakli, zanjirli yozuv va shaklarni mashq qilish.

Ko`rinadiki, o`quvchilarni chiroyli yozuvga o`rgatish ta'limi o`qituvchilardan samarali usullardan hamda ijodkorlikni talab qiladi.

Sharikli va peroli avtoruchkalar bilan yozish malakasini shakllantirish.

Ayni damda eng ko`p tarqalgan yozuv qurollaridan biri sharikli (ravon yozadigan) ruchkalar bo`lib qolmoqda. Shundan kelib chiqib, butun sinf o`quvchilarining bir xil tipdagi avtoruchkadan foydalanishi katta ahamiyatga egadir. Chunki sharikli va peroli avtoruchkalar qo`lda bir xil ushlamaydi. Ular varaq sathiga nisbatan turli xil qiyalikda ishlatiladi. Peroli ruchka bilan yozayotganda u varaq sathiga nisbatan 35 -45 qiyalikda, agar sharikli ruchka bilan yozayotganda 50 – 60 qiyalikda ham har xil talab qo`yiladi. Agar bolalarga bir xil tipdagi avtoruchkadan foydalanish qat'iy talab qilib qo`yilmasa, ularning biri qimmatbaho ruchkada, biri peroli, yana biri sharikli, boshqa birovi esa ruchka pastasi bilan yozaveradi. Bu holat esa yozuv malakasining shalkllanishiga salbiy ta'sir qiladi, o`qituvchining mehnatini murakkablashtiradi. Mana shunday holatning oldini olish uchun «Beh ravon» tipdagi sharikli ruchkadan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo`ladi.

U birinchidan haddan ko`p qiyalikda hamda usti yaltiroq qog`ozga yaxshi yozmaydi. O`quvchilar hamma vaqt o`z oldida bir dona toza varaq yo bosqich saqlashi lozim. Bu ruchka uchini tozalab turishga, varaq va qo`lni bulg`amaslikning oldini oladi. Chunki, birinchi sinfda bolalar juda sekin, ruchkani bir joyda ko`p ushlab, yoki ruchkani qattiq bosib yozadilar. Natijada, ruchka ichidagi sharik emirilib, rang to`playdi. Agar u tozalab turilmasa, hamma yoqni bulg`ashi tabiiy hol.

Sharikli ruchka bilan yozayotganida bosim, ya'ni ko`p kuch ishlatishning hojati yo`q. Shuning uchun bolalarga sharikli ruchka bilan yozishni o`rgatayotganda uning shu xususiyatini unutmaslik va bolalarga tushuntirmoq lozim. Peroli ruchka bilan yozayotgan o`quvchilar bunday ruchka bilan ishlash jarayonida ehtiyot bo`lishlari zarur.

Chunki bola peroli ruchkani qattiq bossa, perosi sinishi mumkin, natijada, o`quvchining daftari va ust boshi bulg`anadi. Sharikli ruchka bilan yozish jarayonida o`qituvchi qo`l holati borasida ham o`quvchilarga aniq ko`rsatma beradi. Ruchkani uchta barmoqda ushlash lozim: katta, ko`rsatkich va o`rta barmoqlar ruchkani ushlaydi, ko`rsatkich barmoq esa yuqoridan yozish jarayonini boshqaradi. Bolalar ruchkani barmoqlar orasida qattiq qismasdan erkin ushlashlari lozim. Yozish jarayonida ruchkaning oxirgi uchi o`ng elkaga qaratilgan bo`lishi darkor.

O`qituvchi ruchkani ushlash jarayonida qo`l holati qanday bo`lishini tushuntiradi. U ruchkani olib butun sinfga uni ushlash qoidalarini ko`rsatadi. Ruchkaning uchidan to qo`lning ko`rsatkich barmog`i uchigacha tahminan 2 sm. masofa bo`lishi kerak. Shundan keyingina o`qituvchi bolalarga yozish uchun ruhsat beradi. Birinchi kunlar o`qituvchi o`quvchilar qo`lidan ko`zini uzmaydi. Ular ruchkani mushtlab oladilar, nihoyatda uchiga yaqin joydan ushlaydilar, ko`rsatkich barmoqlarini bukib yozadilar va hokazo. Bunday nuqsonlarni bartaraf etish o`qituvchiga qiyinchilik tug`diradi. O`z-o`zidan bu nuqsonlar yozuvning husniga putur etkazadi. Bola maktabga kelgan kunidan boshlab o`qituvchi ruchkani to`g`ri ushlashni o`rgatishi lozim. Shuningdek ruchkani maxsus ruchka saqlanadigan qutichalarda saqlash zarurligini ham alohida tushuntirib o`tish kerak. Ta'kidlash joizki, peroli ruchkaning uchi yuqorida, sharikli ruchkaning uchi pastga qilib saqlanadi. Aks holda ularning rangi to`kiladi.

Birinchi kuni yozishdan oldin butun sinf birgalikda o`qituvchi rahbarligida ruchkaning tuzilishi bilan tanishadilar: uning qalpog`ini ochib, burab pastasini chiqaradilar, ya'ni ruchkani qismlarga bo`lib, yana qayta sozlaydilar. Shu jarayonda o`qituvchi bolalarga dars vaqtida sababsiz ruchkani qismlarga bo`lishni man etadi.

Ta'kidlaydiki, ruchkalar uyda har tomonlama tekshirilib, pastasi tugagan bo`lsa, yangi pasta qo`yib, peroli ruchkaning rangi tugagan bo`lsa, rang solib, keyin maktabga kelinadi.

O`quvchilarni har xil rangdagi pastalardan foydalanishga qo`ymaslik zarur. To`q ko`k yo ki qora rang bilan yozish maqsadga muvofiqdir. Qizil pastani faqat o`qituvchining o`zi ishlatadi.

Yuqoridagi malakalarni tez va mustahkam shakllantirish uchun o`qituvchi ota-onalarni to`plab mazkur qoidalarni ularga ham tushuntirmog`i lozim. Ikki tomonlama (maktab va uyda) yordam bolani ushbu qoidalarni tez o`zlashtirib olishga amaliy yordam beradi.

O`quvchilarga ruchkani sumkada saqlash qoidalari, hamda yozuv qurollarini yaxshi saqlash va ehtiyot qilish talablari muntazam ravishda tushuntirib boriladi.

Qiyalikda yozish malakasini shakllantirish yo`llari

Yozishga o`rgatishning birinchi kunlaridanoq o`qituvchi oldida o`quvchilarni qiya yozish malakasini shakllantirish vazifasi turadi. Yozuv daftarida qiya qatorlar yo`q. Bular kerak ham emas, chunki bu ko`nikmalar asta-sekin mashqlar jarayonida shakllanib, mustahkamlanib borishi kerak. Qiya yozish qog`oz holatiga ham bog`liq. Agar qog`oz kerakli bo`lsa, yozuv o`z-o`zidan qiya bo`laveradi va yozish jarayoni ozod va oson kechadi.

Yozuv qiyaligi 650 ni tashkil qilishi kerak. Bu hamma erda qo`llaniladigan umumiy qoidadir. Birinchi navbatda o`qituvchining o`zi qiya yozishdan maqsad, uning ahamiyati va mohiyatini tushuntirib olmog`i lozim. Daftar odatda parta ustida o`ng tomonlan 650 qiyalikda qo`yilishi lozim. (2-rasm)

O`quvchilar II-sinfda kichik harflarning balandligi 4 mm, bosh harflarni 8 mm qilib yozadilar. O`quvchilarning bir chiziqli daftarga yozishga o`rgatishda yozuv mashqlari o`tkaziladi:

I I I I I I   i i i i i i
uu uu uu   aaaaa

Harf qiyaligini saqlash yozishda, qo`l harakatini uzmay yozish malakalari mustahkamlanib boradi. Bir chiziqli daftarga yozishda ba'zi o`quvchilar bir harfni katta, ikkinchisini kichik, baland-past qilib yozadilar. O`qituvchi daftarlarni tekshirganda shu so`zni tuzatib yozib qo`yishi kerak.

I I I I I *I I I I I*
(тик) (=ия)

Она, ана, нон *она, ана, нон*
(тик) (=ия)

Harf shakllarini yozishni o`rgatayotganda o`qituvchi doskaga yozib ko`rsatadi. So`ng parta oralab ko`rib chiqadi noto`g`ri yozganlar ogohlantiriladi.

III sinfda o`quvchilar chiroyli yozish malakalarini yaxshi o`rganib oladilar. Endi o`quvchilar ancha maydaroq yoza boshlaydilar. III-sinfda yil boshidan bir chiziqli daftarga kichik harflarni 3 mm balandlikda, bosh harflarni 7 mm balandlikda yozishlari kerak. O`qituvchi harflarning balandligini tushuntirish bilan birga quyidagi qoidalarni eslatib turadi:

Partada to`g`ri o`tirish, ruchkani tug`ri ushlash, daftar tutish qoidalari;

O`quvchilarni mayda harflar bilan tez yozishga o`rgatish;

Kichik harflarni bir xil balandlikda va bir tekis yozishga o`rgatish;

Tez yozish mashqlari o`tkazish. Bu ishlarni yil davomida olib borish kerak.

III-sinfda o`quvchilarni chiroyli yozuvga o`rgatish uchun ham tayyorgarlik mashqlari o`tkazish va chamalashga o`rgatish lozim.

oooo dddd cccc bbbb

Bu mashqlarni bajarishda harakatini uzmay yozish, bosh va kichik harflarni bir-biriga bog`lab yozish ko`nikmasi mustahkamlanib boradi.

Yozuv daftarini partaning o`ng tomonidan 250 burchakda qo`yib yozishning asosiy sababi to`g`ri, oson va tez yozishni ta'minlashdir. Agar daftar aytilgan burchak ostida qo`yilsa yozayotgan qo`lning tirsak qismi parta ustida qimirlamasdan turadi, sezilarli darajada qimirlaydi tirsakka tayanilgan holda qo`lni parta ustida harakat qildirsangiz u pastdan tepaga qarab boradi. Agar daftar aytilgan burchak ostiga qo`yilgan bo`lsa, ruchka ushlaydigan qo`l daftarga to`g`ri chiziq chiziladi. Ana shu holatni o`qituvchi tushunishi lozim. Shundagina u o`quvchilarga qiya yozish shartlarini to`g`ri tushuntira oladi. Qiya qo`yilgan yozuv daftari yozuvni qiya chizishni ta'minlaydi. Shundan kelib chiqib, o`qituvchi har kuni bolalar daftarini parta ustida qanday qo`yilganini nazorat qilib boradi va ko`ziga ko`ringan xatolarni o`z vaqtida tuzatib, maslahatlar beradi.

Shuni ham unutmaslik kerakki, daftarni o`quvchi gavdasiga nisbatan qanday holatda qo`yilgani ham ahamiyatlidir. Agar daftar (uning varag`i emas) ko`krakning ro`parasida bo`lsa yozishga qiyinchilik tug`diradi, shuning uchun uni o`ng elkaga yaqinroq joylashtirish lozim. Shunda yozayotgan vaqtda gavda o`ngga qarab qiyshaymaydi, aksincha tik turadi. Bu hol tibbiy-biologik tomondan ham umurtqa pog`onasining tik o`sishiga yordam beradi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Yozuv jarayoniga o`rgatishdagi psixologik xususiyatlar nimalarga bog`liq?
2. Yozuvga o`rgatishning ta'limiy vositalari nimalardan iborat?
3. Chiroyli yozuvning texnikaviy shartlari haqida gapirib bering.
4. Ko`rgazmali tasvir nima?
5. ko`rgazmali tasvir oldiga qo`yiladigan bosh maqsad nimalardan iborat?
6. Ko`rgazmali tasvirni tayyorlashning didaktik talablari haqida gapirib bering.
7. Ko`rgazmali harakat deganda nimani tushunasiz?
8. Ko`rgazmali harakatni yana qanday usullar bilan amalga oshirish mumkin?
9. Ko`rgazmalilikka qo`yiladigan pedagogik talablar deganda nimani tushunasiz?

10. Chiroyli yozuv nima maqsadda o`rgatiladi?
11. Yozuv qurollarining sifati qanday bo`lishi kerak?
12. Qiyalikda yozish malakasi qanday yo`llar bilan shakllanadi?
13. Sharikli ruchkaning xususiyatlari haqida gapirib bering?
14. Yozuv qurollarining nuqsonlari nimada namoyon bo`ladi?

7-MA'RUZA
Birinchi sinfda yozuv daftari asosida olib boriladigan mashg`ulot.

Reja:

Yozuv daftari asosida hosil qilinadigan imloviy bilimlar.
1. Imloviy o`yinlar.
2. Diktant turlari.

Husnixat darslari birinchi sinfda savod o`rgatish davri tugagandan so`ng, 4-chorakdan boshlab alohida olib boriladi. Ammo dastlabki xusnixat malakalari o`quvchilar maktabga qadam qo`ygandan boshlab amalga oshiriladi.

Birinchi sinfda yozuv darslari husnixat malakasini o`stirish orqali olib boriladi. Chiroyli va toza yozilgan xat yozayotgan shaxsning madaniyatini va uni o`qiydigan kishiga nisbatan hurmatini ham belgilaydi.

Hozirgi kunda Fan-texnika taraqqiyotining o`sishi orqali kundalik hayotimizda turli-tuman (qog`ozlardan) hujjatlardan keng foydalanamiz, har xil konspektlar, ish qog`ozlari, hisobotlar keng o`rin olmoqda. Bularning hammasi faqat chiroyli va aniq yozish bilan birga tezlikni ham talab etadi.

Umumiy ta'lim va hunar maktabini isloh qilishning asosiy yo`nalishlarida ko`rsatilganidek, yozuv darslarida harflarni aniq, toza va chiroyli yozishni mukammal o`rgatish talab etiladi.

Ammo qisqa muddat ichida o`quvchilarda chiroyli, tez va toza yozish malakalarini o`stirish mumkin emas, buning uchun bir necha yil talab etiladi.

Chiroyli yozuvga o`rgatish uchun bolalarning maktabga qadam qo`ygan kunlaridan boshlab quyidagi vazifalarni bajarishlari talab etiladi:

Yozuv vaqtida partada to`g`ri o`tirish.

Avtoruchkadan to`g`ri foydalanish.

Daftardan to`g`ri foydalanish.

Yozma va bosma harflarning shakli bilan tanishtirish.

Yozma shakldagi harflar yordamida bo`g`in, so`z va gap tuzishga o`rgatish.

Yuqorida ko`rsatib o`tilgan malakalar shakllangandan so`ng xusnixat darslarida ular mustahkamlanadi.

Xusnixat malakasini shakllantirish uchun birinchi navbatda harflarning shaklini to`g`ri tasavvur etishga, bir xil qiyalikda (650) yozishga, so`zlarda harflarni to`g`ri bog`lashga, so`zlarni qatorlarga to`g`ri joylashtirishga o`rgatiladi.

Daftar chiziqlarini birin-ketin almashinuvi davomida, harflarning qiyaligini va ular orasidagi masofani to`g`ri saqlash, kichik va bosh harflarning nisbatini to`g`ri chamalab yozishga o`rgatish juda muhimdir.

Shuningdek, xusnixat darslarida ma'lum guruhga oid harflarni yozishga o`rgatishda o`quvchilarda uchraydigan ayrim tipik xatolarning oldini olish va tuzatish ustida ham ish olib borish lozim. Yozuvning tezlini oshishi bilan ayrim bir-biriga o`xshash harflarning shaklini buzib yozish hollari uchraganda esa, ularni qayta mashq qildirish lozim.

Birinchi va ikkinchi sinflarda chiroyli yozuvga o`rgatishda chiziqli daftarlardan to`g`ri foydalanishga alohida e'tibor berish zarur.

Birinchi sinfda kichik harflarning balandligi va qiyaligi chiziqlar yordamida chegaralangan bo`lsa ham, bosh harflarni yozishda o`quvchilar xatoga yo`l qo`yishlari mumkin.

Bir chiziqli daftarga yozishga o`tilganda esa o`quvchilar oldiga qator vazifalar qo`yiladi, endi ulardan harflarning balandligini,

qiyaligini va harflar orasidagi masofalarni chamalab yozishlari talab etiladi.

Chiroyli yozuvga o`rgatish umumiy didaktik qoidalar bilan birga yozuv malakasini shakllantiruvchi o`ziga xos qoidalarni ham o`z ichiga oladi.

Umumiy didaktik qoidalar, takroriylik, ko`rgazmalilik, yosh va o`ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, tushunarlilik, onglilik husnixat qoidalarini amalga oshirishda juda muhimdir. Ayniqsa, ko`rgazmalilik printsipi chiroyli yozuv malakasini singdirishda muhim rol o`ynaydi. (Bu haqida biz keyinrog` batafsil to`xtab o`tamiz.)

Har bir o`quvchi u yoki bu harfni tushunib, yozilishini, harflarning bir-biriga bog`lanishini, kichik va bosh harflarning bir-biriga nisbatini, balandligini, qiyaligini, avtoruchkani ushlab va to`g`ri o`tirish qoidalarini yaxshi bilishlari lozim.

Yozuvga o`rganish davrida olingan bilim va malakalar o`quvchilar uchun doimiy qoida bu gigienik talablar va yozuvning qiyaligini to`g`ri saqlashga o`rgatilib, so`ngra harf va harf elementlari orasidagi masofani chamalab yozish qoidalari o`tkaziladigan husnixat darslariida takomillashtirib boriladi. Bu qoidalarni o`quvchilar esda saqlab qolib, tushuntirib bera olishlari lozim.

Masalan, o`quvchi «Yozuvning qiyaligini to`g`ri saqlash» qoidasini quyidagicha tushuntiradi: «Yozuvning qiyaligini to`g`ri saqlash uchun, daftarni parta ustida to`g`ri saqlash uchun, daftarni parta ustida to`g`ri qo`yish lozim». (Daftarning holatini Amaliy ko`rsatib berishi mumkin).

Yozuv malakasini ongli tushunish, o`z xatolarini va boshqalarning yozuvlarida uchragan xato va kamchiliklarni tuzatish uchun yordam beradi.

Har bir yozuv mashqi aniq masad asosida oson tushunarli olib borilishi kerak. Buning uchun chiroyli yozuvga o`rgatishning turli usullaridan foydalanish lozim.

Chiroyli yozuv mashqlarini esdan chiqarmaslik uchun sistemali ravishda takrorlab borish juda muhimdir.

Bolalarning yozuv malakalarini hosil qilishda ularning yo shva o`ziga xos xususiyatlari: barmoq va qo`l muskullarining harakat tezligi, markaziy nerv sistemasi tomonidan nerv muskullarining boshqarilishi hisobga olinishi lozim. Ayniqsa, olti yoshli bolalar uchun yozuv jarayoni juda qiyindir. Bu davrda ularning jismoniy o`sishlarini, albatta, hisobga olish kerak.

Olti yoshli bolalar qo`l harakatini uzmay ayrim harf elementlarini, harflarni, keyinchalik sodda elementli so`zlarni yoza oladilar. Bu davrda ulardan ayrim qiyin elementli, cho`zinchoq doira shaklidagi harflarni qo`l harakatini uzmay yozishni talab etish mumkin emas. Yozilishi qiyin harf va so`zlarni asta-sekin mashq qildirish orqali yil davomida o`rgatib boriladi.

Ikkinchi sinfdan boshlab bolalar qo`l harakatini uzmay, cho`zinchoq doira shaklidagi harflardan tashkil topgan harf va so`zlarni yozishga o`rgatiladi.

Chiroyli yozuv darslarida harflarning shakli ustida Mashq o`tkazilganda oddiydan murakkabga tomon olib boriladi, chunki alfavitdagi barcha harflar yozilish shakliga qarab guruhlarga ajratiladi. Birinchi guruhga yozilish shakli oson, keyingi guruhga esa yozilish shakli murakkab bo`lgan harflar kiritildi. Bunday shaklda darsni tashkil etish chiroyli yozuv metodikasi «genetik» usul deyiladi. Bu usul bilan ham keyinroq batafsil tanishasiz.

Bolalarni chiroyli yozuvga o`rgatishda o`qituvchi ularning o`ziga xos xususiyatlarini ham hisobga olishi shart.

O`qituvchi har bir o`quvchining qanday o`tirishini, daftar tutish holatini, harflarni qanday yozayotganligini; sekin yoki tez yozilishini kuzatib borishi zarur. O`quvchilardagi bu imkoniyatlarni kuzatib borgan o`qituvchi chiroyli yozuv darslarini to`g`ri tashkil etadi, ayrim o`quvchilarga yakka-yakka yordam ko`rsatishda qiynalmaydi va ota-onalarga ham to`g`ri ko`rsatma bera oladi.

Savod o`rgatishning dastlabki bosqichida yozuv bilan o`qishni bog`lab olib borish usuli juda zarurdir. Bu usul K.D.Ushinskiy tomonidan keng qo`llangan bo`lib, hozirgi kungacha foydalanib kelinmoqda.

Har bir yozuv aniq, ravon, o`qishga oson,tez yozish uchun mos bo`lib, ona tili va matematika darslarida ham keng qo`llanishi lozim.

Chiroyli yozuv malakasini shakllantirish faqatboshlang`ich sinflarda emas, balki yuqori sinflarda ham davom ettiriladi.

Yuqorida ko`rsatib o`tilgan husnixatga o`rgatishning maqsad va vazifalari boshlang`ich sinflar uchun qo`yiladigan dastur talablaridan kelib chiqadi.

8-MA'RUZA

ChIROYLI YOZUV MALAKASINI ShAKLLANTIRIShNING FIZIOLOGIK ASOSLARI.

Reja:

1. Yozuv texnikasi va bu jarayondagi psixologik funktsiyalar.
2. Sinfda o`quvchilarning ish joyini to`g`ri tashkil etish.
3. Parta turlari va ulardan to`g`ri foydalanish.

O`quvchilarda chiroyli yozuv malakalarini hosil qilish uchun, birinchi navbatda, diqqat, sezgi, idrok etish, xotira kabi psixo fiziologik funktsiyalar ishtirok etganligini ko`ramiz.

Inson tashqi olamdagi predmet va xodisalarni idrok etadi, shuningdek, o`z tanasidagi organlarning harakatini va ularning xolatini anglaydi. Idrok-tashqi nerv sistemasiga ta'sir etishi va tana harakatlarining ta'siri tufayli hosil bo`ladi. Inson ko`z, quloq apparatlari, teri sezgisi, muskul va ichki organik sezgilar yordamida rangni, muzika ohangini, og`irlikni, o`z harakat muvozanatini sezadi. Predmetlarning sezgi organlariga ta'siri natijasida miya po`stlog`ida yangi nerv bog`lanishlari tarzida iz paydo bo`ladi. Ana shu nerv bog`lanishlari idrok va sezgining fiziologik asosidir. Bu bog`lanishlar miyada mustahkamlanadi va saqlanib qoladi. Bu hol bizga idrok etgan va sezgan narsalarimizni xotiraga tushirishga imkon beradi.

Psixik jarayonlar va inson psixikasi xususiyatlari orasida diqqat faoliyati alohida o`rin tutadi. U ongning hamma shakllarida ishtirok etadi. Inson idrok etish jarayonida diqqatqiladi, ayrim predmet va hodisalarning xususiyatlarini ajratib oladi. Diqqat jismoniy haraktni talab qiladigan, ishni yaxshi bajarishga yordam beradigan omillardan biridir. O`qituvchi har vaqt shuni esda tutish kerakki, turmushimiz va faoliyatimizning har bir daqiqasida ongning hamma shakllari o`zaro aloqada bo`ladi.

Misol uchun o`quvchilarning o`qituvchi bayon qilayotgan matnini qanday yozayotganliklarini tahlil qilib ko`raylik. Bu jarayonni uning asosiy xarakteriga ko`ra, idrok etish jarayoni deb atash mumkin. Biroq bu idrokning aniq va ravshan bo`lishi uchun o`quvchilardan irodasini ishga solish, diqqatini harflarning shaklini to`g`ri ifodalashga jalb qilinadi. Yozayotgan matnning mazmunini tushunmasdan, harflarning shaklini bilmasdan idrok etib bo`lmaydi.

Bilimni o`zlashtirish uchun o`quv materiallarini idrok etish talab qilinadi.

Idrok etilishi lozim bo`lgan materialni tartibga solish, o`rganiladigan manba yoki uning tasvirini yaqqol ko`rsatish, bayonning ravshan va izchil bo`lishi, sinf doskasiga hamma o`quvchi ko`ra oladigan qilib chiroyli yozish idrok etishning muvaffaqiyatli chiqishini ta'minlaydigan dalillardir.

Bola maktabga qadam qo`ymasdan oldinroq (3-4 yoshdan boshlab) qo`liga qalam olib turli shakllarni chiza boshlaydi, ammo bu chiziqlar chiroyli yozuv talablariga to`g`ri kelmasa-da, ulardagi ayrim malakalarning (ruchka, qalam ushlash) shakllanishiga yordam beradi. Kichik yoshdagi bolalarning barmoq muskullari yaxshi rivojlanmaganligi uchun ularga surunkali yozdirib, Mashq qildirish yozuvning sifatiga salbiy ta'sir etadi.

Yozuv jarayoni turli yozuv qurollari (ruchka, qalam, bo`r) orqali amalga oshiriladi va qaysi yozuv qurolidan foydalanishga qarab qo`l harakatlari shunga moslashtiriladi.

Chiroyli yozuvga o`rgatishda birinchi navbatda quyidagi malakalarni singdirib borish talab etiladi:

Yozuv qurollaridan to`g`ri foydalanish.

Parta ustida daftarni to`g`ri qo`yish.

Yozayotganda gavdani to`g`ri tutish va tirsaklarni to`g`ri harakat qildirish.

O`z xatini berilgan namuna bilan taqqoslashga o`rgatish.

Tovushni bosma harfga, bosma harflarni esa yozma shaklga aylantirishga o`rgatish.

Harflarning shaklini to`g`ri idrok etishga o`rgatish (qaerdan boshlash qaerda tugatish, o`ngga, chapga burilish, bog`lash yoziladi).

Harflarni bir-biriga bog`lab yozishga o`rgatish (qaerda qo`l harakati uziladi, qaerda uzilmay bog`lab yoziladi).

Harflarni bir xil balandlikda va kenglikda tekis yozishga o`rgatish.

Daftar chizig`idagi qatorlarni to`g`ri to`ldirish, sarlavha, oy va kunlarni to`g`ri yozish.

Harflarning qiyaligini to`g`ri saqlash.

Demak, boshlang`ich sinf o`quvchilarini chiroyli yozuvga o`rgatishdan oldin quyidagi malakalarni berish lozim.

Yozuv texnikasi, ya'ni yozuvning turli usul va priyomlaridan foydalanish.

Harflarning shaklini to`g`ri ifodalash, ya'ni grafik malakalarni egallash.

Yozuv vaqtida harflarning shakli bilan bir qatorda uning qanday tovush bildirishini ham bilish, ya'ni imloga oid malakalarni egallash.

Yuqorida ko`rsatib o`tilgan har bir qoidani maqsad qilib qo`yadi. Masalan, yozuv texnikasi-yozuv qurollaridan to`g`ri foydalanish, yozayotganda partada to`g`ri o`tirish, qo`lni to`g`ri tutish, umuman, gigienik qoidalarga amal qilishni talab qiladi. Grafik malakalar esa harflarning shaklini to`g`ri ifodalashni, ularning orasidagi masofani bir xil bo`lishini qiyalikni to`g`ri saqlashni talab etadi. Imloga oid malakalarda esa qaysi harf qanday tovush bildirishini va ularning o`z o`rnida turishini talab etadi.

Yozuv malakalari 6-9 yoshli bolalar uchun o`qituvchi tomonidan bevosita kuzatib borishni talab etadigan qiyin jarayondir. Xuddi shu davrda o`quvchilar tomonidan bajarilgan mashqlar kelgusi uchun muhim ahamiyatga egadir.

O`quvchi o`zining dastlabki yozgan harf va elementlaridan ruhlanadi, o`ziga bo`lgan ishonch ortadi va qiyinroq harflarni yozishga qo`rqmaydi. Shuning uchun ham o`quvchilarda dastlabki yozuv malakalarini hosil qilishda ularning irodasini mustahkamlashga e'tibor berish lozim. Bunda o`qituvchining bolalar bemalol bajara oladigan topshiriqlar tanlashi katta rol o`ynaydi.

Bu davrda bolalardagi psixologik xususiyatlarni ham tarbiyalash hamda ularning fiziologik o`sishlarini hisobga olish boshlang`ich sinf o`qituvchisining muhim vazifasidir.

10-MA'RUZA
ChIROYLI YOZUV MALAKASINI ShAKLLANTIRISh USLUBLARI.

Reja:

1. Namunaga qarab yozish usuli.
2. Namunaga qarab ko`chirib yozish usuli.
3. Nusha ko`chirish usuli.
4. Tasavvur orqali yozish usuli.
5. Harflarning shaklini tahlil qilish usuli
6. Yozuv malakasini ongli o`zlashtirish.
7. Sanoq-ohang usuli.
8. Xatolar ustida ishlash.

Ayrim o`quvchilarning yozuvlari toza, aniq va chiroyli bo`lib, bunday yozuv kishiga quvonch bag`ishlaydi, ammo ba'zi o`quvchilarning yozuvlarida esa harflar qing`ir-qiyshiq va xunuk bo`li bo`qishga qiyinchilik tug`diradi.

Shuning uchun husnixat va ona tili darslarida yozuv sifatini shakllantirish uchun turli imkoniyatlardan foydalanish lozim.

Yozuvning sifatini shakllantirish deganda,biz uning aniq va toza, bir xil qiyalikda va balandlikda bo`lishini, bir tekis silliq yozilishini tushunamiz.

O`quvchilarda bu sifatlarni shakllantirishda har bir o`qituvchi quyidagi ko`rsatmalarga amal qilishi lozim.

Yozuvga o`rgatishning birinchi kunidan boshlab harflarning shakllarini takomillashtirib borish.

Harf elementlari va harflarni to`g`ri bog`lab yozishga o`rgatish.

Yozuvning bir tomonga qiya qilib yozish qoidalarini takrorlash va takomillashtirish.

Har bir qatordagi harflarning bir xil balandlikda bo`lishiga erishish.

Harf elementlari, harflar va so`zlar orasidagi masofalarni bir xilda saqlash.

Butun sinfdagi o`quvchilarning bir xil tezlikda ravon qilib yozishlariga erishish.

Yozuvning bir maromda chiroyli va ravon bo`lish yo`llarini topish.

Chiroyli yozuv malakasini shakllantirish usullari

Boshqa fanlar qatori chiroyli yozuvga o`rgatish ham o`zining tarixiy manbalariga ega bo`lgan holda o`sib, rivojlanib bormoqda.

Quyida biz hozirgi kunda boshlang`ich sinf o`qituvchilari uchun zarur bo`lgan eng asosiy yozuv usullarini ko`rsatib o`tamiz.

1.Namunaga qarab yozish usuli.

Chiroyli yozuvga o`rgatishning eng asosiy usullaridan biri harflarning shaklini namuna qilib ko`rsatish va yozdirishdir. Har bir harf namunasi doskada barcha o`quvchilarning diqqatini jalb qilgan holda yoki ayrim o`quvchilarga daftarda alohida-alohida ko`rsatib berilishi lozim. O`quvchining vazifasi esa doskada eslab qolgan shakllarni (harf, bo`g`in, so`zlar) o`z daftarlarida to`g`ri aks ettirishdir.

Doskada yozib ko`rsatilayotgan har bir harf barcha o`quvchilar uni ko`ra olmagan bo`lsalar, qaytadan takrorlab ko`rsatish lozim. Ayniqsa,

yangi harf yoki harflarning bog`lanishini ko`rsatish vaqtida qayta-qayta takrorlash muhimdir.

O`qituvchi tomonidan har bir harf yoki doskada tushuntirish orqali qo`lni qaerga qo`yish kerak, qaerda qo`l harakati buriladi va qaerda bu harakat uzilishni talab etadi, harflarning baland-pastligi qaydarajada kabi ko`rsatmalar orqali tushuntiriladi.

Keyinchalik o`quvchilar ham u ham bu harfning yozilishini o`qituvchi bayon etgan tarzda tushuntirib beradilar.

2.Namunaga qarab ko`chirib yozish usuli.

Bu juda eski usul bo`lib, hozirgi kunda u o`z qimmatini yo`qotgani yo`q. O`quvchilar, asosan, harflarning shaklini «Xusnixat» kitobidagi yoki «Yozuv daftar»laridagi namunaga qarab ko`chirib yozish, tayyor harflarning ustidan yozishni nisbatan ancha murakkab bo`lib, ularning har ikkalasini qaysi vaqtda qo`llashni o`qituvchini yaxshi bilishi kerak.

Tayyor holdagi nuqtalar bilan ifodalangan harflar ustidan qo`lni yurgizib mashq qilish mexanik jarayon bo`lib, o`quvchilar bu topshiriqni oson bajaradilar.

O`quvchilarning daftarlarida o`qituvchi tomonidan yozib ko`rsatilgan har bir namuna chiroyli va aniq yozilishi lozim.

«Husnixat» darsligida berilgan namunaga qarab yozdirish o`qituvchining vaqtini tejaydi hamda unumli ishlash uchun imkoniyat yaratib beradi. Buning uchun har bir bola oldida darslik bo`lishi kerak.

3.Nusha ko`chirish usuli.

Bu metodni harf shaklini to`g`ri tasavvur eta olmagan, yozishda daftar chiziqlaridan pastga tushi byoki chiqib ketadigan o`quvchilar uchun qo`llash mumkin.

Masalan, bir o`quvchi katta V harfini yozishda xatoga yo`l qo`ygan bo`lsa, o`qituvchi ularni nuqtalar bilan ifodalab, daftarga qalamda yozib ko`rsatiladi, o`quvchi esa uning ustidan siyoh bilan yurgizib chiqadi. Bu usul o`quvchining shu harf haqidagi tasavvurini kengroq shakllantiradi.

Ayrim hollarda nuqtalar bilan ifodalangan harflar orasini kengroq tashlab, ular orasida mustaqil mashqlarni ham tashkil etish mumkin.

Shundagina o`quvchi shu harfning yozilishi haqida to`liq tasavvurga ega bo`ladi.

Ayrim o`qituvchilar chiroyli yozuvga o`rgatishning dastlabki davrlarida o`quvchilarni harf va uning elementlari haqida to`g`ri tasavvurga ega qilish uchun yupqa xitoy (kalka)dan ham foydalanadilar.

Bunday mashqlar faqat qo`l harakatini o`stirish uchun yordam beradi, xolos. Uzoq muddat bunday usulda yozgan bolalar harflarning shaklini mustaqil yoki namunaga qarab yozishda qiynaladilar. Shuning uchun nusxa ko`chirish usulidan faqat yakka-yakka mashq qilishda foydalanish lozim.

4.Tasavvur orqali yozish usuli.

Yuqorida ko`rsatib o`tilgan usullar bilan bir qatorda, bolalar tasavvur qilish orqali havoda harflarning shaklini yozdirib mashq qildiradi. O`qituvchi doskaga yozib ko`rsatilgan harf yoki bog`lanishlarni, o`quvchilarga qanday qilib yozishni, ruchkani havoda harakatini ko`rsatib, o`quvchilar tasavvur hosil qilganlaridan so`ng daftarga yozishga ruxsat etadi. Bunday mashqlar o`quvchilarning qiziqishlarini o`stiradi hamda jismoniy mashqlarni ham bajarish imkonini beradi.

Ammo o`qituvchi bu usuldan foydalanishda, sinfdagi barcha o`qituvchilarning qo`l harakati qanchalik to`g`ri yoki noto`g`ri ekanligini bvaqtda tekshira olmaydi, bir necha o`quvchigina kuzatib, tegishli ko`rsatma bera olishi mumkin.

Nusha ko`chirish, tasavvur orqali yozish chiroyli yozuvga o`rgatish yordamchi usullardir.

5.Harflarning shaklini tahlil qilish usuli.

Harf va ularning elementlarini tahlil qilishni turlicha amalga oshirishi mumkin.

Harflarning elementlarga ajratib tahlil qilish, har bir harfning necha elementdan tuzilganligini, qanday shaklga ega ekanligini, bu elementlar boshqa harflar bilan bog`lanishda qanday ko`rinishga ega bo`lishini o`quvchilar tasavvur etadilar. Ammo soddalashtirilgan harflar alfaviti ko`p harflarni elementlarga ajratmay, bir butun shaklda

yozishni tavsiya etadi. Masalan: kichik v va l hech qanday elementlarga ajratilmay bir butun shaklda yoziladi.

Ayrim harflar bir necha elementdan tashkil topgan bo`lib, ular bir butun shaklda yoziladi, ammo o`qituvchi uning nechta elementdan iborat ekanligini faqat eslatib o`tishi mumkin. Masalan, kichik l va m harfining birinchi elementi bir xil shaklga ega, ammo kichik m harfida ikkita tagi ilmoqli tayoqcha bor.

Bu erda faqa to`qituvchi tomonidan harflarning nechta elementdan tashkil topganligi eslatib o`taladi, xolos, yozishda esa bu harflar qo`l harakatini uzmasdan yozishni talab etadi.

6.Yozuv malakasini ongli o`zlashtirish usuli.

Chiroyli yozuv qoidalarini yaxshi bilish, yozuv malakasining to`g`ri shakllanishiga yaqindan yordam beradi.

Chiroyli yozuv qoidalarini qisqa va tushunarli qilib bayon etish lozim, shundagina o`quvchilar uni to`liq o`zlashtirishlari va amalda qo`llashlari mumkin. Masalan, birinchi sinfda dastlab to`g`ri o`tirish, ruchkani to`g`ri ushlash daftarni to`g`ri holatda qo`yish kabi talablar asosida: bir xilda saqlash; so`zlarda harf elementlari va qiyaligini bir xilda saqlash; so`zlarda harf elementlari va harflarning oralig`ini bir xil uzoqlikda chamalab yozish qoidalari kelib chiqadi.

Ikkinchi sinfdan boshlab chiroyli yozish malakasiga o`rgatishda yozuv texnikasiga oid bo`lgan: kichik va bosh harflarni bir xil balandlikda chamalab yozish; harf va 4-5 harfdan iborat so`zlarni qo`l harakatini uzmasdan bog`lab yozish; tez va toza yozish kabi qoidalar talab etiladi.

Yuqorida ko`rsatib o`tilgan har bir qoida, o`zining aniq mazmuniga ega bo`lishi kerak.

O`qituvchi shar bir qoidani asta-sekin, o`z o`rnida o`rgatib borishi lozim. Masalan, dastlab yozuvning qiyaligini to`g`ri saqlash qoidalari talab etilgan bo`lsa, bu alifbegacha bo`lgan davrni o`z ichiga oladi. Bolalar qiya chiziqlarning ahamiyatini yaxshi bilib olganlaridan so`ng bu qoidalarni harf va so`zlarni yozishda qo`llaydilar.

Yozuvning qiyaligi haqidagi tushunchalar chuqUr singdirilgandan so`ng, harflarni bir xil masofada tekis yozish qoidalari o`rgatiladi. Harflarni qo`l harakatini uzmasdan yozish qoidalari o`rganilgandan so`ng, so`zlarni qo`l harakatini uzmasdan yozish qoidalari o`rgatiladi.

Chiroyli yozuv, deganda biz toza, aniq chiziqlar bo`yicha, husnixat namunalarida ko`rsatilgandek yozilgan xatni tushunamiz.

Uchinchi sinfdan boshlab esa, bu qoidalarga Yana qo`shimcha tez va toza yozish qoidalari kiritiladi.

Ammo har bir qoidani, har darsda bezor qiladigan darajada takrorlash yaramaydi, aks holda, ongli ravishda o`zlashtirish uchun mo`ljallangan qoidalar o`z aksini topishi mumkin.

7.Sanoq-ohang usuli.

Bu usuldan foydalanishda o`qituvchi harf va uning elementlarini sanash orqali yozdirib tushuntiradi. Bu usulni, Ayniqsa, savod o`rgatish davrida keng qo`llash mumkin.

Sanoq-ohang usulining afzalligi shundaki, birinchidan, harflarning tekis yozilishini ta'minlaydi va harf elementlarining tushib qolishiga yo`l qo`ymaydi; ikkinchidan, sekin yozadigan o`quvchilar bilan barobar yozishga undaydi; uchinchidan, o`quvchilarga harakatlarni aniq va dadil bajarishni o`rgatadi; to`rtinchidan, sinfda darsni jonlantiradi.

Ammo bu usuldan butun dars davomida foydalanish tavsiya qilinmaydi, chunki o`quvchilar charchab, yozuv sifatini pasaytirib yuborishlari mumkin.

Sanoq-ohang usulini qo`llashda, asosan, harflarning asosiy elementi «bir», «ikki», «uch» deb sanab boriladi, yordamchi ulash elementi esa «va» deb bog`lanadi.

Sanoq-ohang usulini qo`llashda harf yoki elementlar avval sanoqsiz yoziladi, so`ngra sanoq bilan yozdiriladi.

Shuningdek, bu usul bilan yozishda dastlab sekinroq, keyinchalik uni tezlashtirib yozib ko`rsatiladi.

Sanoq-ohang usulidan bo`g`in, so`z va gaplarni yozdirishni ham foydalanish mumkin.

8.Xatolar ustida ishlash usuli.

Bu usulni qo`llashdan maqsad har bir o`quvchi o`z xatosini mustaqil topa olishga va uni tuzatishga o`rgatishdir.

O`quvchilarga o`z yozuvlaridagi harflarning to`g`ri yoki noto`g`riligini, qiyaligini, baland yoki past yozilganligini tekshirib chiqish topshiriladi. O`quvchilar navbati bilan o`zlari yo`l qo`ygan

kamchiliklarni aytib beradilar, ayrim o`quvchilarga o`qituvchi yordam beradi.

Undan tashqari, o`quvchilar o`z kamchiliklarini yozuv daftarida yoki husnixat kitobida berilgan namunaga qarab taqqoslash orqali ham tuzatishlari mumkin.

Ko`pchilik o`quvchilarda takrorlangan bir xildagi tipik xatolarni o`qituvchi doskada tahlil qilib, uni qanday tuzatish yo`llarini ko`rsatib beradi.

Mashq sifatida ayrim harflar doskada noto`g`ri yozib ko`rsatiladi va ularning kamchiligi nimada ekanligi o`quvchilardan so`raladi. Masalan, kichik u xarfini o`qituvchi doskada quyidagicha yozib ko`rsatadi, o`quvchilar esa uning xatosini topadilar. Kichik u harfining tugunchakli elementi bir tomonga qiyshayib qolgan, aksincha, daftarning qiya chizig`iga mos qilib yozish lozim.

Shundan so`ng noto`g`ri yozilgan harf tezda o`chirib tashlanadi. va kichik u harfi qoida bo`yicha mashq qildiradi.

Agar o`quvchilar tomonidan harflarning qiyaligini to`g`ri saqlashda xatolarga yo`l qo`yilgan bo`lsa, ular quyidagiga o`xshash yordamchi chiziqlar orqali o`z-o`zini boshqarishga o`rgatiladi.

Bolalar o`z xato va kamchiliklaridan ko`ra, yonlarida o`tirgan o`rtoqlarining xatosini ko`rsatib beradilar. Shuning uchun o`zaro bir-birlarining xatolarini topish ustida mashq olib borish mumkin.

O`zaro bir-birlarining xatolarini topish ustida mashq olib borganda o`quvchilarga aniq topshiriq va savollar berish kerak, ya'ni «Harf elementlari qanday yozilgan?, Harf va so`zlar orasidagi masofa to`g`ri saqlanganmi?» va h.

Sinfdan sinfga ko`chgan sari bu mashqlarning savollarini murakkablashtirib borish mumkin.

Biz yuqorida chiroyli yozuv malakasini shakllantirish uchun zarur bo`lgan usullarni ko`rsatib o`tdik. Bulardan tashqarii, har bir o`qituvchi o`zi mustaqil ravishda yozuv malakasini o`stirish uchun yordam beradigan usullarni topishi va uni amalda qo`llashi mumkin.

O`quvchilarga yozuv texnikasini o`rgatish.

Harflarni elementlarga ajratib tahlil qilishni o`rgatilgandan so`ng, o`qituvchining navbatdagi vazifasi o`quvchilarni yozuv texnikasi qoidalari bilan tanishtirishdan iborat bo`lishi kerak.

Yozuv texnikasi qoidalariga, asosan, harflar qiyaligini to`g`ri saqlash bosimsiz bir xil qalinlikda yozish, bog`lanishlarni to`g`ri ifodalash kabi vazifalar kiradi. Shu bilan bir qatorda, o`quvchilar uchun eng muhim yozuv qoidalari ham eslatib o`tiladi.

O`quvchilar asosiy yozuv qoidalari bilan tanishtirmasdan turib, chiroyli yozuvga o`rgatib bo`lmaydi. Shuning uchun quyidagi asosiy yozuv qoidalari bilan tanishtirib o`tamiz.

Xarflarni bosimsiz bir tekis yozish.

Yuqorida eslatib o`tganimizdek, avtoruchkada, asosan, bosimsiz yozdiriladi.

Avtoruchkani barmoqlar orasida qattiq siqmasdan erkin va bo`sh ushlash kerak. Matnda uchragan nuqta va tayoqchalarni qo`yishda avtoruchkani bosmasdan sekin va erkin harakat qildirish lozim.

Bosimsiz yozishning afzalligi shundaki, harflarning umumiy ko`rinishi bir tekis va chiroyli bo`lib, tez yozish masalasini shakllantirishda va bog`lab yozishga o`rgatishda osonlik tug`diradi.

O`qituvchi ham doskaga yozib ko`rsatganda bo`rni qattiq ushlamay, bosimsiz bir tekis yozishga harakat qilish kerak.

O`qituvchilarga bosim bilan yozilgan matnlarni ko`chirib yozishga ruhsat etmaslik kerak.

O`qituvchi o`quvchilarni birinchi kundan boshlab bosimsiz, bir tekis yozishga odatlantirib borsa, bolalarning qo`li toliqmaydi.

Harflarni elementlarga ajratmay bog`lab yozish.

Birinchi sinfda o`quvchilar harfning shaklini yozib tugaganlaridan keyin o`qituvchining navbatdagi vazifasi harflarni bir-biriga ulab, qo`shib yozishga o`rgatishdan iborat bo`ladi.

Boshlang`ich sinflarning o`quv dasturida o`quvchilardan harflarni elementlarga ajratmay, bog`lab yozishlari talab etiladi. Harflarning qo`shib yozilishini ta'minlash uchun ayrim chiziqLar o`z harakati bo`yicha orqaga qaytadi, bu, narsa, Ayniqsa, cho`zinchoq doira shaklidagi harflarda ko`proq uchraydi, chunonchi: sha, ma, lo kabi bo`g`inlar shunday yoziladi:

sha, ma, lo

Ko`pchilik bosh harflar kichik harflar bilan qo`l harakatini uzmay, ulab yoziladi. O`quvchilarga harflarni bir-biriga ulab yozish qoidalarini namuna sifatida quyidagi tartibda tushuntirish mumkin:

Bolalar, qarang, men kichik l harfini kichik o harfiga qo`shib yozishni ko`rsataman. Siz mening qo`limning harakatiga qarab turing.

Kichik d harfining ikkinchi elementini yuqoriga olib chiqib, salgina pastga burib, yana orqaga qaytamiz va kichik o harfini hosil qilamiz.

Qani, o`quvchilar, kim ko`rsatadi, bu ikala harfni men qanday qilib qo`shib yozdim?

Bir o`quvchi doskaga chiqib, o`qituvchi yozgan harflar ustidan qo`lni yurgizib ko`rsatadi, qolgan o`quvchilar esa diqqat bilan qarab turadilar. (Agar o`quvchi yanglishib qolsa, boshqa o`quvchini chaqirib uning yo`l qo`ygan xatosi tuzatiladi.)

Qani endi, bolalar, bu harflarning qo`shilishi harakatini havoda hammamiz birga qaytaramiz. Hammangiz ruchkangizni oling. Boshladik (o`qituvchining o`zi ham birga qaytaradi.)

O`quvchilar doskadagi d va o harflarining yozilishiga qarab, havoda harakat bajaradilar.

Endi bolalar, bu harflarni daftaringizga ko`chirib yozing. Bir qator ko`chirib yozganingizdan so`ng o`zingizni tekshirib ko`ring. Agar yozayotganingizda qo`l harakati uzilmagan bo`lsa, demak, to`g`ri yozayapsiz.

Endi shu ikkala harfni qo`shib, bir necha qator yozamiz.

O`qituvchi sinfni aylanib chiqib, noto`g`ri yozayotgan o`quvchilarga yordam berishi lozim. Boshqa harf va so`zlarni qo`shib yozishda ham shunday yo`l bilan tushuntirish zarur.

Birinchi sinfda o`quv yilining ikkinchi yarmidan boshlab o`quvchilar 4-5 harfdan tashkil topgan so`zlarni qo`l harakatini uzmasdan yoza oladilar. Ikkinchi sinfdan boshlab esa har qanday murakkab so`zlarni ham bog`lab yozishlari lozim. Ammo ayrim harflar esa qo`l harakatini uzib yozishni talab etadi. Masalan, kichik b harfi o`zidan keyingi harflar bilan bog`lanishlarda qo`l harakatini uzib yozishni talab etadi. Bunday harflarning bog`lanishiga o`qituvchi alohida e'tibor berishi kerak. Masalan, o`qituvchi doskada shu harflarning bog`lanishiga xos bo`lgan lola, bobo so`zlarini yozib ko`rsatish mumkin.

bobo, lola

Bu harflarning bog`lanishini quyidagi tartibda tushuntirish lozim.

Qani bolalar, diqqat bilan qarang, bu so`zlarni yozishda qo`l harakatini qaerlarda uzib yozdim?

Siz kichik o harfidan keyin va kichik b harfidan keyin qo`l harakatini uzib yozdingiz.

Qaysi o harfidan keyin va b harfidan keyin qo`l harakatini uzib yozdim?

Birinchi o harfidan va bobo so`zidagi ikala b harfidan keyin qo`l harakatini uzib yozdingiz.

To`g`ri. Agar kichik o harfi boshqa harflar bilan yuqori tomondan ulansa qo`l harakati uzilmaydi, past tomondan ulansa, unda qo`l harakatini uzib yozish kerak. Kichik b harfi ham o`zidan keyin yoziladigan har qanday harf bilan bog`lanishida qo`l harakatini uzib yozishni talab etadi. Yozma harflarda boshqa bunday qo`l harakatini uzib yozishni talab etadigan harflar uchramaydi.

Dastlabki vaqtlarda bog`lab yozilgan harflar ko`zga uncha tashlanmaydi, ammo asta-sekin ularni aniq va to`g`ri bog`lab yozish ishning unumli bo`lishiga yordam beradi. Qo`l harakatini uzmasdan harflarni bog`lab yozish qiyalikni bir xilda imkon beradi.

Qo`l harakatini uzmasdan bir-biriga qo`shib yozish qoidalarini har bir sinfda eslatib turish lozim, shundagina boshlang`ich sinflarda tez yozish malakasini o`stirish mumkin.

ЩАРФ ВА СЫЗЛАРНИ +АТОРЛАРГА ТЫ/РИ ЖОЙЛАШТИРИШ.

Ёзувга ыргатишнинг дастлабки кунларидан бошлаб щарф ва сызларни =аторларга ты\ри жойлаштиришга алощида эътибор бериш лозим. Уларга биринчи тайёргарлик маш=ларидан бошлаб (таё=ча ёки ну=таларнинг орасидаги) масофаларни тенг са=лашга ыргатилади.

Агар ы=увчилар таё=чалар орасидаги масофани тор =илиб =ыйсалар, уларга кенгро= =илиб ёзиш тушунтирилади, аксинча, улар орасидаги масофа щаддан таш=арии олис былса, ы=итувчи я=инро= =илиб ёзишни ыргатиши лозим.

Баъзи бир ы=итувчилар ты\ри тушунтириш учун сызлар орасидаги масофани ручкани йы\онлигига тенг =илиб олиши мумкин, леган кырсатмаларни берадилар. Бундай тушунча ноты\ридир, чунки ы=увчиларнинг ручкалари щар хил былиши мумкин. Ундан таш=арии, ручкани дафтар устига =ыйиб ылчаш щам ёзув =оидаларига зиддир.

Соддалаштирилган щарфлар билан ёзувга ыргатишнинг асосий ма=сади ы=увчиларнинг чамалаш =обилиятини ыстириш ва масофаларни муста=ил равишда ани=лашга ыргатишдир.

Ы=увчиларни чамалашга бир =аторда жойлашган щарфларнинг сони билан щам ыргатиш мумкин. Масалан,

бир =аторга кичик и щарфидан 10 та жойлаштириш мумкин, ундан кам былса щарфлар орасидаги масофа кенг, кып былса тор былиб =олиши мумкин. Аммо бундай чамалаш маш=ларини фа=ат I-синфда ыtказиш мумкин.

II-IV-синфларда эса ёзувнинг йирик ва майдалигига =араб щарфлар бир =аторга оз ёки кып жойлашиши мумкин.

ЩАРФЛАРНИНГ +ИЯЛИГИНИ ТЫ/РИ СА+ЛАШ.

Болаларнинг ёзувлари щар хил =ияликда былиши мумкин. Агар щарфларнинг асосий элементлари дафтар чизи\ига нисбатан тик щолатда (перпендикуляр) =ыйилса, ёзувнинг щолати щам тик былади. Щарф элементлари ынг томонга =ия былиб, ытмас бурчак щосил =илиши щам мумкин. Биз ы=увчиларни ынг томонаг =ия =илиб ёзишга одатлантиришимиз лозим.

тик ёзув (ноты\ри)

чап томонга =ия ёзув (ноты\ри)

Ынг томонга =ия ёзув (ты\ри)

Ынг =ыл билан ёзадиган кишилар учун ёзувнинг =иялиги ынг томонга мослаштирилиши фа=ат щарфларнинг шаклини чиройли =илиш учун эмас, ёзувнинг =улайлиги учун мос келади. Ёзувнинг =иялигини ты\ри са=лаш, =ыл ва бармо=ларни орти=ча зыри=тирмайди.

Ёзувнинг ынг томонга =иялигини са=лаш тирсакларни бир томонга эркин юритиш учун =улай былиб, парта устида дафтарнинг туриш щолатига бо\ли=дир.

Ёзаётганда дафтарнинг щолати бир томонга =ия былиши ыз-ызидан ёзувнинг =иялигини таъминлайди.

Ёзувнинг =иялигини са=лашда дафтардаги сийрак =ия чизи=лар щам катта ёрдам беради. Бундай маш= =илишда дафтарнинг щолати ызгарса щам, ёзувнинг =иялиги ызгармаслиги мумкин. Шунинг учун =ия чизи=ли дафтарлардан фа=атдастлабки маш=ларни бажаришда фойдаланилади.

+ия шаклда ёзишга ыргатишнинг ызига хос усуллари мавжуд.

Ы=увчиларга дастлаб энг сода шаклдаги кичик таё=чаларни ёздириб маш= =илдириш ва=тидаё= тик ва =ия таё=чаларни фар=ини ыргатиш лозим.

Бунинг учун ы=итувчи доскада икки хил шаклда (=ия ва тик) таё=чалар шаклини ёнма-ён ёзиб кырсатиши ва уларнинг фар=ини чу=ур тащлил =илиб бериши лозим. Бундай маш=лар ы=увчиларнинг онгида узо= ва=т са=ланади ва хатоларини олдини олади.

Шунингдек, ёзувнинг ты\ри былиши учун дафтарнинг =ия щолатини щам щисобга олиш лозим эканлиги тушунтирилади ва кырсатилади. Дафтарнинг парта устида ноты\ри туриши гигиена =оидаларининг бузилишига щам сабаб былади, чунки ы=увчи ёзувнинг =иялигини са=лаш учун ыз гавдасини щар хил щолатда тутиши мумкин.

Дафтарнинг пастки чап бурчаги кыкрак ыртасига ты\ри былиши ёки дафтарнинг =ия чизи\и (агар =ия чизи=ли дафтар былса) партанинг четига тик былиши керак.

Дафтарнинг бети сатрларга тылиб борган сари ю=орига суриб борилади. Чап =ыл билан эса дафтарнинг ю=ори томони босиб турилади. Бунинг учун синф партасининг устига икки ы=увчининг щар бири учун алощида ингичка =ия текширув чизи= чизиб =ыйилади. Бу чизи=нинг

пастки учи ы=увчиларнинг чап кыкраклари ыртасига ты\ри былиб, партанинг олд =иррасига нисбатан 65^0 =ия былади.

Агар дафтарнинг чап бети тылса, дафтарнинг букланадиган жойи текширув чи=и==а ту\рилаб олинади ва ынг бетига ёзишга ытилади.

Ы=увчиларда щарфларни =ия ёзишга ыргатиш малакасини ошириш анча мураккаб жараён былиб, ы=итувчидан сабот-матонат, катта куч талаб этади. Ы=итувчи системали равишда турли маш=лар олиб бориши, уларнинг щаракатларини =унт билан кузатиб бориши лозим. Фа=ат узо= муддатли маш=лардан сынг кызда тутилган ма=садларга эришиш мумкин.

Ы=итувчи томонидан берилган барча кырсатмаларга =арамай, айрим ы=увчилар щарфларни щар хил =ияликда нoты\ри ёзадилар. Масалан, кичик б щарфини ынг томонга =ия =илиб ёзсалар, кичик д щарфини чап томонга щаддан зиёд о\дириб ёзадилар:

Айрим щарфларни эса пала-партиш, щар икки томонга =ия =илиб ёзадилар:

Ю=орида кырсатиб ытилган камчиликларни тузатиш учун ы=увчиларга ыз хатоларини топишга ёрдам берадиган график маш=лар берилиши керак. Ы=увчиларга дастлаб бир-иккита щарф ёздирилиб, улар орасига =ия чизи=чаларга та==ослаш ор=али ы=увчилар ыз хатоларини тушунадилар щамда уни тузатишга киришадилар.

ЩАРФЛАРНИ БИР ХИЛ БАЛАНДЛИКДА ЁЗИШ.

Матндаги щарфларнинг бир хил баландликда ёзилиши чиройли ёзувга ыргатишнинг асосий шартларидан

биридир. Ёзувда щарфларни бир хил баландликда са=лаш анча =ийин былиб, ы=увчи барча имлога оид малакаларни эгаллай олмайди. Шунинг учун 1-синфдан бошлаб сийрак =ия икки чизи=ли дафтарга ёздириб маш= =илдиради, сынгра сийрак =ия чизи=сиз дафтарга ва II синфнинг иккинчи ярмидан бошлаб бир чизи=ли дафтарга ёздириб маш= =илдиради.

Биринчи синфда кичик щарфларни 4 мм баландликда (Бу ылчам дафтарнинг кичик щарфлар ёзиладиган =аторлар орасига тенг) ёздириб маш= =илдирилади, бош щарфлар эса кичик щарфларга нисбатан икки баробар катта =илиб ёздирилади.

Биринчи синфнинг охирлари ва 2-синфдан бошлаб айрим ы=увчиларда ёзувнинг майдалашиб, =аторлар орасидан пастга тушиб боришини кыриш мумкин. Бу ёзув тезлигининг ошиб бораётганлигидан далолат беради.

Бир чизи=ли дафтарга маш= =илишдан олдин, ы=итувчи доскада щарфларни мукаммал тушунтиради. Чунки бир чизи=ли дафтарда щарфларнинг баландлигини белгилаб турувчи текширув чизи= йы=, энди ы=увчи уларни чамалаб ёзишга ырганиши лозим.

Масалан, бир чизи=ли дафтарни тенг уч =исмга былиб, учдан бир =исмида кичик щарфларни, учдан икки =исмида эса бош щарфларни ёзиш лозим:

*

Кичик ва бош щарфлар алощида-алощида Маш= =илдирилади.

Бир чизи=ли дафтарга чамалаб ёзиш анча мураккаб шунинг учун ы=итувчи дастлабки даврда ы=увчиларни ди==ат билан кузатиб бориши зарур.

Ёзувдаги камчиликлар айни=са, III ва IV синфларда кыпро= учрайди, чунки бу даврда ы=увчиларда катталарга хос былган алощида ёзув шакллана боради. Бу даврдаги

ёзувнинг шаклланишига алощида ащамият бериб бориш керак.

ЩАРФ ВА СЫЗЛАР ОРАСИДАГИ МАСОФАНИ ЧАМАЛАБ ЁЗИШ.

Чиройли ёзувга ыргатишда щарфларнинг баландлигини бир хилда са=лаш =анчалик зарур былса, щарфлар ва сызлар орасидаги масофани ты\ри чамалаб ёзиш щам катта роль ыйнайди.

Алфавитдаги айрим щарфлар кенг, айримлари эса тор ёзилади. Сыз ва гапларни ёзишда эса анна шу фар=ни яхши ажрата билиши лозим.

Щарфлар ва щарф элементлари орасидаги масофани чамалаб ёзишга алифбе давридан бошлаб ыргатиш, кейинчалик эса буни системали равишда текшириб бориш зарур.

Гапларни ёзишда сызлар орасидаги масофа бир щарф энида былиши керак. Щарф элементлари ва улар орасидаги масофани чамалаб ёзишга ыргатиш учун =уйидаги вазифалар бажартирилади:

1. Ы=увчиларга щуснихат китобидаги намунага =араб ёздириб, уларни тащлил =илиш.
2. Щуснихат китобидан щарф ва уларнинг элементлари орасидаги масофани чамалаб ёзишга ыргатучи маш= ва топшири=ни кычириб ёзиш.
3. Ы=увчиларнинг ишларини кузатиб чи=иб, =айси ы=увчи тор, кенг, =айсиси пала-партиш ёзганини ани=лаш.

Шундан сынг 3-4 та дафтарни йи\иб олиб, камчилиги биргаликда тащлил =илинади.

Щарф ва сызлар орасидаги масофани чамалаб ёзишга ыргатиш биринчи синфда бутун ы=ув йили давомида системали олиб борилиши, иккинчи ва ундан кейинги синфларда щам бу малакаларни эгаллаш давом эттирилиши керак.

ТЕЗ ВА РАВОН ЁЗИШГА ЫРГАТИШ.

Щарфларни бир хил баландликда ва кенгликда ёзишга ыргатиш билан бирга, тез ва равон, текис =илиб ёзиш чиройли ёзувнинг мущим шартларидан биридир.

Чиройли ва тез ёзишнинг асосий сири унинг бир хил ылчамдаги равон щаракатидир.

Бир маромда щаракат =илиб ёзиш, щар бир щарф ва унинг элементлари бир хил баландликда ва =ияликда былиши алощида гызаллик кашф этади.

Аммо ы=увчилар бундай малакаларга тезда эриша олмайдилар. Ёзувнинг равон былиши, унинг тезлиги билан бо\ли=дир.

Масалан, эндигина ёзув Маш=ини бошлаган олти ёшли ы=увчи бир минутда 4-6 щарфни ёзиш малакасини сано=-ощанг усулида олиб борилса, тезлик янада бир маромда давом этиши мумкин. Ёзувнинг тезлигини ошириб боришда болаларнинг =ыл щаракати бир маромда былишига алощида эътибор бериш, бармо=ларининг чарчаб =олишига йыл =ыймаслик керак. Агар ы=увчиларни чарчатиб =ыймасдан сано=-ощанг усулида аста-секин ёзув тезлигини ошириб борилса, у болаларда катта =изи=иш уй\отиб, яхши самаралар бериши мумкин.

Ёзувнинг тезлиги ы=увчининг имлони =ай даражада билишига бо\ли=дир, агар ы=увчи сызларни яхши ы=иса, хатоларга йыл =ыймаса, тез ва ты\ри ёзади.

Ёзувнинг тезлиги бола ю=ори синфга кычган сари орта боради. Агар 6 ёшли ы=увчи ы=ув йилининг бошида 4-6 щарф ёзган былса, ы=ув йилининг охирига келиб 7-9 щарф ёза олади, II-синф ы=увчиси ы=ув йилининг охирида 23-25 щарф ёзиши, III-синф ы=увчиси эса минутига 40-45 та щарфни ёзиши мумкин.

Ёзма ишларнинг турли шаклларида (кычириб ёзиш, айтиб ёздириш билан ёки ёддан ёзиш) бу тезлик бир оз орти= ёки камро= былиши мумкин.

Ёзув тезлигини оширишнинг яна бир имконияти кыпро= =ыл ва бармо=ларнинг эркин ва енгил щаракатига бо\ли=дир. Бунинг учун =ыл бармо= мускулларининг щаракатини ыстирувчи щамда тез ва равон ёзишга ыргатадиган турли маш=ларни бажартириш керак.

Масалан, мактабга илк бор =адам =ыйган ы=увчилар учун =уйидаги ыхшаш шаклларни чиздириб ёки щавода маш= =илдириш мумкин.

1. Дам олмасдан ва =ыл щаракатини узмасдан ынгдан чапга, чапдан ынгга щаракат =илдириш:

2. Бармо= мускулларининг щаракатини ыстириш учун ю=орига щаракат =илдириш:

3. Бармо= ва =ыл мускулларини ыстирувчи маш=лар:

4. Елка ва =ыл мускулларини ыстирувчи маш=лар:

Булардан таш=ари, щар бир щарф элементларини маш= =илдириш учун шу элементга мос маш=лар танлаб ёздириш мумкин.

I ва II ы=увчиларига эса =уйидаги маш=лар берилади.

1. Соат стрелкаси быйича бармо= ва панжа мускулларини ыстирувчи маш=лар:

Бундай маш=лар чызинчо= доира шаклидаги щарфларни ёзишда катта ёрдам беради.

2. Тугунчакдаги ипни чувалатиб ёзиш ва ыраш шаклидаги маш=:

Бундай маш=лар =ыл щаракатини узмай ёзиладиган щарфларни маш= =илиш учун ёрдам беради.

3. Соат стрелкаси быйича ва унга =арши бармо= ва =ыл мускулларини ыстирувчи маш=лар:

+ыл, бармо= ва панжа мускулларини ыстирувчи маш=лар билан бир =аторда щарф элементларига я=ин былган щамда щарфларни ёзишда ёрдам берадиган турли шакллардан щам фойдаланиш мумкин. Аммо бундай маш=лар ёзувга ыргатиш даврида олиб борилиши керак:

III ва IV синфларда эса ёзув тезлигини ва унинг равон былишини таъминловчи =уйидагича Маш=Лар берилиши мумкин:

Ю=орида кырсатиб ытилган маш=лардан ыз ырнида унумли фойдаланилса, яхши натижалар беради.

АЛИФБЕГАЧА ВА АЛИФБЕ ДАВРЛАРИДА ЁЗУВ ДАРСЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.

Ы=увчилар алифбега тайёргарлик даврида айрим маш=ларни бажарган былишларига =арамай, ы=итувчи навбатдаги дарсни эълон =илиши билан бирга ёзув =уроли вазифаларини бажаришни ма=сад =илиб =ыйиши лозим:

1. Бармо= ва =ыл мускулларининг щаракатини ыстирувчи гимнастика маш=ларини ытказиш.
2. Доскада маш=ни ёзиб кырсатиш ва асосий ди==атни =аерга жалб этишни тушунтириш. (Айрим ы=увчилар щарфни =андай ёзишни айтиб беришлари мумкин.)
3. Ёзув дафтарларидан фойдаланиш ва ёзишни =аердан бошлашни тушунтириш.
4. Партада ты\ри ытириш, ручкани ты\ри ушлаш, дафтарни ты\ри тутиш =оидаларини эслатиб ытиш.

5. Щар бир =аторга нечта щарф ёзишни тушунтириш, ы=увчиларнинг ёзувини мунтазам кузатиб бориш.

6. Ишнинг биринчи =исми тугагандан сынг (ы=итувчининг саволига =араб) ы=увчиларнинг ёзувларини доскада намуна билан солиштириб, йыл =ыйган хатоларини топишга ыргатиш.

7. Топшири=ни =айта тушунтириш ор=али ы=итувчилардаги камчиликларни йы=отиш.

8. Жисмоний маш= да=и=аларини ытказиш.

9. Кыз билан дафтар орасидаги масофани ты\ри са=лашга ыргатиш.

10. Щар бир маш=ни бажаришда уни тащлил =илиш зарур былса, =ышимча кырсатмалар бериш.

Ю=орида кырсатилган талабларни ы=итувчи доим амалда =ыллаши лозим. Шу билан бир =аторда, бу даврда ы=увчиларни аста-секин ёзув дафтаридан ты\ри фойдаланишга щам ыргатиб бориш зарур. Ы=итувчининг кырсатмасига биноан, ы=увчи дафтардан зарур маш=ни топиши ва бажариши лозим. Алифбегача былган даврдан бошлаб щарф ва унинг элементларини бир хил баландликда, =ияликда ёзишга =аратилади.

Кычириб ёзиш маш=лари учун эса айрим щарф элементлари эмас, балки алощида группалар берилади.

Алифбегача былган даврда бу талабни амалга оширилиши алифбе даврида дарсни янада самаралиро= олиб бориш учун имконият яратади.

Алифбе даврида ы=увчилар нут= товушлари билан амалий танишадилар, сыз тузишга, сыз ва гапларни ы=ишга щамда айрим элементлар, щарфлар иштирокида сыз ва гапларни ырганадилар. Алифбе даврида болаларни ёзишга ыргатиш жуда мущимдир.

Бу даврда ы=увчиларга щарф ва унинг элементлари алифбе китобида кырсатилган тартибда ыргатилади. Ы=увчиларга ва=ти-ва=ти билан ёзув гигиенаси

=оиаларини эслатиб туриш лозим, чунки улар ёзув билан маш\ул былиб, ёзув гигиенасини унутиб =ыядилар.

Алифбе давридабажарадиган асосий график ишлар =уйидагилардан иборат былиши керак:

1. Кичик ва ьош щарфларни алифбе тартибида ёзиш.
2. Бы\ин ва сызларда щарфларни =ышиб ёзиш.
3. +ыл щаракатини узмай ёзишга ыргатиш.
4. Щарфларни =иялигини ва энини ты\ри са=лашга ыргатиш.

Ы=итувчилар айрим щарфларнинг элементини ноты\ри ёзаётган ы=увчиларга шу элементнинг ты\ри ёзилишини кырсатиб бериш лозим. Бу даврда ы=увчиларда щарфларни тыли= ёзмаслик ёки алмаштириб ёзиш каби хатоларни ани=лаш мумкин. Алифбе даврида ы=увчиларнинг ёзаётган матнларини уч хил йыл билан тащлил =илиш мумкин:

А) Сызларнинг таркибини ани=лаш;

Б) Сызларнинг маънавий томонини ани=лаш;

В) Маш=ларнинг график тасвири устида ишлаш.

Шунинг учун щам «Ёзув дафтар»идаги маш=ларнинг жойланиши «Алифбе» китоби асосида берилган.

Бу маш=лар щарф, сыз ва гаплардан иборат. Ы=итувчи сызларни ёздиришга бошлашдан олдин бу щарфларнинг бош=а щарфлар билан =ышилишини щам тушунтириб бериши лозим. Масалан, *ма, ша* бы\инларини ёзишдан олдин кичик *ш, м* щарфларини кичик а щарфи билан =ыл щаракатини узмасдан бо\лаб ёзишни тушунтиради:

ма, ша

Ёзма алфавитдаги щамма щарфларни элементларга былиб ёзишга рухсат этилмайди, фа=ат айрим ёзилиш шакли мураккаб былган щарфларнинггина элементларини алощида ёзиб кырсатиш ва маш= =илдириш мумкин.

Алифбе даврида ы=увчиларни бы\инлаб ёзишга, кейинро=эса сызларни бир бутун =илиб ёзишга ыргатиш лозим.

Айрим ы=увчилар сызларни ёзишда щарфларни алощида-алощида ёзишга щаракат =иладилар, бундай ёзиш натижасида айрим щарфларни тушуриб =олдирадилар ёки алмаштириб ёзадилар. «Матнни ы=и, унинг ёзилишига =ара, эсда тут, доскага =арамай ёз, ы=и, намуна билан солиштириб кыр» ва щоказо.

Ёзув дарсларини бундай савол-жавоблар ор=али ытказиш ы=увчиларнинг эсда са=лаш малакаларини ыстиради щамда имло хатоларини камайтиради.

Алифбе даврининг охирига келиб, кыпчилик ы=увчиларнинг ёзув малакалари анча мустащкамланади, лекин бу билан =аноатланмасдан ёзувга ыргатиш малакасини такомиллаштириб бориш зарур. Аммо айрим ы=итувчилар бу даврда ёзув дарсини ытиш учун режа тузишда =ийналадилар. Шунинг учун=уйида алифбе даврида ытказиладиган дарснинг тахминий режасини келтирамиз.

Дарс мавзуи.Кичик р щарфини ты\ри ва чиройли ёзишга ыргатиш.

Д а р с   р е ж а с и.

1. Олдинги дарсда «Алифбе» китобидан ы=иган щарфни =айтариш.
2. Янги дарс мавзуи баён этиш.
3. Плакат щамда кесма алифбе ёрдамида ёзма ва босма щарфларни солиштириб кырсатиш.
4. Кичик р щарфининг асосий элементлари билан таништириш.
5. Ы=увчиларга р щарфининг элементлари =ышилиб ёзилишини тушунтириш.

6. Ы=увчиларни ёзувга тайёрлаш: партада ты\ри ытириш, ручкани ты\ри ушлаш =оидаларини плакатдан кырсатиш.

7. +ыл ва бармо= мускулларини ыстирувчи маш=ларни ытказиш.

8. Кичик р щарфи иштирок этган сызларни ёзиш.

9. Кичик р щарфининг бош=а кичик щарфлар билан бо\ланишини кырсатиш.

10. Дарсни якунлаб, уйга вазифа бериш.

Дарснинг бориши: Болалар, олдинги дарсда «Алифбе» китобидан =айси товушни ытган эдик? Шу товуш билан шундай сыз тузингки, у сызнинг ыртасида, охирида ва бошида келсин (ы=увчилар сыз топадилар) Кесма алифбедан кичик р щарфини топинг. Мана бу кичик р щарфининг босма шакли. Энди сизлар билан шу щарфнинг ёзилишининг босма шакли. Энди сизлар билан шу щарфнинг ёзилишини ырганамиз. (Ы=итувчи доскада кырсатади.) +аранг, мен =айси томондан бошлаб ёзяпман ва =айси томонга =ылимни йыналтираяпман. (Ы=увчилар ди==ат билан ы=итувчининг =ыл щаракатига =араб турадилар.)

Кичик *р* щарфи икки элементдан тузилган былиб, биринчи элементи узун таё=ча шаклида ёзилади. Аммо ёзаётганда щар иккала бир-бирига =ышиб ёзаётганимиз, бу щарфни ёзишда =ылингизни узмасдан ёзишга щаракат =илинг. +аранг, мен биринчи элементини =андай ёзаяпман. +ылимни дафтарнинг ырта чизи\идан пастга =араб йыналтираман, пастки текширув (бош щарфни чегараловчи) чизи==а сал етказмай яна шу чизи= быйлаб ор=ага =айтаман щамда узун таё=чанинг 3/2 =исмига етганда =ылни ынгга бураман ва иккинчи элементини тушураман.

Бу щарфни ёзишда унинг =иялигига алощида эътибор беринг. У дафтарнинг сийрак =ия чизи\ига параллел былсин:

____

____

Авторучкани чизи=нинг устидан =айта юргизишда уни йы\он =илиб юборманг, чунки щарфнинг йы\онлиги бир хил =алинлиги бир хил =алинликда былиши керак.

+ани болалар, бу щарфни ёзишга бошлашдан олдин ёзув ва=тида партада =андай ытириш лозимлигини айтиб Беринг-чи? Оё\имиз =аерда туриши керак? Гавдани =андай тутамиз? (Ы=увчилар жавоб берадилар.) Ручкани =айси бармо=ларимиз билан ушлаймиз? Кырсаткич бармо\имиз =аерда туради? Авторучкани =андай ушлаётганимизни текшириб кырамиз. «Бир» деганда кырсаткич бармо\имизни кытарамиз, «икки» деганда туширамиз.

Энди дафтарларимизни ты\ри турганлигини текширамиз. Дафтарнинг четки =ирраларини партанинг устига =ия чизи==а ты\рилаб оламиз. Щарфни ёзишга бошлаймиз. Сиз щам щарфларни дафтарингизда кырсатгандек =илиб бир текис ёзинг. Бир =аторга 10 тадан орти= щарф ёзманг, ундан кып ёзсангиз щарфлар зичлашиб, ёзувингиз хунуклашади.

Шундан кейин ы=итувчи ы=увчиларнинг ёзувларини текшириб чи=иб, зарур былса, тегишли кырсатмаларни беради, ы=увчилар яна икки =атор ёзиб маш= =иладилар.

Ы=увчилар кичик *р* щарфини ёзиш малакасини эгаллаб олганларидан кейин ари, арра, анор, шар каби сызлар ёзилади.

Ы=увчиларга сызларни ёздиришдан аввал ы=итувчи доскада уларнинг бо\ланишини кырсатиб беради ва кичик *р* щарфининг ызидан олдин ва кейин келган щарфлар билан =андай =ышилиб ёзилишини эслатиб ытади.

АЛИФБЕДАН КЕЙИНГИ ДАВРДА ЧИРОЙЛИ ЁЗУВ ДАРСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.

Ю=орида кырсатиб ытилганидек, ы=ув йилининг IV – чорагидан бошлаб хафтада бир марта щуснихат учун алощида дарс соати (35 мин.) ажратилади. Бу давр болаларнинг ёзув малакалари шаклланишида мущим роль ыйнайди, чунки щуснихат Маш=лари она тили дарслари билан бир ва=тда олиб борилади.

Аммо алифбедан кейинги даврда ёзувга ыргатиш шароитлари бир оз ызгаради, чунки ы=увчилар энди ёзув дафтарида эмас, балки оддий икки чизи=ли дафтарда ёзиб Маш= =иладилар. Улар энди кыпро= ы=итувчи томонидан кырсатилган намуналарга суянадилар. Бу даврда ы=увчиларга алифбе даврида яхши ызлаштирмаган ва ёзилиши мураккаб былган щарфлар устида Маш= ытказилади. Айни=са, ёзилиши мураккаб былган кичик ***ш, м, т, =, а, в, ч, з, д, б*** щарфлари ва катта *П, Т, Н, +, В, З, Д* щарфларини кыпро= ёздириб, маш= =илдириш лозим.

Бу даврда чиройли ёзув дарсларининг режасини =уйидагича тузиш мумкин:

Биринчи дарс. Кичик ва катта *иИ, шШ, лЛ, мМ* щарфларини та==ослаб ёзиш, уларнинг бир-бирига нисбатини ани=лаш, шу щарфлар иштирокида сыз ва бы\инларни ёзиб маш= =илиш;

Иккинчи дарс. Кичик *к, =, ч, в* ва катта +*, Н* щарфларини ёздириб Маш= =илиш;

Учинчи дарс. Кичик *п, \, р, т* ва катта *П, Т* щарфларини ёзиб маш= =илиш;

Тыртинчи дарс. Кичик *е,ё,а,б,д* ва катта *Д, Ю* щарфларини ёзиб маш= =илиш.

Бу даврда чиройли ёзув дарсларининг мазмуни савод давридагига нисбатан ёзув малакаларини янада кучлиро= шакллантириб боришга =аратилади. Аммо 6-7 ёшли болаларнинг =ыл ва бармо= мускулларини чарчатиб =ыймаслик керак. Шунинг учун щар бир ёзув дарсида 2-3 марта жисмоний Маш= минутлари ытказилиши лозим. Маш=лар ытирган ва турган щолатда ёки музика садолари остида ытказилиши щам мумкин. Бундай маш=лар ы=увчиларнинг кайфиятини кытаради щамда иш =обилиятини тиклайди.

Бу даврда чиройли ёзув дарсларида турли кыргазмали =уроллардан щам яхши натижалар беради.

Шундай =илиб, чиройли ёзув дарси гигиеник щамда методик талабларга жавоб бериши зарур.

Биринчи синфда барча кичик ва бош щарфларнинг ёзилиш =оидаларини ы=увчилар тыла ызлаштириб олганларидан сынг намуна сифатида айрим кичик матнларни ёздириб, тиниш белгиларини =ыллашни маш= =илдириш лозим.

ТИНИШ БЕЛГИЛАРИНИНГ ЁЗИЛИШИ.

1. Ну=та (.) ёзма ва босма матнларда дафтар чизи\ининг устига думало= шаклда =ыйилади:

Тугри ва чиройли ёзинг.

2. Сыро= (?) белгиси ярим доира шаклида ёзилиб, пастга =араб ты\ри чизи= шаклида тушади:

Сен бугун кандай китоб укидинг?

3. Ундов (!) белгиси ты\ри таё=ча ва ну=тадан иборат былиб, ты\ри таё=чанинг тагидаги ну=та дафтар чизи\ининг устига =ыйилади:

Чиройли ёзув коидаларига риоя килинг!

4. Кып ну=та (…) дафтар чизи\ининг устига =ыйилади. Кып ну=та сыро= ва ундов белгисидан кейин =ыйилиши керак былса, сыро= ёки ундов белгисидан кейин фа=ат икки ну=та =ыйилади:

Биз каналлар казидик…

Янги ерлар очдик!…

5. Вергул (,) ну=та билан бошланиб, унинг ну=таси дафтар чизи\ининг устида, кичик чизи=часи эса чизи=дан пастга тушади:

Акмал, бугун каерга борасан?

6. Ну=тали вергулнинг (;) ну=таси вергулнинг устига =ыйилади:

Улар учта эди;ундан-бундан гаплашиб утиришарди.

7. Икки ну=та (:) дафтар чизи\ининг устига бир томонга =ияро= =илиб =ыйилади:

Солиштириб курайлик: кимнинг хати чиройли?

8. Тире (-) тиниш белгиси-чизи=чадан (дефис) узунлиги билан фар= =илади. Бу белги дафтар чизи\идан бир оз ю=орига =ыйилади:

Барно-одобли киз.

9. Дефис (-) тиренинг учдан бир =исмича былиши керак:

Каноти йук, учади,

Дала-кирни кучади.

10. +авс / () / ёзуда тиниш белгиси сифатида ишлатилади. Очиладиган ва ёпиладиган =авслар ярим ёй шаклида ёзилади. Кичик =авснинг учдан бир =исми дафтар чизи\ининг тагига тушиб туради:

Ширин (уни сиз хам танийсиз)-жамоатчи киз.

11. +ыштирно= («») =ышало= вергулга ыхшаб очилади ва ёпилади.

Биз «Навруз» жамоа хужалигида яшаймиз.

Щар бир тиниш белги щарфларнинг шаклига, быйи, катта-кичиклигига мос былиши керак.

МАТЕМАТИК РА+АМЛАРНИ ЁЗИШ.

Математика дарсларида бериладиган топшири= ва масалаларда ра=амларни ты\ри ва чиройли ёзишга ыргатиш ма=садга мувофи=дир.

Математика дафтарида ёзув маш=лари бажаришда ы=итувчи болаларда чарчаш аломатлари сезилиши билано=, бармо= мускулларини ыстирувчи жисмоний маш=ларни бажартириши лозим.

Кичик ёшдаги болаларнинг бармо= ва =ыл мускуллари яхши ривожланмаганлигини щисобга олиб, оддий катак дафтарига (5*5мм) ёздириш мумкин эмас, шунинг учун чи=арилган «Математика дафтари»дан фойдаланилади. Бу дафтарда катаклар 1,5 марта катта, яъни 7*7 мм ылчамда берилган. Бундай катаклар ичида ра=амларни ёзишга ыргатиш ва бош=а математик ёзувларни бажариш анча осон.

Ы=увчиларни рим ра=амларини ёзишга ыргатиш жараёнида кызланган ма=садга эришиш учун ёзув

маш=ларини ты\ри ташкил =или шва унинг услубларидан ты\ри фойдаланиш асосий омиллардан биридир. Болаларни ра=амларни ты\ри ёзишга ыргатишда муста=ил ва амалий ишларга щам алощида эътибор бериш лозим. Чунки ы=увчилар щарфларни быяш, катакларга жойлаштириш ор=али щам ёзув малакаларни эгаллашга ырганадилар.

Ёзув маш=ларига ыхшаш математик ра=амларни ёзиш учун щам =атор тайёргарлик маш=ларини ыtказиш лозим. Бунда ы=итувчи щар бир ра=ам катак ичида =андай жойлашишини, =андай элементлардан иборат эканлигини, ёзилиш щаракатини доскада кырсатиб бериши, щар бир ра=ам катак ичида тылдириб ёзилиши ва =ияликларини щисобга олади.

Щар бир катак тик ва кындаланг чизи=ларнинг кесишишидан щосил былади. Болаларга щам тик ва кындаланг чизи=ларга эътибор беришлари эслатиб турилади.

Математика дафтарига ра=амларни ёзишдан олдин =уйидаги тайёргарлик маш=ларини ыtказиш ма=садга мувофи=дир.

*

*

Бу маш=лар болаларнинг =ыл щаракатини ыстириш билан бирга, уларни катаклар орасини чамалаб ёзишга ыргатади.

Болалар билан тайёргарлик маш=ларни ыtказиш ва=тида катакларнинг «ынг» ва «чап» томонлари «пастки», «устки», «кындаланг» чизи=лар ща=ида щам тушунчалар бериб борилади.

Болалар билан катакларни тенг учун =уйидагича маш=ларни ыtказиш лозим.

*

*

Бу маш=лар болаларга айириш, =ышиш, тенглик белгиларини ты\ри ёзишга ёрдам беради.

Тайёргарлик маш=лари тугагандан сынг ы=увчиларни ра=амлар ёзишга ыргатилади.

Ра=амлари ты\ри ёзиш учун =уйидаги талабларга амал =илиш керак:

1. Щамма ра=амлар катаклар ичида тылдирилиб, бир томонга =ия =илиб ёзилади.
2. Ра=амларнинг эни баландлигининг 2/3 =исмида ёзилади.
3. Щар бир ра=амни ёздиришдан олдин у =андай элементлардан тузилганлигини ва ёзилиш щаракатларини доскада амалий кырсатиб берилади.
4. Намуна тарзида ёзиб кырсатилаётган ра=ам доскада катта хажмда былиб, щар бир ы=увчига кыриниб туриши лозим.
5. Ы=увчилар ы=итувчининг кырсатмаси асосида щавода маш= =илганларидан сынг ёзишга рущсат этилади.
6. Ы=увчиларнинг ёзган ра=амларини ы=итувчи мунтазам кузатиб, тегишли ёрдам бериб бориши зарур.

Айрим ёш ы=итувчилар ра=амларни ёзиш =оидаларини ызлари щам билмасликлари мумкин, шунинг учун биз =уйида ра=амларни =андай ёзилиш =оидаларини кырсатиб ытамиз.

1-ра=ами икки «таё=ча»дан иборат былиб, узун таё=ча дафтар катагининг ю=ори бурчагидан пастки кындаланг чизи=нинг ыртачасига =ия щаракатини узмасдан бир бутун шаклда ёзилади.

2-ра=ами ёзувдаги сыро= белгисига ыхшаш былиб, бир бутун шаклда ёзилади, пастки чизи\ининг устида жойлашади. Уни тугунча ёки ты\ри чизи= шаклида ёзиш мумкин эмас.

3-ра=ами икки элементдан, устки ва пастки ярим чизи=лар щамда доиралардан иборат былиб, =ыл щаракати

узилмай бир-бирига бо\лаб ёзилади. Устки ярим чызинчо= доира элементи дафтар чизи=ларига доирадан кичикро= ёзилади. Бу ра=амни ёзишда унинг =иялигига эътибор бериши лозим.

4-ра=ами уч элемент «таё=ча»лардан иборат былиб, учинчи таё=чани ёзишда =ыл щаракати узилади. Унинг биринчи таё=часи дафтар катагининг ю=ори чизи\и ыртасидан бошланиб, бир оз пастро==а туширилади ва ынг томонга =ыл щаракатини узмасдан кындаланг чизи= чизилади.

5-ра=ами уч элементдан иборат былиб, биринчи кичик ёй шаклидаги элементи ёзилади, сынгра кичик таё=ча ва ынг ярим доира шаклидаги элементлари =ыл щаракатини узмасдан бо\лаб ёзилади.

6-ра=ами бир бутун шаклида ёзилади, у чап ярим чызинчо= доирадан иборат.

7-ра=ами уч элементдан иборат былиб, кичик тыл=инсимон чизи=, узун таё=ча ва кичик кындаланг чизи=дан иборат. Кичик кындаланг таё=ча, узун таё=чанинг тенг ыртасида былиши шарт.

8-ра=ами кичик ва катта чызинчо= доиралардан иборат былиб, бир бутун шаклда =ыл щаракатини узмай ёзилади.

9-ра=ами кичик чызинчо= доира ва ынг ярим чызинчо= доирадан иборат былиб, бир бутун шаклда ёзилади.

0-ноль алфавитдаги о щарфи шаклида =уйидагича ёзилади.

Ю=орида кырсатиб ытилган барча =оидаларни ы=итувчи кундалик дарс жараёнида ы=увчиларга эслатиб, кырсатиб бориши лозим.

Щар бир ы=увчи ра=амларни =аердан бошлашини, катак ичида =андай жойлаштириш, =аерда тугашини яхши ырганиб олган та=дирдагина хатога йыл =ыймайдилар.

Ы=увчилар оддий катак дафтарга ытганларидан сынг ра=амларнинг хажми майдалашиб боради, чунки мисол ва масалаларни ечишда ра=амлар бир-бири билан =ышилиб кетмаслиги керак. Шунинг учун ра=амларни катак дафтарнинг кындаланг чизи\и устида ёзиш маш= =илдирилади.

*

*

Математика дарсларида щам ёзувнинг сифат ва самарадорлигини ошириш учун умумий методик, гигиеник ва каллиграфик талаблар =ыйилади. Мактаб дастурида кырсатилгандек, болаларнинг щар бир ёзуви тоза, ани= ва чиройли былиши керак.

Бу талабни щар бир ы=увчи яхши билиши ва эсдан чи=армаслиги керак, шундагина ислощот талаблари асосида иш олиб борган быламиз.

Биринчи синфга оид барча =оидалар амалга оширилгандан сынг, уларнинг ёзув каллиграфиясини текширишда муста=ил ёзиш учун берилган маш=лар намунасидан фойдаланиш лозим. Бу маш=лар ы=увчиларнинг йил давомида олган билим ва малакаларини текширишда катта ёрдам беради.

ИККИНЧИ СИНФДА ЧИРОЙЛИ ЁЗУВ ДАРСЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.

Бу синфда чиройли ёзув малакаси биринчи синфга нисбатан анча кенг ва чу=ур ыргатилади. Шунинг учун

щам йил давомида щуснихат учун 34 соат ажратилади. Бунинг асосий сабаби, ы=увчиларнинг 1 синфда чиройли ёзувдан олган билим ва малакалари ёзги таътилда анча эсдан чи=ади. Шу билан бирга, ы=ишнинг биринчи кунидан бошлаб улар она тили дарслигидан фойдаланишга киришадилар. Бу дарсликда щуснихат малакасини шакллантириш учун щеч =андай кырсатма берилмаган.

Иккинчи синфда чиройли ёзув дарсларини ташкил этишда алфавитдаги барча щарфларни гурущларга ажратиб ёзиш талаб этилади.

Шунингдек, иккинчи синфда чиройли ёзув малакасини шакллантириш =уйидаги вазифаларни ыз ичига олади:

1. Партада ты\ри ытириш, ручкани ты\ри ушлаш, дафтарни ты\ри тутиш.
2. Ы=увчиларда чиройли ёзишга =изи=ишини уй\отиш.
3. Щуснихат дарсларини сано=-ощанг усуллари ва жисмоний маш=лар билан бо\лаб олиб бориш.
4. Ы=увчиларнинг чамалаб ёзиш =обилиятларини ыстирувчи маш=ларни бажартириш.
5. +ыл ва бармо= мускулларини щаракатини ыстирувчи маш=ларни бажариш.
6. Щарфларни =ыл щаракатини узмасдан, бо\лаб ёзишга ыргатиш.
7. Кичик ва бош щарфларни гурущларга ажратиб ёзишга ыргатиш.
8. Хато ёзилган щарфлар устида маш= ытказиш.
9. Доскада ёзиб маш= =илиш.

Щуснихат маш\улотларини ташкил этиш учун щар бир ы=итувчи ю=орида кырсатиб ытилган талабларни бажариша ва унга амал =илиши лозим.

+уйида биз иккинчи синфда ыткaзиладиган бир соатлик чиройли ёзув дарсининг намунасини келтирамиз. +олган дарсларнинг эса =ис=ача мазмунини ва ыткaзиладиган щарфларнинг гурущини кырсатиб ытамиз. Ушбу дарс

намунасидан ы=итувчилар бош=а мавзуларни ытишда щам фойдаланишлари мумкин.

Мавзу: Кичик м щарфини ёзишга ыргатиш.

Ма=сад: Ы=увчиларни кичик м щарфини ты\ри

Дарсни жихозлаш: «Ёзиш ва=тида ты\ри ытир!» номли плакат, кичик м щарфининг ёзилиш =оидалари катталашиб кырсатилган жадваллар.

Дарснинг режаси:

1. Дарснинг ташкилий =исми.
2. Чиройли ёзув =оидалари ща=ида сущбат.
3. Панжа ва бармо= мускулларининг щаракатини ыстирувчи маш=лар.
4. Кичик м щарфининг элементларини доскада ёзиб кырсатиш.
5. Кичик м щарфининг ёзма ва босма шаклларини та==ослаб кырсатиш.
6. Щарфларнинг шаклини дафтарга ёздириш.
7. Бадантарбия ытказиш.
8. Кичик м щарфини =ыл щаракатини узмасдан бо\лаб ёзишга ыргатиш.
9. Кичик м щарфининг бош=а щарфлар билан бо\ланишини маш= =илиш.
10. Уйга вазифа бериш.
11. Яхши ёзган ы=увчиларнинг ишларини кырсатиш ва ра\батлантириш.

Дарснинг бориши:

1. Ы=итувчи ы=увчиларнинг дарсга тайёргарликларини, щар бир ы=увчининг олдида дафтар, авторучка борлигини текшириб, ёзув дафтарларини щам кыриб чиыади.
2. Синфга осиб =ыйилган «Ёзиш ва=тида ты\ри ытир!» номли плакатдан фойдаланиб, ы=итувчиларнинг ытиришларини текшириб чи=иш, парта устидаги =Ия чизи=Ларга дафтарнинг щолатини ты\рилаб олиш.

3. Ы=увчиларга бармо=ларнинг щаракатларини ыстирувчи Маш=Лар бажартирилади. Бундай Маш=ларни партада ытирган щолда бажартириш мумкин. Чунончи, =ылларимизни олдинга узатиб, бармо=ларимизни щаракатлантирамиз. Бир деганда, бармо=ларимизни ёпамиз. (Бу Маш= 6-7 марта такрорланади.)

Бу синфда бадантарбия да=и=аларини ытказиш таълим-тарбия, гигиена вазифаларини бажарибгина =олмай, балки болаларнинг жисмоний жищатдан со\лом ысишга, =адди-=оматининг ты\ри ва эркин шаклланишига ёрдам беради.

4. Бугун кичик м щарфини ёзишни Маш= =иламиз. Ы=итувчи доскада кичик м щарфи катталашиб чизилган плакатдан фойдаланиб, унинг элементларини ва =андай ёзилишини тушунтириб беради. Шундан сынг м щарфини доскада ёзиб кырсатади. Ы=увчилар эса унинг ёзилишини ди==ат билан кузатадилар. Ы=итувчи доскада щарф элементларини тушунтириш билан бирга, унинг бир бутун щшаклда ёзилишини щам эслатиб ытади.

5. Ы=итувчи босма ва ёзма м щарфини бир-бири билан солиштириб кырсатади. Ы=увчиларга кичик м щарфининг босма ва ёзма шаклларини бундай та==ослаб кырсатишнинг ащамияти катта, чунки кыпчилик ы=увчилар айрим щарфларни китобдаги босма шаклига ыхшатиб ёзишга щаракат =иладилар.

6. Ы=итувчи кичик м щарфининг биринчи элементини Яна =айта доскада кырсатиб беради.

Шундан сынг ы=увчиларга дафтарларида =изил сиёщ билан ёзиб кырсатилган шу элементни топиб, унинг давомидан ёзиш кырсатилади.

Бу щарфни ёзишда пастдан ю=орига =ия чизи=ча чизилади, ю=оридан пастга кичик таё=ча туширилади ва =ыл щаракатини узмасдан туриб яна таги илмо=ли иккинчи кичик таё=ча туширилади.

7. Ы=увчиларни команда билан тур\азиб, олдин ырганилган бадантарбия маш=ларидан 2-3 тасини

бажартирилади. Бу маш=лар 2-3 да=и=адан ошмаслиги керак. Маш= тугагандан сынг яна ёзув маш=лари давом эттирилади.

8. Ы=итувчи доскада кичик м щарфининг элементларга ажратмай, бир бутун шаклда ёзилишини кырсатиб беради. Ы=увчилар ы=итувчининг кырсатмасига мувофи= ёзишни давом эттирадилар.

9. Болаларга кичик м щарфининг бир неча кичик щарфлар билан бо\ланиши кырсатиб берилагандан сынг ы=увчилар ыз дафтарларида маш= =иладилар.

10. Уйга вазифа. Дафтарга икки =атор м щарфини ваш у щарф билан бо\ланган сызларни ёзиб келиш топширилади. Ы=итувчи уй вазифаларини бажариш ва=тида щам ёзув =оидаларига =атъий амал =илиш лозим эканлигини эслатиб ытади.

11. Дарс жараёнида тоза ва чиройли ёзган ы=увчиларнинг дафтарлари намуна =илиб кырсатилади, ра\батлантирилади ва шундай чиройли, тоза ёзиш зарурлиги у=тирилади.

Щуснихат маш\улотларини ю=ори кырсатилгани каби уюштириш чиройли ва ты\ри ёзиш малакасини щосил =илиш ы=ув предметларини пухта ызлаштиришга ёрдам беради. +уйида биз 11-синф ы=увчилари билан йил давомида олиб бориладиган маш\улотларни алощида дарсларга ажратиб кырсатамиз.

1-дарс. Кичик ***и, й, ш*** ва катта ***И, Й, Ш*** щарфларини ёзиш.

Кичик и щарфини ёзиш учун дафтар чизи\идан пастга =араб кичик таё=ча туширамиз ва уни пастки чизи==а етказмай туриб, ынгга бурамиз ва ю=орига =араб давом эттирамиз. Бу щарф элементларини икки марта =ышиб ёзсак, кичик *ш* щарфи щосил былади.

Бу щарф элементларини =ыл щаракатини узмасдан =ышиб ёзиш таъкидлаб ытилади.

и и и и и и и и и

ш ш ш ш ш ш ш ш

Кичик *и* ва *ш* щарфларини бир-бирига бо\лаб ёзишда, щарф элементлари орасидаги масофага нисбатан щарфлар орасидаги масофани кенгро= олиш лозим, акс щолда, уларни ы=иш =ийин былади.

иш иш

Кичик й щарфи кичик и щарфи шаклида былиб, устига кичик ёй шаклидаги элемент =ыйилади. Бу элементни =ыйишда =ыл щаракати мажбуран узилади. Сызларни ёзишда ёзув тезлигини пасайтирмаслик учун ёй шаклидаги элементи кейинро= =ыйилади:

и –й ойна, йил

И, Й, Ш каби бош щарфлар щам =ыл щаракатини узмай бо\лаб ёзишга мылжалланган. Бу щарфлар ылчам жищатидан кичик щарфларга нисбатан икки баравар катта =илиб ёзилади.

Катта И щарфи икки элементдан иборат былиб, биринчи элементи щам усти, щам таги илмо=ли узун таё=ча шаклидадан, иккинчи элементи эса таги илмо=ли узун таё=ча шаклидан иборат:

И Илхом

Катта ***И*** щарфининг устига кичик ёй шаклидаги элементни =ыйсак, катта ***Й*** щарфи щосил былади. ***Й*** щарфининг ёй шаклидаги элементи сызни ёзиб былгандан сынг =ыйилади.

И Й Йулчи

Катта ***Ш*** щарфи уч элементдан, яъни таги щам, усти щам илмо=ли узун таё=ча шаклидан ва иккита таги илмо=ли узун таё=ча шаклидан иборат. Бу щарф элементларга ажратилмай бир бутун шаклида бо\лаб ёзилади:

Ш Шоира

2-дарс. Кичик п, т, р, г, \ щарфларини ёзиш.

Кичик п щарфи икки элемент, кичик ты\ри таё=ча, таги ва усти илмо=ли кичик таё=чадан иборат былиб, =ыл узмасдан =ышиб ёзилади:

П пахта, ип

Кичик т щарфи уч элементдан: кичик ты\ри таё=ча, усти илмо=ли кичик Тае=ча, ват аги щам, усти щам илмо=ли кичик Тае=чадан иборат былиб, бир бутун шаклда ёзилади:

т тил, катта

Кичик р щарфи икки элементдан, яъни узун таё=ча, уст ива таги илмо=ли кичик таё=ча шаклларидан иборат. Бу щарфни ёзиш учун =аторлар орасининг ыртасигача узун

таё=ча туширамиз, кейин =ыл шаракатини узмай туриб, узун таё=ча быйлаб ю=орига кытарамиз ва =аторлар орасининг учдан бир =исмидан =ылни ынгга бурамиз, щам таги ва усти илмо=ли элементини туширамиз:

р   тир, арра

Кичик г шарфининг щам таги ва усти илмо=ли кичик Тае=чадан иборат былиб, унга кичик кындаланг Тае=ча шаклидаги чизи=чани =ышсак, кичик \ щарфи щосил былади:

г   гул, газ

\   \ыза, \унча

3-дарс. Кичик л, м ва катта Л, М щарфларини ёзиш.

Кичик л ва м щарфлари бир-бирига ыхшаш былиб, уларнинг элементлари =ыл щаракатини узмасдан бо\лаб ёзилади. Айни=са, бу щарфнинг биринчи элементини маш= =илдиришда ы=увчиларнинг ди==ати унинг =иялигига жалб =илиниши зарур, чунки бу элементнинг =иялиги бош=а щарфларнинг =иялигидан фар= =илади:

л лола, лампа

м майка, олма

Катта *Л* щарфи икки элементдан иборат былиб, ёзилиш шакли кичик щарфдан фар= =илмайди. Аммо унинг

баландлиги кичик щарфдан икки баравар катта ва узун =илиб ёзилади:

л Л   Лола

Катта М щарфи уч элементдан иборат былиб, бу щарф щам кичик м щарфига ыхшаб ёзилади. Кичик м щарфидан фа=ат ылчами билан фар= =илади:

м М   Мадина

4-дарс. Кичик я ва катта А, Я щарфларини ёзиш.

Кичик я щарфи элементларга ажратилмай, бир бутун шаклда ёзилади ва бош=а щарфлар билан щам осон бо\ланади:

я Я Яйра

Катта А щарфи элементларга ажратилмай, бир бутун шаклда ёзилади. Бунинг учун дафтар чизи\ининг сал ю=орисига ручканинг учини =ыйиб (аммо ну=та щосил былмаслиги керак) пастки чизи==ача ярим ёй шаклида туширилади. Уни щарф =иялигига нисбатан щам ёти=ро= =илиб, ю=орига давом эттирилади щамда дафтарнинг ю=ори чизи\ига етказмай туриб (тахминан 1мм масофада) пастга 65^0 =ияликда ты\ри тае=ча элементи туширилади ва =ыл щаракатини узмай туриб, шу чизи= быйича яна ю=орига кытариб, тугунчакли элементи ёзилади:

А   Акмал

5-дарс. Кичик у, ы, ц ва катта Ц щарфларини ёзиш.

Кичик у щарфи икки элементдан тузилган былиб, биринчи элементи таги илмо=ли кичик таё=ча шаклидан, иккинчи элементи эса тугунчакли узун таё=ча шаклидан иборат:

у улу\, укки

Кичик у щарфининг устига кичик ёй шаклидаги элемент =ыйсак, ы щарфи щосил былади. Бу щарфнинг ёй шаклидаги элементини =ыйишда =ыл щаракати узилади, шунинг учун щам бу элемент ы щарфи сызда бо\ланиб келганда энг кейин =ыйилади:

У ы ыйин

Кичик ц щарфи кичик и щарфига ыхшаш былиб, таги кичик тугунчакли элементни =ышиб, бир бутун шаклда =ыл щаракатини узмай ёзилади:

ц ц цирк

Катта Ц щарфининг биринчи ва иккинчи элементлари катта И щарфи шаклида ёзилади, унга таги кичик тугунчакли элементни =ышсак, Ц щарфи щосил былади. Ц щарфининг тагидаги элементи эса бош=а щарфлар билан бо\лаш вазифасини бажаради:

И Ц Цирк

6-дарс. Кичик ч ва катта ч щарфларини ёзиш.

Кичик ч щарфи икки элементдан иборат былиб, биринчи бошлаш элементи тыл=инсимон шаклда, иккинчи элементи эса таги илмо=ли кичик таё=ча шаклида ёзилади.

ч чит, чаман

Катта Ч щарфи икки элементдан иборат былиб, биринчи элементининг таги ва усти илмо=ли таё=чадан, иккинчи элементи эса таги илмо=ли узун таё=чадан иборат.

Ч Чарос

7-дарс. Кичик с, е, ё ва катта С, Е, Ё щарфларини ёзиш.

Кичик с щарфи ярим доира шаклида ёзилади. У ызидан олдин ва кейин келган щарфлар билан =ыл щаракатини узмасдан бо\ланади:

с сим, космос

Кичик е щарфи элементларга ажратилмай, бир бутун шаклда ёзилади. Кичик е щарфининг устига икки ну=та =ыйилса, кичик ё щарфи щосил былади:

Е ё елим, =уёш

Катта С щарфи щам кичик с щарфига ыхшаш шаклда ёзилади, аммо бу щарфни ёзишда бошланиш =исмида ну=та ёки кичик айланачалар щосил =илмаслик керак:

С Севара

Катта Е ва Ё щарфларининг таш=и кыриниши сода былса щам, ёзилиш техникаси анча мураккаб, чунки бу щарфлар =ыл щаракатини соат стрелкасига =арши юргизишни талаб этади. Бу щарфларнинг ю=оридаги ярим чызинчо= доира шаклидаги элементи пастки ярим чызинчо= доира элементига нисбатан кичикро= былиб, улар =ышиб ёзилади:

Е Елкан

Катта Е щарфи устига икки ну=та =ыйилса, катта Ё щарфи щосил былади:

Ё Ёр=ин

Ну=таларни чизи=ча шаклида =ыйишга йыл =ыймаслик керак.

8-дарс. Кичик о ва катта О щарфларини ёзиш.

Кичик о щарфи кичик доира шаклида былиб, икки хил шаклда ёзилади, агар кичик о щарфи ызидан кейинги щарфлар билан ю=оридан бо\ланса, =ыл щаракати узилмайди, агар ызидан кейинги кичик л, м, я щарфлари билан бо\ланса, ёрдамчи улаш элементи ор=али бо\ланади ва =ыл щаракати узиб ёзилади:

Омбор, от, о=

Катта О щарфи бир бутун шаклда ёзилиб, бош=а кичик щарфлар билан ёрдамчи улаш элементи ор=али =ыл щаракати узилиб ёзилади:

Обид

9-дарс. Кичик а, д, з щарфларини ёзиш.

Кичик а щарфи кичик чызинчо= доира ват аги илмо=ли кичик тае=ча шаклидан иборат. Бу щарфни щосил =илиш учун аввал чызинчо= доира, кейин =ыл щаракатини узмай туриб, иккинчи таги илмо=ли кичик тае=ча элементи ёздирилади. Бу щарф ызидан олдин ва кейин келган щар =андай щарф билан =ыл щаракатини узмасдан бо\лаб ёзилади:

А ака, анна

Кичик д щарфи икки элементдан иборат: биринчи элементи кичик чызинчо= доира шаклида, иккинчи элементи эса кичик у щарфининг иккинчи элементига ыхшаш ёзилади:

дон, дала, шод

Кичик з щарфини ёзиш =аторлар орасининг сал пастро\идан бошланади ва кичик ярим чызинчо= доира шаклида чизи==а тегизмай иккинчи элементи туширилади:

з чизи=

10-дарс. Кичик б щарфини ёзиш.

Кичик б щарфи икки элементи кичик доира шаклида, иккинчи элементи эса =ыл щаракатини узмай бо\лаб ёзилади; ызидан кейинги щарфлар билан =ышимча улаш элементи ор=али =ыл щаракати узилиб бо\ланади:

б бо би бе бу

Кичик б щарфини ёзишда унинг иккинчи элементининг =иялигини ты\ри са=лаш учун =уйидагича ыхшаш маш=ларни ытказиш лозим:

б // б // б // б // б //

11-дарс. Айириш-ъ ва юмшатиш-ь белгиларини ёзиш.

Айириш ва юмшатиш белгилари элементларга ажратилмай, бир бутун шаклда ёзилади. Аммо бу белгилар сызнинг бошида ёки ыртасида келишига =араб, бо\ловчи элементи билан ёзилади. Агар белгилар сыз ыртасида келса, бо\ловчи элементи билан ёзилади:

лагерь, пальто

ъ санъат, аъло

12-дарс. Кичик в, ф щарфларини ёзиш.

Кичик в щарфи элементларга ажратилмай, бир бутун шаклда ёзилади. Унинг ёзма шакли икки хил кыринишда былиб, кичик л, м, я щарфларидан олдин келса, ёпи=щолда =ыл щаракатини узиб, чизи=ча билан бо\ланади, бош=а щарфлар билан эса =ыл щаракатини узилмай =уйидагича бо\лаб ёзилади:

ов, ылчов, щовли

в вагон, чевар

Кичик ф щарфи уч элементдан: иккита ынг ва чап чызинчо= доира щамда узун тае=ча шаклидан иборат. Бу щарф бир бутун шаклда =ыл узмасдан доира шаклидаги элементларнинг бир хил шаклда былишига алощида эътибор бериш лозим:

ф ф фил, фазо

13-дарс. Кичик н, ю ва катта Н, Ю щарфларини ёзиш.

Кичик н щарфи элементларга ажратилмай, бир бутун шаклда ёзилади. Бу щарфни ёзишда кичик п,т шарфларининг биринчи элементига ыхшаш ю=оридан пастга кичик таё=ча тушириладди ва =ыл щаракатини узмасдан туриб, шу таё=ча быйлаб яна ю=орига (таё=чанинг ярмигача) кытариб тугунча щосил =илинади, кейин тугунчадан ю=орига =ия чизи= ыткaзиб, тагини илмо=ли кичик таё=ча билан улаб, пастга туширилади:

н н нон, новда, она

Катта Н щарфини элементларга ажратмасдан, бир бутун шаклда ёзишга ыргатилади. Унинг пастки ва устки тугунчалари бир хил былиши лозим, бири кичик, бири катта былса, щарфнинг шакли бузилади:

Н Ноила

Кичик ю щарфининг биринчи кичик и щарфи элементига ыхшаб ёзилади, иккинчи элементи эса чызинчо= доирадан иборат. Бу щарфнинг элементлари =ыл щаракатини узмай, =ышиб ёзилади. Бош=а щарфлар билан икки хил шаклда бо\ланади:

ю ю юм, юк, юв

Катта Ю щарфи мураккаб элементлардан тузилган былишига =арамай, бир бутун шаклда ёзилади щамда бош=а кичик щарфлар билан щам =ыл щаракатини узмай, ёрдамчи чизи=ча ор=али бо\ланади:

Ю Юлдуз

14-дарс. Кичик к, = ва К, + щарфларини ёзиш.

Кичик к щарфи уч элементдан иборат былиб, биринчи элементи кичик тае=ча шаклида, иккинчи элементи биринчи элементига бо\ли= щолда ёй шаклида, учинчи элементи эса таги ва усти щам илмо=ли кичик тае=ча шаклида ёзилади.

Кичик к щарфига таги тугунчакли элементни =ышсак, кичик = щарфи щосил былади. Кичик к ва = щарфлари щар =андай щарф билан =ыл щаракатини узмай бо\лаб ёзилади:

К к кел, кино

= = =ор, =аймо=

Катта К ва + щарфларининг шакли бир-бирига ыхшаш былиб, пастки таги тугунчакли элементи билан фар= =илади:

К + Карим, +осим

15-дарс. Катта З, В щарфларини ёзиш.

Катта З щарфининг ёзилиши катта В щарфининг элементига ыъшаш былиб, у бир бутун шаклда ёзилади ва бош=а кичик щарфлар билан осон бо\ланишида щам =ыл щаракати узилмайди:

З З Зокир

Катта В щарфи щам элементларга ажратилмай, бир бутун шаклда ёзилади, ызидан кейинги щарфлар билан щам осон бо\ланади:

В В Вазира

16-дарс. Кичик э, ж ва катта Э, Ж щарфларини ёзиш.

Кичик э щарфи ынг ярим чызинчо= доира шаклидан иборат былиб, ыртадаги чизи=ча элементини ёзишда =ыл щаракати узилади. Бош=а кичик щарфлар билан =ышиб ёзилганда щам унинг «белбо\и» сыз тугагандан сынг =ыйилади:

э э эллик, эркин

Катта Э щарфи ёзилиш =оидалари щам кичик э щарфига ыхшаш былиб, фа=ат ылчами билан фар= =илади:

Э Э Эргаш, Элдор

Кичик ж щарфи бешта элементдан иборат былиб, ёзишда бир бутун шаклда ёзилади. Унинг ынг ва чап ярим чызинчо= доиралари бир-бирига тенг ва ыхшаш былиши лозим:

ж ж жой

Катта Ж щарфи кичик ж щарфига ыхшаш ёзилади, улар бир-биридан фа=ат ылчамининг икки баравар катталиги билан фар= =илади.

Ж Ж Жамол

17-дарс. Кичик х, щ ва Х, Щ щарфларини ёзиш.

Кичик х щарфи иккита ынг ва чап ярим чызинчо= доиралардан иборат былиб, =ыл щаракати узилмай ёзилади:

х х хирмон

Кичик х щарфига таги тугунчакли элементни =ышсак, щ щарфи щосил былади. Бу щарфни ёзишда щам =ыл щаракати узилмайди:

х щ шащар

Катта Х щарфи ярим чызинчо= доирадан иборат былиб, бу элементлар =ыл щаракати узилмай =ышиб ёзилади:

Х Х Хадича

Катта Х щарфига учинчи тугунчакли элементни =ышсак, Щ щарфнинг тагидаги тугунчакли элементи кичик щарфлар билан бо\лаб ёзиш учун улаш элементи вазифасини щам бажаради:

Х Щ Щалима

18-дарс. Катта У, Ы, Ф щарфларини ёзиш.

Катта У щарфи икки элементдан иборат былиб, биринчи элементи таги ва усти илмо=ли таё=ча шаклидан, иккинчи элементи эса таги илмо=ли узун таё=ча шаклидан иборат. Унинг элементлари бир бутун шаклда былади:

У Уч=ун, Умида

Катта У щарфининг устига кичик ёй шаклидаги элементни =ыйсак, Ы щарфи щосил былади:

У Ы Ытқир

Катта Ф щарфи уч элементдан иборат былиб, улар =ыл щаракатини узмасдан =ышиб ёзилади. Бунда чап ярим чызинчо= доира билан ынг ярим чызинчо= доира

элементлари бир-бирига тенг былиши керак. Бош=а щарфлар билан ёрдамчи улаш элементи ор=али ёзилади:

Ф Фар\она

19-дарс. Катта Г, /, Р щарфларини ёзиш.

Катта Г ва / щарфларининг щамма элементлари =ыл щаракатини узиб ёзишни талаб этади:

Г Г / /

Лекин бу щарфларнинг элементларини ёзишда ы=увчилар =ийналмайдилар. Г ва / щарфлари ызидан кейинги кичик щарфлар билан =ыл щаракатини узмасдан бо\лаб ёзилади. Шунинг учун Г щарфининг иккинчи щамда / щарфининг иккинчи ва учинчи элементлари сыз =ыйилади:

/улом - /улом

Катта Р щарфи икки элементдан иборат былиб, =ыл щаракатини узиб ёзишни талаб этади. Бу щарфнинг иккинчи элементининг ёзилишини кыпро= Маш= =илдириш лозим. Р щарфи кичик щарфлар билан ёрдамчи улаш элементи ор=али =ыл щаракатини узмасдан бо\лаб ёзилади:

20-дарс. Катта П, Т щарфларини ёзиш.

Катта П щарфи уч, Т щарфи эса тырт элементдан иборат былиб, бу щарфларнинг биринчи элементи Г, / щарфларининг биринчи элементига ыхшаш ёзилади.

Катта П щарфининг иккинчи элементи таги илмо=ли узун Тае=ча шаклидан ва ёти= щолатдаги учинчи элементдан иборат:

П П Пылат

Катта Т щарфидан ызининг ыртадаги узун ты\ри Тае=ча шаклидаги элементи билан фар= =илади:

Т Т Т Тошкент

21-дарс. Катта Б, Д щарфларини ёзиш.

Катта Б щарфи икки элементдан иборат былиб, иккинчи элементини ёзишда =ыл щаракати узилади, биринчи элементи кичик щарфлар билан бо\лаб ёзилади ва иккинчи элементи сыз тугагандан сынг =ыйилади:

Б Б Баходир

Катта Д щарфини ёзишда =ыл щаракати узилмайди ва бир бутун шаклда ёзилади. Аммо кичик щарфларнинг шаклига =араб унинг улаш чизи\и бир оз ызгаради:

Д Дамин

21-дарсни тугатиш билан ы=увчилар алфавитдаги барча щарфларнинг ёзилиши билан тыли= танишиб чи=адилар. Энди ы=увчиларни бир чизи=ли дафтарга ёздириб маш= =илдиради.

Ы=увчиларни бир чизи=ли дафтарга ёздиришга ытишдан олдин уларга =уйидаги:

Ю=орида кырсатиб ытилган маш=лар щарфларни бир хил баландликда ва кенгликда, =ыл щаракатини узмай бо\лаб ёзишда мущим роль ыйнайди.

Бир чизи=ли дафтарда щарфларнинг баландлиги ва =иялигини чамалаб ёзишга ыргатиш асосий ма=сад =илиб

=ыйилиши керак. Щарфларнинг =иялигини ты\ри са=лаш дафтарнинг парта устидаги щолатига щам бо\ли=. Бу ща=да биз дафтар тутиш =оидалари былимида батафсил тыхталганамиз.

Щарфларнинг баландлигини чамалаб ёзишга ыргатилгандан сынг, щарфларнинг =иялигини ты\ри са=лашга ёрдам берувчи щамда текширувчи =ышимча =ия чизи=лар ор=али маш= =илдириш мумкин:

Бунда ы=увчилар щарфлар ёнидаги таё=чаларга =араб, щарфларнинг =иялигини ты\рилаб, ызларининг ёзувларини текшириб борадилар.

Катта ва кичик щарфларнинг ёзилиш =оидалари биринчи ярим йилда ани= кырсатиб ытилган, шунинг учун щар бир щарфнинг ёзилиш техникаси устида тыхталиб ытмай, бир чизи=ли дафтарда щарфларнинг жойлашиши, тезлиги, мураккаб бо\ланишлари, =ияликни са=лаш =оидалари, =ыл узмай ёзиш, чамалашга ыргатиш, хатолар устида маш= =илиш кабилар устида тыхталиб ытамиз.

Ы=итувчининг бу дарсдаги энг асосий вазифаларидан бири чиройли ёзув учун =ыйилган талабларни янада мустащкамлашдан иборат. Щар бир чиройли ёзув дарсида ы=увчиларнинг партада ытиришлари, дафтарнинг ты\ри туришига, ручкадан фойдаланиш, синфдаги ёру\ликнинг =айси томондан тушаётганлиги ы=итувчининг ди==ат марказида былиши керак. Аммо ёзув гигиенаси талаблари быйича узлуксиз ёзув маш\улоти 8-10 минутдан ошмаслиги зарур.

Ы=ув йилининг иккинчи ярмида бир чизи=ли дафтарга ытиш муносабати билан олиб бориладиган бир соатлик дарс режасини намуна сифатида келтирамиз.

Дарс мавзуи: Бир чизи=ли дафтарда кичик р, ф, у, д щарфларини ёзиш.

Дарснинг бориши:

1. Дарснинг ма=сади.

Элементи чизи=дан пастга тушадиган щарфларнинг баландлигини бир хил =илиб ёзишга ыргатиш. Бунинг учун =уйидагига ыхшаш маш=ларни бажартириш лозим:

2. Кичик р щарфини ты\ри ёзиш =оидаларини такрорлаш:

Бу ерда, асосан, щарфнинг =иялигига, щарфлар орасидаги масофаларни ты\ри са=лашга алощида эътибор берилади.

3. Кичик у, д, з щарфларининг иккинчи элементини (таги тугунчакли чизи=ларини) маш= =илдириш.

у у у з з

узди, зина, узок

4. Бадантарбия минути.
5. Кичик ф щарфини ёзиб маш= =илиш:

ф ф ф фил, дафтар

6. Кичик у, д, з, р, ф щарфларини бир =аторга учтадан ёзиб маш= =илиш:

Агар ю=оридаги маш=ларни бажаришда ва=т ортиб =олса, ы=увчиларга «Хуснихат» китобидан шу щарфлар иштирок этган сызларни топиб, кычириб ёзиш топширилади.

7. Дарсни якунлаш. Ы=итувчи ы=увчиларнинг бажарган ишларига бащо беради ва энг яхши ёзган ы=увчининг дафтарлари намуна =илиб кырсатилади эслатиб ытилади

ва келаси дарсда бу камчиликлар бартараф этиш чоралари белгилаб олинади.

Баъзи бир ы=увчиларнинг дафтарларининг щошиясига щарфларни =изил сиёщ билан намуна тарзида кырсатиб бериш лозим. Чиройли ёзув дарсларини щафтанинг бошларида ытказиш ма=садига мувофи=дир, чунки щафта давомида ы=увчилар она тили дарсларида щар бир щарфнинг ёзилиши билан танишиб борадилар.

22-дарс. Кичик и, ш, г, \, п, й, о, а щарфларини ёзиш.

Кичик и щарфининг ёзилиш =оидалари ы=увчиларга таниш былса щам, бир чизи=ли дафтарга унинг ёзилиш =оидаларини =айта кырсатиб бериш зарур:

и и и и и и и

Кичик и щарфига таги илмо=ли кичик таё=ча элементини =ышсак ш щарфи щосил былади.

ш ш ш ш ш ш

Кичик и ва ш щарфларини ёзишда ы=увчилар =уйидаги хатоларга йыл =ыйишлари мумкин:

А) Щарф элементлари орасидаги масофаларни жуда кенг ёки тор ва бурилиш жойини =иррали =илиб ёзадилар. Бу камчиликларни йы=отиш учун ы=итувчи доскада щарф элементлари орасидаги масофани бир хилда са=лаб ёзишни намуна =илиб кырсатиш лозим.

Б) Щарфларни жуда йирик (6мм баландликда) ёки жуда майда (2мм баландликда) =илиб ёзадилар.

Бундай камчиликнинг олдини олиш учун бир чизи=ли дафтарни параллел чизи=лар орасидаги масофани тенг уч былакка былиб, бир =исмида бош щарфларни ёздириб маш= =илдириш лозим.

Кичик г щарфини ёзишда уни чизи=Лар орасидаги масофанинг 1/3 =исмидан бошлаш лозим.

Шунда унинг бурилиш элементлари бир-бирига тенг =илиб олинади. Аммо бу щарфни ёзишда ы=увчилар унинг ыртасидаги тае=ча =исмини щаддан таш=арии буриб юборадилар, ващоланки, унинг =иялиги 65 градусдан ошмаслиги керак. Ы=увчиларда учрайдиган бундай камчиликларнинг олдини олиш учун кичик г щарфи ёнига кичик таё=чаларни =ыйиб ёздириш лозим:

Кичик г щарфига ёти= таё=ча шаклидаги элементни =ыйсак, кичик \ щарфи щосил былади.

г \ \алла

Кичик п щарфи икки элементдан иборат былиб, улар =ышиб ёзилади:

п п пахта, пилла

Бу щарфни ёзишда ы=увчилар =уйидаги хатоларга йыл =ыйишлари мумкин:

А) Щарф элементларининг =иялигини бир хилда са=ламаслик.

Б) Щарф элементлари орасидаги масофанинг кенг ёки тор былиши:

Кичик т щарфини ёзишда учрайдиган асосий камчиликларнинг олдини олиш учун доскада ты\ри ва ноты\ри ёзилган щарфларни та==ослаб кырсатиш лозим.

Кичик й щарфи и щарфига ыхшаш ёзилиб, учинчи кичик ёй шаклидаги элементи =ыл щаракатини узиб ёзилишни талаб этади:

й йил йил

Кичик о щарфи доира шаклида былиб, уни икки хил шаклда улаш элементи билан ва улаш элементисиз ёздириб Маш= =илдирилади. Бу щарфни ёзишда ы=увчилар =уйидаги хатоларга йыл =ыйишлари мумкин.

Кичик а щарфи икки элементдан тузилган былса щам улар бир-бирига бо\лаб ёзилади. Шунинг учун ы=итувчи ы=увчиларга бу щарфни ёзиш =оидаларини доим эслатиб туриши, =ыл щаракатини узиб ёзишга йыл =ыймаслиги керак.

Ы=увчиларнинг ёзувида =уйидагига ыхшаш ноты\ри ёзилган кичик а щарфини учратиш мумкин:

1. Кичик а щарфининг иккинчи элементи биринчи чызинчо= доира элементидан ю=орига чи=иб кетади.
2. Чызинчо= доира шаклидаги элементини очи= =олдириб, сызларда ы=ишни =ийинлаштирадилар:
3. Элементларнинг =ышилиш жойида бурчак (жой) =олдирмайдилар:

Бу хатоларни йы=отиш учун доскада уларнинг ёзилиш =оидаларини =айта кырсатиб бериш лозим.

23-дарс. Катта И, Й, Ш, П, Т, Г, /, Р щарфларини ёзиш.

Катта И, Й, Ш щарфлари ёзилиш жищатидан бир-бирига ыхшаш былиб, улар элементларга ажратилмай бир бутун шаклда ёзилади. Бу щарфларнинг баландлиги кичик щарфларга нисбатан икки баравар узун =илиб ёзилади.

Бу щарфларни ёзишда ы=увчилар уларнинг биринчи элементини =уйидагича бузиб ёзадилар.

Катта Г ва / щарфларининг щамма элементлари ы=увчиларга таниш былиб, бир чизи=ли дафтарга =уйидагича ёзишни талаб этади.

Бу щарфларни ёзиш ы=увчиларга =ийинчилик ту\дирмаса щам, Г ва / щарфлари ызидан кейинги кичик щарфлар билан =ыл щаракатини узмасдан бо\лаб ёзилади, шунинг учун Г щарфининг иккинчи, / щарфининг иккинчи ва учинчи элементлари сыз тугагандан кейин =ыйилади:

Катта П щарфи уч, Т щарфи эса тырт элементдан иборат былиб, бу щарфларнинг биринчи элементи Г, / щарфларининг биринчи элементига ыхшаш ёзилади. П щарфининг иккинчи элементи таги илмо=ли Тае=ча шаклидан ва дафтар чизи\ига параллел щолатдаги учинчи элементдан иборат:

Т щарфи П щарфидан ызининг ыртадаги узун Тае=ча шаклидаги элементи билан фар= =илди.

Бу катта щарфларни ёзишда =ыл щаракати узилса щам кичик щарфлар билан бо\лаб ёзишда =ыл щаракати узилмайди:

Туйчи - Туйчи

Катта Р щарфи щам =ыл щаракатини узиб ёзишни талаб этади. Бу щарфнинг иккинчи элементининг ёзилиш =оидасини кыпро= тушунтириш лозим. Р щарфи кичик щарфлар билан ёрдамчи улаш элементи ор=али бо\ланади:

Раъно - Раъно

Ы=увчиларнинг дафтарларида Р щарфининг =уйидагига ыхшаш ноты\ри ёзилган шаклларини учратиш мумкин.

24-дарс. Кичик б, в ва катта О щарфини ёзиш.

Кичик б щарфининг элементлари =ышиб ёзилади. Унинг биринчи элементи кичик а щарфига ыхшаш ёзилади.

Бу щарф ызидан кейинги ёзиладиган щамма кичик щарфлар билан =ышимча улаш элементи ор=али бо\ланади:

бе би бо бу

Ы=увчиларбу щарфни ёзишда =уйидаги хатоларга йыл =ыйишлари мумкин:

А) ю=орига =араб йыналувчи иккинчи элементини щаддан орти= =ия =илиб ёзадилар.

Б) Иккинчи элементининг бурилиш жойини ты\ри бурчак шаклида ёзадилар.

В) Иккинчи элементининг бурилиш жойини щар хил шаклда ёки узун-=ис=а =илиб ёзадилар.

Бу хатоларнинг олдини олиш учун дафтарни партанинг устига ты\ри =ыйиш ва хатолар устида Маш= ыткази ш лозим.

Агар в щарфи сызнинг охирида келса ёки кичик л, м, я щарфлари билан бо\ланса, ёпи= щолда ёзилади, сызнинг бошида ёки ыртасида келса, улаш элементи билан =ышиб ёзилади:

овчи, ылчов, овла.

Ы=увчиларда учрайдиган бош=а камчиликларнинг олдини олиш учун =уйидагига ыхшаш маш=лар ытказиш зарур:

в/в в/в в/в

Катта О щарфи бир бутун шаклда ёзилиб, бош=а кичик щарфлар билан ёрдамчи улаш элементи ор=али =ыл щаракати узилиб бо\ланади:

О Олим

Бу щарфни ёзишда щам кичик щарфдагига ыхшаш типик хатолар учраши мумкин.

25-дарс. Кичик р, у, ы, д, з, ф щарфларини ёзиш.

Кичик р щарфи элементларга ажратилмай бир бутун шаклда ёзилади:

р арра

Бу щарфни ёзишда ы=увчиларнинг хатини =уйидагича камчиликларни учратиш мумкин:

А) +ыл щаракатини узиб, элементларини алощида-алощида ёзиш:

Б) узун таё=ча шаклидаги чизи=нинг устидан =ылни =айта ани= юргиза олмайдилар, бурилиш чизи\ини дафтар чизи\ининг тагидан бошлайдилар.

В) Щарф элементларининг =иялигини ты\ри са=лай олмайдилар.

Бундай камчиликларнинг олдини олиш учун ы=увчиларнинг ди==атини щарфлар элементларининг ты\ри ёзилишига тортиб, =уйидагича маш=лар ытказиш мумкин.

Кичик у щарфини ёзишда щам =ыл щаракати узилмайди. Унинг биринчи элементи кичик и ваш щарфларининг элементи каби ёзилиб, иккинчи элементи эса сатр чизи\идан пастга туширилиб, катта тугунча щосил =илиб, бош=а щарфлар билан бо\ланади:

у укки

Бу щарфни ёзишда учрайдиган асосий камчилик тугунчакли элементи жуда =ис=а ёки жуда узун ёзилишидир.

Кичик ы щарфидан кичик ёй шаклидаги элементи билан фар= =илади. Унинг учинчи элементида =ыл щаракатини узиб ёзилади:

Ы ыйин - ыйин

Кичик д щарфи икки элементдан иборат былса щам, бир бутун шаклда, ызидан олдин ва кейинги щарфлар билан бо\лаб ёзилади:

д дала, сада

Бу щарфни ёзишда =уйидаги хато ва камчиликларни учратиш мумкин:
Ю=оридаги хатоларни йы=отиш учун щарфлар билан бир =аторда таги илмо=ли, узун таё=ча шаклидаги элементни ёздириб маш= =илдириш зарур.
Кичик з щарфини =айта ёздириб маш= =илдиришда кыпро= унинг биринчи элементининг ёзилишига эътибор

бериш, уни дафтар чизи\ига тегмаслигини олдини олиш лозим:

з зийрак, иззат

Баъзи ы=увчилар кичик з щарфининг биринчи элементини жуда катта ёки кичик =илиб юборадилар.

Айрим ы=увчилар эса иккинчи элементини =уйидагича бузиб ёзадилар.

Бу хатоларни тузатиш учун ы=увчиларга =уйидаги маш=ни бажартириш лозим.

Кичик ф щарфи щам бош=а кичик щарфларга ыхшаш =ыл щаракатини узмай ёзилади:

ф фото

Бу щарфни ёзишда ы=увчиларда =уйидаги камчиликларни учратиш мумкин.

26-дарс. Кичик ц ва катта Ц щарфларини ёзиш.

Кичик ц щарфига ыхшаш ёзилиб, тугунчакли элементи билан фар= =илади.

ц ц цирк

Бу щарфни ёзишдаги асосий камчилик кичик тугунчакли элементнинг катта, кичик, узун, =ис=а =илиб ёзилишидадир:

Щарф элементидаги бу камчиликни тузатиш учун шу элементни алощида ёздириб маш= =илдириш лозим.

Катта Ц щарфининг кичик тугунчакли элементи кичик ц щарфининг тугунчакли элементидан фар= =илмаслиги керак:

ц ц ц ц Ц Ц Ц

27-дарс. Кичик к, =, н, ю, катта К, +, Н, Ю щарфларини ёзиш.

Кичик к ва = щарфларини =ыл щаракати узмай ёзилади. Бу щарфнинг бошланиши кичик п щарфига ыхшайди, аммо п щарфига ыхшаш дафтарнинг пастки чизи\игача туширилмайди. Кичик = щарфи эса к щарфидан таги тугунчакли элементи билан фар= =илади:

к к к = = =

Бу щарфларнинг ёзилишида =уйидаги хатоларни учратиш мумкин:

1. +ылни чизи=нинг устидан ани= юргиза олмайдилар, уни пастдан буриб юборадилар:
2. Ручкани чизи=нинг устидан =айта ани= юргиза юлмайдилар:

Бундай хатоларни олдини олиш учун ручкани чизи=нинг устидан =айта юргизишни маш= =илдириш зарур.

Кичик н щарфи элементларга ажратилмай =ышиб ёзилади. Уни ёзиш =оидаси =уйидагича: кичик п, т щарфларининг биринчи элементига ыхшаш ю=оридан пастга кичик таё=ча туширилади ва =ылни олмасдан туриб, шу таё=ча быйлаб яна ю=орига кытарилади щамда кичик бурилиш (тугунча) щосил =илиб, таё=чадан таш=арига кытарилади ва таги илмо=ли кичик таё=ча билан улаб пастга туширилади.

Бу щарфни ёзишда ы=увчилар унинг бурилиш жойини (тугунчани) катта =илиб юборадилар ёки чизи= устидан =ылни ани= юргиза олмайдилар.

Кичик ю щарфининг биринчи элементи кичик н щарфи элементига ыхшаш ёзилади, иккинчи элементи эса чызинчо= доирадан иборат. Бу щарфни ёзишда =ыл щаракати узилмай элементлари =ышиб ёзилади.

Бош=а щарфлар билан =уйидагича икки хил усулда бо\лаб ёзилади.

Катта + ва К щарфларининг шакли бир хилда былиб,+ щарфи фа=ат тугунчакли элементи билан фар= =илади.

Ы=итувчилар бу щарфларни ёзишда перони чизи=нинг устидан =айта ани= юргиза олмайдилар ёки =ыл щаракатини узиб, элементларга ажратиб ёзадилар.

Кырсатиб ытилган камчиликларни йы=отиш учун, =ылни узмасдан =ышиб ёзишни мунтазам таъкидлаб туриш лозим.

Катта Н щарфининг ёзилиш техникаси бир бутун =илиб ёзилади:

Н   Нодира

Бу щарфнинг ёзилиш техникаси мураккаб былмасада, ы=увчиларнинг ёзувларида =уйидагига ыхшаш айрим камчиликларни учратиш мумкин.

Бу камсчиликларнинг олдини олиш учун ди==ат билан ёзиш талаб этилади.

Катта Ю щарфи мураккаб элементлардан тузилган былишига =арамай бир бутун шаклда ёзилади щамда бош=а кичик щарфлар билан щам =ыл щаракати узилмай бо\ланади:

Ю   Юсуф

28-дарс. Катта В, Б, Д щарфларини ёзиш.

Катта В щарфи элементларга ажратилмай бир бутун =илиб ёзилади, унинг ёзилиши катта Б щарфига ыхшаб бошланади, аммо бурилиш =исми чизи=нинг ыртасидан эмас, балки ю=оридан давом эттирилади ва ю=оридаги ярим чызинчо= доира шаклидаги элементи пастки =исмидан кичикро= ёзилади:

В Вали

Бу щарфни ёзишда ы=увчилар ярим чызинчо= доира элементлари нисбатини ты\ри ололмай =уйидагича хато =илиб ёзадилар.

Катта Б щарфи икки элементдан иборат былиб, иккинчи элементини ёзишда =ыл щаракати узилади, биринчи элементи =уйидагича бир бутун шаклда ёзилади:

Б Б Ботир

Ы=увчилар бу щарфни биринчи элементининг бурилиш жойини катта ёки кичик, иккинчи элементини эса узун ёки =ис=а =илиб =ыядилар.

Катта Д щарфини ёзишда =ыл щаракати узилмайди ва бир бутун шаклда ёзилади, аммо бу щарфни ёзишда ы=увчилар =уйидагига ыхшаш хатоларга йыл =ыядилар.

Ю=оридаги камчиликларни йы=отиш учун шу щарфнинг шакли тасвирланган кыргазмали =уроллардан фойдаланиш лозим.

29-дарс. Кичик л, м,я ва Л, М, Я щарфларини ёзиш.

Кичик л, м, я щарфлари ёзилиш шакли жищатидан ыхшаш жищатидан ыхшаш былиб, уларнинг элементлари =ышиб ёзилади.

Бу щарфларни ёзишда =уйидаги камчиликларни учратиш мумкин:

1. Щарфларнинг =иялигини ты\ри са=лай олмаслик.
2. Биринчи элементини тугунчак шаклида ёзиш.

Бу хатоларни йы=отиш учун ы=увчиларга унинг биринчи элементини алощида ёздириб маш= =илдириш щамда унинг =иялигини доскада тащлил =илиб кырсатиш лозим.

Кичик я щарфи бир бутун шаклда элементларга ажратилмай ёзилади:

я яшил, янто=

Бу щарфни ёзишда ы=увчилар кичик чызинчо= доира шаклидаги элементини жуда узун ёки ну=тали =илиб ёзадилар.

Бундай хатоларни тузатиш учун бу щарфни намунага =араб бир неча =атор ёздириб маш= =илдириш лозим.

Катта Л, М щарфлари щам кичик щарфлар шаклида былиб, фа=ат ылчам жищатидан фар= =илади:

л Л м М

Бу щарфларни ёзишда щам кичик щарфларникига ыхшаш камчиликлар былиши мумкин.

Катта А щарфи =ыл щаракатини узмасдан бо\лаб ёзилади. Уни элементларга ажратиш мумкин эмас:

А Алишер

Бир чизи=ли дафтарга ёздиришда щам айрим камчиликларни учратиш мумкин:

1. Щарф элементлари орасидаги масофани жуда тор ёки кенг =илиб юборадилар.
2. Тугунчакли элементини жуда катта ёки кичик =илиб ёзадилар.

3. Щаддан зиёд =ия =илиб ёзадилар.

Катта Я щарфи кичик я щарфи шаклида ёзилади, фа=ат ылчам жищатидан фар= =илади:

я я я Я Я Я

30-дарс. Кичик ч, ь, ъ ва У, Ы, Ч, Ф щарфларини ёзиш.

Кичик ч щарфининг ёзилишида =ийинчилик ту\илмайди, у бо\лаб ёзиш учун щам =улайдир:

ч ич, чит

Аммо шунга =арамай, айрим ы=увчилар томонидан =уйидагига ыхшаш хато ёзилган шаклларни учратиш мумкин.

Айириш ва юмшатиш (ь, ъ) белгилари ёзилишда ы=увчилар учун =ийинчилик ту\дирмайди, чунки уларнинг элементлари билан ы=увчилар кичик ч, в щарфларини ёзишда танишганлар. Бу белгилар сызнинг ыртасида ёки охирида келишига =араб икки хил шаклда ёзилади:

ь-легерь ь-альбом

ъ-аъло ъ-яъни

Катта У ва Ы щарфлари =ыл щаракатини узмай ёзишга мослаштирилган былиб, бош=а кичик щарфлар билан осон бо\ланади:

У Улу\бек

Катта Ч щарфининг биринчи элементи катта У, Ы щарфларига ыхшаш былиб, иккинчи элементи эса И,Ш щарфларининг иккинчи ва учинчи элементларига ыхшашдир:

Ч Чаман

Бу щарфни ёзишда ы=увчилар =уйидаги хатоларга йыл =ыйишлари мумкин:

1. Кичик щарфга ыхшаш =илиб ёзиш:
2. Биринчи элементи билан иккинчи элементи орасидаги масофанинг тор ёки кенг былиши:

Катта Ф щарфи уч элементдан иборат былиб, улар =ышиб ёзилади:

Ф Ф Фазилат

Бош щарфлар билан эса ёрдамчи элементи ор=али бо\лаб ёзилади.

31 - д а р с. Кичик с, е, ё, э ва С, Э щарфларини ёзиш.

Кичик с щарфи ярим чызинчо= доира шаклида ёзилади. Бу щарф ызидан олдин ёки кейин келган щарфлар билан =ыл щаракатини узмасдан бо\лаб ёзилади:

С соат, ос

Кичик е, ё щарфларини ёзишда ы=увчилар деярли хатога йыл =ыймайдилар:

е елим, ёз, ём\ир

Аммо ё щарфи ну=таларининг сыз тугагандан сынг =ыйилишини эслатиб ытиш лозим.

Кичик э щарфининг ыртадаги «белбо\и» =ыл щаракатини узиб ёзишни талаб этади. Кичик э щарфи бош=а щарфлар билан =ышиб ёзилганда, унинг ыртадаги элементи- «белбо\и» сыз тугагандан кейин =ыйилади:

э эртак-эртак

Катта С щарфи чап ярим чызинчо= доира шаклида былиб, бир бутун шаклда ёзилади:

С Собит

Катта Э щарфидан фа=ат ылчамининг икки баробар катталиги билан фар= =илади:

Э Э Эркин

32-д а р с. Кичик ж, х, щ ва катта Х, Щ, Ж, Е, Ё, З щарфларини ёзиш.

Кичик ж щарфининг щамма элементлари бир-бирига бо\ланиб бир бутун шаклда ёзилади:

Ж ж жажжи

Бу щарфни ёзишда ы=увчиларда =уйидаги камчиликларни учратиш мумкин:

1. Ярим чызинчо= доира элементлари бир хил масофада былмай, олис, я=ин былиши мумкин.
2. Щарфни элементларга ажратиб, =ыл щаракатини узиб ёзиш.

Бу хатоларни йы=отиш учун унинг ёзилиш =оидаларини =айта такрорлаб кырсатиш лозим.

Кичик щ ва х щарфлари ынг ва чап ярим чызинчо= доира шаклидан иборат былса щам, улар бир-бирига бо\лаб =ыл щаракатини узмай ёзилади:

Х хат, щ щосил

Бу щарфни ёзишда ы=увчилар =уйидаги ыхшаш камчиликларга йыл =ыядилар.

1. Щарф элементларини =ыл щаракатини узиб ёзадилар.
2. Тагидаги тугунчакли элементини катта ёки жуда кичик =илиб ёзадилар:
3. Щарф элементлари устидан =ылни ани= юргиза олмай =ышало= чизи=ли =илиб ёзадилар.

Хатоларни йы=отиш учун бу щарфларни кыпро= маш= =илдириш керак.

Катта Х ва Щ щарфлари кичик х ва щ щарфларига ыхшаш шаклда ёзилади, фа=ат ылчамнинг катталиги билан фар= =илади, щолос:

х Х Хадича
щ Щ Щури

Катта Ж щарфи кичик ж щарфига ыхшаш ёзилади, улар бир-биридан ылчами билан фар= =илади:

Ж   Ж   Жамол

Катта Е ва Ё щарфларининг таш=и кыриниши содда кыринса щам ёзилиш техникаси мураккаб былиб, соат стрелкасига тескари =ылни щаракат =илдиришни талаб этади. Бу щарфларнинг ю=оридаги кичик ярим чызинчо= доира шаклидаги элементи пастдаги ярим чызинчо= доира элементига нисбатан кичикро= былиб, улар =ышиб ёзилади:

Е   Ереван, Ё   Ё=ут

Бу щарфларнинг ёзилишида учрайдиган асосий камчиликлар =уйидагича былиши мумкин.

1. Щарф элементлари орасидаги нисбатни ты\ри ололмайдилар.
2. Щарфдаги нормал =ияликни са=лай олмай тик =илиб ёзадилар.

Бу камчиликларни йы=отиш учун бир неча =атор щарфлар билан =ия шаклдаги таё=чаларни ёздириб маш= =илдириш лозим:

Е // Е // Е // Е // Е //

Катта З щарфининг ёзилишида щам =ыл щаракати узилмай бир бутун шаклда ёзилади:

З   З   Замира

Bu harfda uchraydigan asosiy kamchilik yarim cho`zinchoq doira shaklidagi elementlarni haddan ziyod katta yoki kichik qilib yozadilar yoki teng qilib qo`yadilar.

33-d a r s. Harflarni bog`lab yozishni mashq qilish.

34- d a r s. Husnixat kitobidan ko`chirib yozish.

УЧИНЧИ СИНФДА ЩУСНИХАТ МАЛАКАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ.

Бу синфда алощида щуснихат дарслари ытказилмаса щам, ёзувга ыргатиш =оидалари она тили дарслари билан =ышиб олиб борилади.

Болаларда чамалаш =обилиятининг ысиб бориши, =ыл ва бармо= мускулларининг тара==ий этиши билан уларда тез ва майда ёзув шакллана боради.

Бу даврда болаларнинг ёзувларига эътибор бермаслик натижасида щарфлар шаклини бузиб ёзиш, ноты\ри бо\лаш каби камчиликлар содир былиши мумкин. Шунинг учун III- синфда щар бир она тили дарсида щуснихат малакасини шакллантириш учун 8-10 минут ва=т ажратилади.

Ы=ув йилининг бошларида ы=увчиларнинг II-синфда олган билим ва малакаларини мустащкамлаш лозим. Учинчи синфда бир чизи=ли дафтарга кичик щарфларни 3 мм, бош щарфларни эса 6 мм баландликда ёздириб маш= =илдирилади. Айни=са, бу даврда кичик щарфлар билан бош щарфлар нисбатини та==ослаб ёзишни кыпро= маш= =илдириш лозим, чунки ёзувнинг майдалашиб боргани сари кичик щарфлар билан бош щарфларнинг фар=ини =ийинлашиб боради.

Бу камчиликни йы=отиш учун =уйидагига ыхшаш маш=ларни ытказиш лозим:

ш /// ш /// Ш /// Ш ///

л // л // Л // Л //

Щарфларнинг шаклини ва нисбатини ты\ри ёзиш малакалари щосил =илингандан сынг щарфларни =ыл щаракатини узмай бо\лаб ёзишни маш= =илдирилади. Бу синфни узмасдан ёзиш талаб этилади. Щарфларни узмасдан ёзиш учун мураккаб бо\ланишли ил, ум, ия, юл, ая, он, юг, жч, об, ов, се, иг, вз, сж каби кичик щарфларни ёзиб маш= =илдириш мумкин. Ёзув тезлигининг ошиб бориши билан кыпчилик щарфларнинг шаклини бузиб ёзиш щоллари щам учрайди. Айни=са, кичик б, ж, р, я, г да бундай щолни кып учратиш мумкин.

Бундай щарфларнинг шаклини ёздириб маш= =илишни она тили дарсида олиб борилаётган мавзуга мослаб, =ышиб олиб бориш ма=садга мувофи=дир.

Щар бир щуснихат маш=ларини ташкил этишда, ы=увчиларнинг ы=-ызини бош=ариб боришини щам давом эттириш лозим, чунки тез ёзиш ор=али ы=увчилар фа=ат график хатоларга, щарфларни тушириб =олдириш, алмаштириб ёки бузиб ёзиш каби хатоларга йыл =ыйишлари мумкин.

Бу синфда яна баъзи гурущлардаги мураккаб щарфлардан ташкил топган бир неча вариантларда маш= ыткaзиш мумкин. Масалан, элементлари чизи=дан пастга тушадиган д, з, у, р, ф, ы щарфларини =уйидаги 6 вариантда маш= =илдириш мумкин:

I-вариант: кичик р, ф щарфларини бир хил узунликда ёзишга ыргатиш ма=сад =илиб олинади:

II-вариант: кичик д, з, у щарфларнинг иккинчи элементини дафтар чизи\и устида кесишиш жойини ани= ёзишга ыргатиш ма=сад =илиб олинади.

III-вариант: кичик р, ф щарфларининг иккинчи элементи бир хил узунликда былишини ва у, ы, д, з щарфларининг тугунчакли элементи бир хилда былишини маш= =илиш;

р ф у ы д з

IV-вариант: кичик у, ы, з, д щарфларининг тугунчакли элементининг бош=а щарфлар билан бо\ланишини маш= =илиш:

ув зв дв рв

V-вариант: кичик у, ы, з, д щарфларини кичик л, м, я щарфлари билан бо\лаб ёзишни маш= =илиш:

вм вл уя зм дя

VI-вариант: кичик у, ы, з, д щарфларини чызинчо= доира шаклидаги кичик щарфлар билан бо\лаб ёзишни маш= =илиш:

дл дл дл дл дл

ув ив зв сув

III-синфда болаларнинг ёзувларини тащлил =илиш ор=али уларда учраган айрим хато ва камчиликларнинг олдини олиш ва тузатиш чораларини кыриш лозим. Айрим ы=увчиларга дафтарларида щарф намуналарини кырсатиб бериш мумкин.

Чиройли ёзувга ыргатиш юзасидан олиб борилган маш=лар щар бир она тили дарсида 4-5 =атордан ошмаслиги керак.

Учинчи синфда бош щарфларнинг ёзилишини такрорлаш билан бирга айрим иш =о\озларини ёзиш =оидалари щам тушунтирилади. Иш =о\озларини ани=, озода ва ты\ри бажариш синфдан бошлаб талаб этилади. Иш =о\озлари (хат, адрес, тилхат, ариза ва бош=алар) =андай ёзилишини ы=итувчининг ызи намуна сифатида ёзиб кырсатиши лозим.

Бу синфда ёзув билан бо\ли= былган щар бир дарс щуснихат талабларидан четда =олмаслиги керак. Бу синфда щам чиройли ёзув малакасига ыргатиш она тили дарслари билан щам бо\лаб олиб борилади.

+уйида шу синф учун тузилган битта дарсни намуна тарзида кырсатиб ытамиз.

Мавзу: Жарангли ва жарангсиз ундош п ва ф щарфларини ёзишга ыргатиш.

Дарснинг ма=сади. Ы=увчиларни жарангли ва жарангсиз ундош товушлар билан таништириш билан бирга, п ва ф щарфларининг ты\ри, чиройли ва тез ёзишга ыргатиш.

Дарсни жищозлаш. Кичик п ва ф щарфларининг ва катта П ва Ф щарфларининг катталаштириб кырсатилган жадваллар.

Дарснинг бориши. Ы=итувчи ы=увчиларга ызакдаги жарангли ва жарангсиз ундош товушлар- п ва ф щарфлар имлосини тушунтиришдан олдин бу щарфларнинг ёзилиш шаклини тушунтириб, =ис=а

маш= ытказади.(Ёзув малакасини тушунтириш учун берилган ва=т 8-10 минутдан ошмаслиги лозим.)

Ы=итувчи доскага п ва ф щарфларини чиройли ёзув =оидаларига амал =илган щолда ёзиб =ыяди.

Кичик ф щарфини ёздиришга бошлашдан олдин унинг нечта элементдан тузилганлигини ва элементларининг доим =ышилиб ёзишини тушунтириб ытилади. Тушунтириш маш=ларини плакатлардан фойдаланиб олиб бориш щам мумкин.

Бу щарфларни ёзишда унингт чызинчо= доира шаклидаги элементларини бир хилда ёзиш шарт эканлигини эслатилади.

Ы=увчилар бу щарфларнинг ёзилиш техникаси билан олдинги синфларда щам танишганлар. Бу дарсда эса кичик ф щарфининг иккинчи ёзилиш тури билан танишадилар, яъни кичик ф щарфининг чызинчо= доира шаклидаги элементи ызидан кейинги щарфлар билан =ыл узмасдан тугунча щосил =илиб бо\ланади.

Ы=увчилар бу щарфларни ёзиб маш= =илиш билан ёзув тезлигини оширишда бу щарфларнинг яна щам =улай эканлигини амалда кырадилар. Ы=итувчи кичик ф щарфининг бош=а щарфлар билан бо\ланишини ва айрим сызларни доскада кырсатиб беради.

Масалан:

Фабрика, фасл, фильм,
Фонтан, футбол, теле-
Фон, гунафша

Ы=увчилар бу щарфни ёзишга фа=ат ы=итувчининг доскадаги кырсатмадан кейингина бошлайдилар.

Ы=итувчи ы=увчиларнинг ёзув малакаларини ва тезлигини кузатиб боради ва тегишли кырсатмалар

беради. Шундан кейин ы=итувчи кичик п щарфининг ёзилишини тушунтириб беради. Бу щарфнинг элементлари щам ызидан олдин ва кейин келган щарфлар билан =ыл узмасдан =ышиб ёзилади. Масалан:

Парашют, парвоз,
Перо, поезд, пиши=,
Пиёла, =оплон

Бу щарфларнинг ёзилиш техникаси щам таниш былиб, ы=увчиларга =ийинчилик ту\дирмайди. Шунинг учун бу щарфнинг ёзилиш техникаси устида кып тыхташ шарт эмас. Фа=ат уни ёзишда айрим ы=увчилар томонидан йыл =ыйилган хатолар устида тыхтаб ытиш мумкин.

Ы=итувчи ы=увчиларга бутун дарс давомида ты\ри ытириш, ручкани ты\ри ушлаш, гавдани ты\ри тута билиш, кыз билан дафтар орасидаги масофани ты\ри са=лаш, дафтарни ты\ри =ыйиш =оидаларини доим эллатиб туриш лозим.

Ю=орида эслатиб ытилган малакалар щосил =илингандан кейингина ёзув маш=ларини бошлаш керак.

Ы=увчиларга кичик ф ва п щарфларининг ёзилиш =оидалари тушунтирилгандан сынг дарснинг асосий грамматик =исмига ытилади. Гапдаги п ва ф щарфли сызларнинг имлоси ва талаффузи тушунтирилади.

Она тили китобидан шу мавзуга оид маш=ларни бажаришда щам п ва ф щарфларининг ёзилишига алощида эътибор бериш лозим.

Дарс охирида энг яхши ёзган ы=увчиларнинг ёзувларини наумна сифатида кырсатиш мумкин. Ёзув маш=ларини ыстирувчи маш=лар щам она тили дафтарида бажарилади.

Уй вазифаси учун берилган маш=лар эса бир бетдан ошмаслиги лозим.

Учинчи синфда щуснихат маш=ларини ю=орида кырсатилгани каби она тили дарслари билан бо\лаб уюштириш, ты\ри, тез ва чиройли ёзиш малакаларини щосил =илиш она тили предметини пухта ызлаштиришга асос былади щамда ы=увчиларнинг саводхонлиги ошиб, ёзувлари щам аста-секин яхшиланиб боради.

ТЫРТИНЧИ СИНФДА ЧИРОЙЛИ ЁЗУВ МАШ+ЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.

Бу синф ы=увчиларининг ёзувлари катталарга хослиги билан ажралиб туради.

Ы=увчилар =ийналмай эркин ёзишга ытадилар, уларнинг ёзув тезлиги щам анча ю=ори даражага кытарилади. Бу даврда ы=увчилар ыз фикрларини тезро= =о\озга туширишга щаракат =иладилар. Ёзув тезлиги паст ы=увчилар эса она тилидан берилган топшири=ларни бажаришда ор=ада =оладилар, айни=са, бу нарса, диктант ва ёзма ишларни бажаришда ы=увчиларга анча =ийинчилик ту\диради.

Шунинг учун бу синфда тез ёзиш малакасини ыстириш жуда мущимдир.

Ёзув тезлиги паст былган ы=увчилар бош=а ы=увчиларга нисбатан кып куч ва ди==ат сарф этадилар ва чарчаб =оладилар.

Бу синфда ы=итувчининг асосий вазифаси ы=увчиларда катталарга хос былган ёзув каллиграфиясини шакллантиришдан иборат.

Баъзи ы=итувчилар бу синфда она тили маш=лари билан ёзув дарсларини бир-бирига бо\лаб ытиш йылларини яхши билмайдилар, ващоланки, щар бир она тили ва=тдан унумли фойдаланиш шарт. Акс щолда,

ы=увчилар айрим щарфларнинг шаклини бузиб ёзишга одатланиб =оладилар.

Ы=увчиларнинг ёзувларига =атъий талаблар =ыйиш билан бирга, уларнинг дафтарларига =ыйилган педагогик ва гигиеник талабларни щам унутиб =ыймаслик керак.

IV синф ы=увчиларига чиройли ёзув =оидаларини эслатиб туриш билан бир =аторда, уни бир тартибга тушириб олиш щар бир ы=итувчининг мущим вазифасидир.

Бу синфда ты\ри ташкил этилган чиройли ёзув малакаларини янада ыстириш учун =уйидаги айрим маш=ларни бажартириш мумкин.

Шунингдек, бу синфларда айрим ноты\ри ёзилган щарфларни тузатиш маш=ларини щам ыткaзиш лозим.

Масалан, IV синф ы=увчиларининг ёзувларида =уйидагига ыхшаш айрим хато ва камчиликларни учратиш мумкин:

1. Ёзув =иялигининг щар хил щолатда былиши.
2. Чизи=нинг устидан ёзмаслик.
3. Щарфлар орали\ида =аддан таш=ари кып жой =олдириш.
4. Щарфлар орасидаги масофанинг зичлиги.
5. Щарфларни жуда йирик ёзиш.
6. Щарфлар ва сызлар орасидаги масофани бир хилда са=ламаслик.
7. Щарф элементларини учбурчак тарзида ифодалаш.

Ю=орида кырсатиб ытилган камчиликларни ыз ва=тида тузатиб, олдини олиш учун айрим ы=увчилар билан яккама-якка маш=лар олиб бориш лозим.

Шунингдек, щар бир ы=итувчи бу камчиликларнинг келиб чи=иш сабабларини щам ани=лаши зарур, шундагина уни тузатиш йыллари осон щал этади.

12-МАВЗУ: МАКТАБЛАРДА +АТЪИЙ ЁЗУВ ТАРТИБИНИ ЖОРИЙ +ИЛИШ.

Чиройли ёзув =оидаларини эслатиб туриш билан бир =аторда, уни бир режимга тушириб олиш щар бир ы=итувчининг мущим вазифасидир.

Агар мактабда ёзув режими ты\ри ташкил этилса, ы=увчиларнинг чиройли ёзув малакалари бир умрга са=ланиб =олади. Бунинг учун бошлан\ич синф ы=итувчиси ы=увчиларда щосил =илган чиройли ёзув малакасини ю=ори синфларда щар бир фан ы=итувчиси эслатиб туриш лозим. Акс щолда, улар бошлан\ич синфда олган чиройли ёзув малакасини унутиб юборадилар.

V-синфдан бошлаб ы=увчилар ёзувининг ызгаришига асосий сабаб, бош=а предмет ы=итувчиларининг бунга етарли эътибор бермасликларидир. Ундан таш=ари, уларга ёзув маш=ларини нормадан орти= берадилар, натижада, ы=увчиларнинг бармо= мускуллари чарчайди ва ёзувнинг сифати бузилади, бу эса ы=увчилар ёзувининг бузилишига сабаб былади.

Ы=увчилардан партада ты\ри ытириш =оидаларини талаб этиш щар бир фан ы=итувчисининг вазифасидир.

Ю=ори синфларда щам щар бир щарфни ани= ёзишни талаб =илиш лозим, акс щолда, щарфлар ыз шаклини йы=отиб боради. Масалан, кыпчилик ю=ори синф ы=увчилари кичик т щарфи устига, ш щарфи тагига чизи= чизиб =ыядилар. Бундай хатога йыл =ыймаслик керак, чунки бу щарфларнинг щар иккиси щам ыз шаклига эга, уларни фар=ини ажратиш учун орти=ча чизи=лар талаб этилмайди.

Ы=увчиларда учрайдиган камчиликларни йы=отиш учун ы=итувчи эътибор бериши, дафтарни бащолаш ва=тида ноты\ри ёзилган щарфларни щам щисобга олиши лозим. +айси щарфни бузиб ёзганлигини ани= кырсатиб ытиши керак.

Ы=увчиларнинг ёзувини яхшилаш учун умуммактаб ишларидан =уйидагиларни амалга ошириш;

1. Мактабда чиройли ёзув тартибини амалга ошириш;
2. Бир йилда икки марта ёки щар чоракнинг охирида «Чиройли ёзув учун» деган мавзуда дафтарлар конкурсини ыткизиш;
3. Мактабда чи=арилган щар бир деворий газетадаги матнларни чиройли ёзув =оидаларига риоя =илиб ёзиш.

Аммо чиройли ёзув режимига амалга оширишда, биринчи навбатда, ы=итувчининг ызи намуна былиши керак, чунки ы=увчилар кыпро= та=лидчан былиб, ы=итувчининг ёзувига ыхшатиб ёзишга щаракат =иладилар. Агар ы=итувчи бир щарфни доскада ноты\ри ёзса, ы=увчи щам ноты\ри ёзади.

Мактабда чиройли ёзув тартибини тахминан =уйидагича амалга ошириш мумкин:

1. Мактабга щар бир ёзув ишларини ы=увчилар дафтарда бажаришлари керак. (Фа=ат шащар ва район щал= таълими томонидан юборилган айрим текширув ишларигина икки вара=да ёздирилади.)

2. Щамма предмет учун дафтар бир хилда тылдирилади: дафтарнинг вара=лари 12 тадан кам былмаслиги четида (30 мм масофада) щошия былиши лозим. Щар бир дафтар =айси фан учун тутилгани, кимга тегишли эканлиги, нечанчи синфда ы=иши, мактаб номери ва номи кырсатилиши лозим.

3. Синф иши ва уй вазифаларини бир хил рангдаги (гунафша ёки ты= щаво ранг) сиёщда бажартириш.

4. Ы=увчиларни фа=ат тавсия этилган авторучка ёздириш.

5. Щар бир дарсда партада ты\ри ытириш =оидаларига амал =илиш, бошни чапга ёки ынгга осилтириб ытирмаслик. Кыз билан дафтар орасидаги масофани ты\ри са=лаш.

6. Ёзувнинг =иялигини 65 градусдан оширмаслик.

7. Щар бир щарфнинг шакли «Щуснихат» китобида кырсатилганидан фар= =илмаслиги.

8. Ноты\ри ёзилган щарф ва сызларни ычир\ич билан ычиришга рущсат этилмайди. Ноты\ри ёзилган жойни устидан бир чизи= тортиб устига ты\рисини ёзиб кырсатилиши мумкин.

9. Щар кунги бажарилган ишни куни, мавзуи, маш= номери дафтарнинг ыртасига чиройли =илиб ёзиб кырсатилиши керак.

10. Сызларнинг =ис=артириб ёзишга рущсат этилмайди. Масалан: ва щоказо ырнига «ва щ. к.», улар ырнига «у/», унинг ырнига «у+».

11. Бош ва кичик щарфлар бир хил баландликда ёзилмаслиги керак.

12. Ы=увчиларнинг ишларини текшириш учун ы=итувчи фа=ат =изил рангдаги сиёщдан фойдаланиши лозим. Ы=увчининг йыл =ыйган щар бир хатоси ани= кырсатилиши керак.

13. Доскада быр билан ёзилган ёзувлар щам ёзув =оидаларига мос былиши керак. Ы=итувчи доскада ытаётган материални жойлаштира билиши щам катта ащамиятга эгадир.

14. Мактабда чи=арилган щар хил эълонлар, мактаб деворий газетасидаги ма=ола матнлари щам чиройли =илиб, ёзув =оидаларига амал =илган щолда ёзилиши керак.

Хулоса =илиб айтганда, ю=орида кырсатиб ытилган шартлар амалга оширилса мактабда =атъий ёзув режимини амалга ошириш мумкин.

Ы+УВЧИЛАРНИНГ ЁЗУВЛАРИДА УЧРАЙДИГАН ТИПИК ХАТОЛАРНИ ТУЗАТИШ.

Дастур талабларига мувофи=, IV синфнинг охирига келиб, щар бир ы=увчи тез ва чиройли ёзилиши лозим.

Аммо шундай ы=увчилар щам учрайдики, улар ёзув малакасини тыла эгаллаб ололмайдилар, щарфларнинг шаклини пала-партиш, катта-кичик =илиб щар хил ёзадилар. Ы=увчилар томонидан ноты\ри ёзилган щарфларни тузатиш щар бир предмет ы=итувчисининг энг мущим ва =ийин вазифаларидан биридир. Бу масалани эщтиётлик билан щал этиш лозим.

Камчиликларни тузатишга киришищдан олдин унинг асосий хатоси нимада эканлигини ани=лаш зарур.

Ы=увчиларнинг ёзувларида кенг тар=алган камчиликлардан бири айрим щарфларнинг ноты\ри ифодаланиши сабабли хатнинг бузиб, хар хил баландлик ва =ияликда ёзадилар.

Бу ыз навбатида ы=ишни =ийинлаштиради, ёзилган матнни ноани=ликка олиб келади.

Айрим ы=увчилар эса щар бир щарфни алощида-алощида ажратиб =ыл щаракатини узиб ёзадилар.

Щарфларни бундай алощида ёзиш ёзув тезлигини камайтиради, ы=увчи бош=а ы=увчилардан ор=ада =олади.

Ы=увчиларда учрайдиган яна бир камчилик щаддан таш=ари майда ёзувдир.

Аксинча, айрим ы=увчилар эса жуда йирик ёзадилар.

Щаддан таш=ари майда ёзув =ылни чарчатади, ы=ишни =ийинлаштиради, йирик ёзув эса ёзув тезлигини камайтиради ва ы=увчи бунинг учун кып ва=т сарфлайди.

Шунинг учун ы=увчиларда учрайдиган айрим типик хатоларни ыз ва=тида, яъни щарфларнинг шаклини ёзишга ырганаётган ва=тда тузатиш лозим.

+уйида ы=увчиларнинг ёзувларида учрайдиган айрим типик хатоларни кырсатиб ытамиз:

1. Таги илмо=ли кичик таё=ча шаклидаги элементни ёзишда сини= чизи= щосил щиладилар ва =уйидагича тор ёки кенг =илиб ёзадилар.

Бундай хатоларни йы=отиш учун шу элемент ёзилиши ни =айта маш= =илдириш лозим, чунки бу элемент щисобланади.

2. Таги ва усти илмо=ли кичик таё=ча шаклидаги элемент =уйидагича бузиб ёзадилар.

Бундай камчиликларнинг олдини олиш учун илмо=ларни ты\ри ёзишга ыргатиш лозим.

3 Таги тугунчакли узун таё=ча шаклидаги элементни щам =уйидагича бузиб ёзадилар.

Бундай хатолар ы=увчиларнинг ёзувнинг =иялигига эътибор бермасликлари натижасида содир былади.

4. Таги тугунчакли элементни щаддан таш=ари кичик ёки катта =илиб ёзадилар.

Бу хатоларнинг олдини олиш учун шу элементни щарфлар билан бо\ли= щолда ёзиб кырсатиш ва щарфга та==ослаш зарур.

5. Кичик л, м, я щарфларини ёзишда унинг биринчи элементини ноты\ри ёзадилар.

Бу хатоларнинг олдини олиш учун шу элементни катталаштириб кырсатиш лозим.

6. Кичик н щарфининг ыртадаги бо\ловчи элементини бузиб ёзадилар.

Бу хатоларнинг олдини олиш учун =ыл щаракатини узмаслик =айд =илинади.

7. Кичик б щарфининг иккинчи элементини =уйидагича бузиб ёзадилар.

Бу хатоларнинг олдини олиш учун ёзувнинг =иялигига эътибор бериш лозим.

8. Кичик ф щарфини ёзишда ы=увчилар унинг чызинчо= доира шаклидаги элементларини щар хил =илиб ёзадилар.
Бу хатоларнинг олдини олиш учун шу щарфнинг ёзилиш тартиби кырсатилган =уйидаги жадвалдан фойдаланиш лозим.

9. Кичик ч щарфини ёзишда унинг бошлан\ич элементини бузиб ёзадилар.
Бу хатоларнинг олдини олиш учун шу элементнинг ызини алощида маш= =илдириш лозим.

10. Ы=увчилар кичик чызинчо= доира шаклидаги о щарфини ёзишда щам айрим хатоларга йыл =ыядилар. Бу щарфларни ёзишда учраган камчиликларни тузатиш учун катта ылчамдаги =уйидаги жадвалдан фойдаланиш лозим.

Биз ы=увчиларнинг ёзувларида учрайдиган айрим типик хатолар фа=ат кичик щарфларга тааллу=ли былганини кырсатиб ытдик, бундай камчиликлар бош щарфларда щам учраши мумкин. Бош щарфларда учрайдиган типик

хатоларни щам она тили дарсларида кырсатиб, таништириб бориш мумкин.

Щарфларнинг шакли бузилишига ишнинг ты\ри ташкил этилмаганлиги, ёзув =уролларидан ты\ри фойдаланмаслиги щам сабаб былади.

Хати хунук ы=увчи кыпинча авторучкани ноты\ри ушлайди ёки ызи ноты\ри ытиради. Авторучкада сиёщнинг етарли былмаслиги ёки шарикли авторучканинг пастаси =отиб =олиши щам ёзувнинг бузилишига олиб келади..

Айрим щолларда ы=увчининг кыриш =обилияти яхши былмаса щам ёзув бузилиши мумкин.

Ы=итувчи ы=увчиларнинг ёзувлари бузилиш сабабларини ани=лаш билан бирга, уни бартараф этиш йылларини топиш керак.

Агар ы=увчилар щарфларнинг шаклини бутунлай ноты\ри ёзсалар ёки щарфларнинг баланд ва =иялигига эътибор бермасалар, бундай ы=увчилар билан =айтадан маш= ытказиш лозим. +айта маш= ытказишда ы=итувчи ы=увчиларнинг ди==атини кыпро= бутунлай узиб ёзиладиган щарфларнинг шаклига =аратиши лозим.

Ёзув малакаси паст былган ы=увчиларни равон, текис =илиб ёзишга ыргатиш, чамалаш =обилиятини ыстириш ва щарфларни умумий =оидага амал =илишга ыргатилади.

Ёмон ёзадиган ы=увчиларнинг щар бир бармо= мускулларининг щаракатини ыстирувчи маш=лар мущим роль ыйнайди.

Давр ызгариши билан ёзув =уроллари щам такомиллашиб бормо=да, уларга былган муносабатлар щам ызгармо=да. Айни=са, соддалаштирилган ёзув системасининг тезлигига ва щарфларни =ыл щаракатини узмай бо\лаб ёзишга талаб кучайди.

Щал= маорифи системасини =айта =уриш даврида мактабларимиз олдида чиройли ёзувга ыргатишни такомиллаштириш борасида =атор ечилмаган муаммолар

мавжуд. Биз бу муаммоларни мазкур =ылланмада ёритишга щаракат =илдик.

Олти ёшли болаларга ёзув малакасини сингдириш ы=итувчилардан чидам ва мащорат талаб этади. Шунинг учун биз бу ща=да кенгро= тыхталиб, тайёргарлик маш=ларини ытказиш учун ани= кырсатмалар бердик. Бу даврда чиройли ёзувга ыргатишнинг мураккаблигини щисобга олиб, ёзув малакасини шакллантиришида асосий роль ыйновчи ёрдамчи =ия чизи=ларни са=лаб =олдик. Фа=ат иккинчи синфдан бошлаб бир чизи=ли дафтарга ёзиб маш= =илдириш мумкин.

Бошлан\ич синфларда чиройли ёзув малакасини шакллантириш учун щарфлар намунасидан, щуснихат дарсликлари билан кифояланиб =олмасдан, турли техника воситалари: диафильм, эпидиаскоплардан щам унумли фойдаланиш яхши самара беради.

Щуснихат малакасини шакллантириш бундан кейин щам янада такомиллащтириб борилади.

96,1,94,3,92,5,90,7,88,9,86,11,84,13,82,15,80,17,78,19
76,21,74,23,72,25,70,27,68,29,66,31,64,33,62,35,60,37
58,39,56,41,54,43,52,45,50,47

48,49,46,51,44,53,42,55,40,57,38,59,36,61,34,63,32,65
30,67,28,69,26,71,24,73,22,75,20,77,18,79,16,81,14,83
12,85,10,87,8,89,6,91,4,93,2,95